Karl Tirén och jojkning -

en pionjärinsats i 1910-talets Sverige

Inger Stenman

Uppsala universitet
Institutionen för musikvetenskap
CD-uppsats 1997

SVENSKT VISARKIV
Stockholm
H
Stenman
26058

Bib 28 11752

Karl Tirén och jojkning -

en pionjärinsats i 1910-talets Sverige

Inger Stenman

Handledare: Anna Ivarsdotter,
Gunnar Ternhag
Uppsala universitet
Institutionen för musikvetenskap
CD-uppsats vt 1998

SVENSKT VISARKIVS
BIBLIOTEK
26058

ISSN 1102 - 6960
ISBN UU - MSV - SER - 36 - SE

Rättelser

Det understrukna är förändringen

S.5, r.3	Infoga: personlighet sig
S.11, r.27	Nettl 1983
S.17, r.4	Ronström-Ternhags "Texter om svensk folkmusik-Från Haeffner till Ling
r.6	Ronström 1992
S.18, r.16	"*Vandring i jojkens land*" (1994)
S.23,sista rad	(Fältanteckningar 1911;BA)
S.24, r11	Botanik istället för Han
S.34, r.19	(Brev till N.A. den 9/3 1911; MM)
S.49, citat 2/källa	Tirén; NDA 20/6 1939)
S.53, citat 1/källa	(..., s.4; SMB)
S.55, citatrad 13	Infoga: hvartill Länsman Hansen d.y. upplyste, att lagen i detta fall föreskref att angränsande lappbyn skulle
S.58, sista citat	Infoga: ,s.3)
S 62, r.14	(...fonografrullesamling; 281; MM)
S. 64, r.20	(...1914, s113).
..... r.30	Han sjunger till sin far, på sin tid
S.71 citat	(Tirén 1941, s.44)
S. 84	Laestadius, Petrus [1833] 1977.
S. 85	Peterson-Berger, Wilhelm...flyttas före Ramsten
S. 90, r.13	Vetenskapsakademien

Tillägg

S. 82 **Telefonintervjuer**
SSR:s förra kultursekreterare Maj-Britt Omma, Umeå, 31/7 1997
Redaktionschef Nils-Henrik Sikku, Sameradion, Kiruna, 31/7 1997
Intendent Anna Westman, Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Jokkmokk, 31/7 1997

S. 84 Kjellström, Rolf, Rydving, Håkan & Ternhag, Gunnar 1988. *Om jojk*. Hedemora: Gidlunds Bokförlag.

S. 85 Ramsten, Märta 1992. *Återklang. Svensk folkmusik i förändring 1950-1980*. Skrifter från Musikvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, nr 27.

S. 86, r.4 [Stenman] - 1994. "Vandring i jojkens land". Ronström, Owe & Ternhag, Gunnar red.) *Texter om Svensk folkmusik - Från Haeffner till Ling*. Kungl.Musikaliska akademiens skriftserie nr 81.

S.86 *Stockholms Dagblad* 11/3 1924. "Karl Tiréns lappmusik, ett lämpligt förvärv för Etnografiska museet. Samlarvärvet genomfört, all lappmusik från Härjedalen till Ishavet upptecknad."

S. 86 *Söderhamns-Kuriren*, julnummer 1942. "Karl Tirén - konstnären i stinsuniform, lapska folkmusikens utforskare. Av Carl Hilmer Johansson."

Inger Stenman: Karl Tirén och jojkning - en pionärinsats i 1910-talets Sverige. - Uppsala: Musikvetenskap 1998. 60 p./80 p.

Under 1910-talet genomvandrade stationsinspektor Karl Tirén de svenska samernas bosättningsområde inom Sápmi/Sameland i syfte att samla in och dokumentera jojkning. Han samlade hundratals jojkningsuttryck med fonograf, men också med papper och penna. I brev, fältanteckningsböcker, föredragskoncept, publikationer och artiklar skildrade han sedan situationer, händelser och möten med jojkare och samiska berättare. Tillsammans bildar dessa material ovärderliga källor i flera museer och arkiv.

Syftet med denna uppsats är att belysa fältarbetaren Tirén och hans insamlingsarbete i en, inom Sverige, främmande kulturkrets. För att göra detta studeras hans personliga förutsättningar, hans relation till de etablerade folkmusikinsamlarna samt ett urval situationer och möten med samer i olika kultur- och traditionsområden. Här belyses hur de olika samlingarna av jojkningsuttryck har kommit till, mest på Tiréns eget initiativ, men också hur insamlarens personlighet och levnadshistoria kan påverka resultatet.

Metoden har varit att jämföra olika arkivkällor med varandra samt ställa dem i relation till intervjuer gjorda med Karl Tiréns son, sjukhusprästen Torne Tirén. De grundläggande resonemangen tar avstamp i de senaste decenniernas musiketnologiska diskussioner om insamlings- och fältarbete som en mycket personlig del i forskningsprocessen.

Studien presenterar den förste insamlaren i Sverige som i större skala speglade den samiska jojkningen i notskrift och på fonografrullar. Den ger också en antydan om det krävande fältarbete, som ligger till grund för de Tirénsamlingar, som idag finns vid olika arkiv och museer. Här påvisas hur arkivmaterial kan besitta information som gör att vi idag har möjlighet att komma i kontakt med kommunikativa aspekter i framförandesituationer i en helt annan tid; mer än 80 år efter det att händelserna ägt rum.

INNEHÅLL

FÖRORD 3
INLEDNING 5
Syfte och metod 7
Material och avgränsningar 8
Utgångspunkt och disposition 11
Begrepp och definitioner 12
Tidigare insamling och forskning 13

1. FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR INSAMLING 19
Personliga förutsättningar 20
Kontakter och inspiratörer 25
Konsekvenserna av ett möte 29
Drömmens betydelse 32
Papper och penna eller fonograf? 34

2. INSAMLARE TIRÉN I AKTION 1909-1915 39
År 1909-1910 40
Planering 40
Resurser 43
Marknader och ting 44
Möjliga färdsträckningar 45
Förberedelser 46
År 1911 47
Möten i nordsamiskt område 47
Saarivuomasamer 50
Mickel Nilsson Kemi - en informant 53
År 1912 55
Förlikning vid Rødvand 55
Med Kuoljokslägten genom Sarek 56
Nila Ribbja i lulesamiskt område 57
År 1913 60
I pitesamiska och sydsamiska områden 60
Vintermarknad i Arjeplog 60
Böndagshelg i Tärna 62
Besök i Glen 66
År 1914 69
Inspelningsresor 69
År 1915 70
Bröllop i Arjeplog 70
Några avslutande ord. 73

SAMMANFATTANDE SLUTDISKUSSION 75
FÖRKORTNINGAR 80
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING 81
APPENDIX 88
Karta över samebyarnas renbetesområden 1947 88
Översikt av Tirén-samlinga 89

FÖRORD

Mitt första möte med Karl Tiréns brev till Nils Andersson och den svenska folkmusikkommissionen skedde i slutet av 1970-talet. Ernst Emsheimer vid Musikmuseet visade samlingen och påvisade frågeställningar som skulle kunna vara lämpliga för en uppsats. Jag som var där i annat ärende, fascinerades av materialet, men ansåg inte den uppsatsen vara en uppgift för mig. Vid ungefär samma tid överfördes Tiréns fonografrullesamling för första gången till rullband och blev därmed tillgänglig för en större allmänhet.

Efter många djuplodande samtal med först Matts Arnberg och senare Israel Ruong kring jojkning i allmänhet, Sveriges Radios inspelningar i synnerhet och Karl Tiréns material väcktes åter min nyfikenhet inför Tiréns samlingar. Några år in på 1980-talet började jag lyssna på fonografinspelningarna, gå igenom brev och pressklipp och bestämde mig sedan för att skriva min uppsats, men inte om jojkning, utan om Karl Tirén och hans förhållande till de svenska låtarna och visorna.

Anna Ivarsdotter, som blev min handledare, genomskådade redan då mitt egentliga intresse för jojkning och Tirén som insamlare. Men för mig blev uppsatsämnet mer ett alibi för att göra djupdykningar i ett fascinerande källmaterial än ett målinriktat uppsatsarbete.

I alla mina intressesvängningar har Anna tålmodigt stått som en klippa och ett ovärderligt bollplank. Ett rikt källmaterial kan ge ovärderliga erfarenheter även om resultaten inte blir synliga för en allmänhet. Cirkeln slöts till slut genom inriktningen på Tirén, jojkning och vad som hände i mötena med sagesmännen. Jag vill innerligt tacka Anna för att hon generöst funnits där med impulser, råd och mycken klokskap, även när hennes eget arbete inte längre innebar uppsatshandledning. Gunnar Ternhag vill jag tacka, då han nästan handgripligen gav mig den där slutliga puffen, lusten och inspirationen att verkligen avsluta uppsatsen och låta den gå till granskning.

Det är många människor som jag vill tacka: alla de som varit intresserade och stöttat arbetet genom samtal, synpunkter och läsning av koncept. Jag vill tacka den generösa personalen vid Svenskt visarkiv och särskilt Märta Ramsten som läst, haft synpunkter och gett plats för samtal. Vid Musikmuseet har jag fått all upptänklig hjälp; inte minst av Hans Riben, Birgitta Dahl och Anders Waldau vid olika tidsperioder. Birgitta, som med eget intresse för Tirénsamlingen, servade mig och gav mig värdefulla råd när jag samlade material som mest. Jag vill tacka personalen vid DAUM och Staffan Lundmark, som sett till att jag fått tillgång till allehanda material och översiktliga register. Hugo Ljungström, Bollnäs, och Bengt Martinsson, Gällivare, är två eldsjälar som jag också riktar tack till. De har genom alla år varit vakna för Tirén-uppgifter och från var sitt håll generöst skickat kopior av bl.a. tidningsartiklar och fotografier. Genom

deras engagemang har diskussionerna kring Tiréns verksamheter alltid varit inspirerande. Ett stort tack riktar jag till föreningen Bergviks Allting och Alf Zettersten, som lät mig gå igenom deras Tirénsamling sent en försommarkväll 1995. Vid min nuvarande arbetsplats, Länmuseet Västernorrland, tackar jag Magnus Holmqvist, Vivi-Anne Högqvist, Lasse Nagel, Tommy Puktörne och Monica Tvär för allehanda synpunkter och råd, särskilt datortekniska råd och genomläsningar, även i tidigare skeden.

Genom kontakten med Harald Tirén öppnades alla "dörrar" till det tirénska släktarkivet och till hans far Torne Tirén. Jag vill tacka för detta, men också för alla sprudlande samtal och för de ständiga påminnelserna om att det finns mycket att göra på området. Framför allt vill jag tacka Torne Tirén, Margit Bolinder och alla de sagesmän, som på olika sätt bidragit till att skingra frågetecken i arbetet.

I ett radioprogram 1937 svarade Tirén på frågan om inte hans samlande hade kostat honom många år och många mil:

> Det är säkert, många år och många mil. Och mycken sveda och värk höll jag på att säga. Det är inte…Har man inte flugan så kommer man inte igenom det där. Men man måste ha fluga. Det hjälper inget tålamod. Fluga skall det vara.

Detta talesätt har säkert alla de som någon gång börjat skriva om den mångsidige stinsen, konstnären, instrumentbyggaren, jojkningsuppteckaren, musikanten, spelmannen, amatörbotanikern m.m. blivit varse. För att förstå Karl Tiréns personlighet, verksamheter, intressen och drivkrafter hjälper inget tålamod. Fluga ska det vara.

Den flugan måste Gösta ha haft, när han tålmodigt stått ut med mina, i januari-februari, årligen återkommande djupdykningar i Tirénmaterialen.

Karl Tirén och jojkning - en pionjärinsats i 1910-talets Sverige

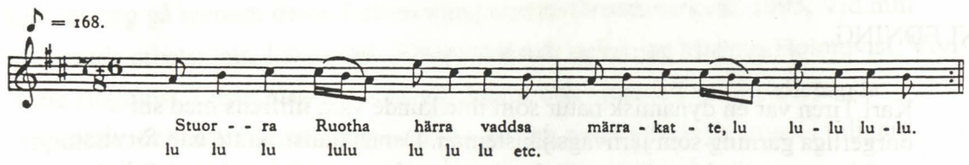
INLEDNING

> Karl Tirén var en dynamisk natur som inte kunde vara tillfreds med sin borgerliga gärning som järnvägstjänsteman. Denna tjänst skötte han förvisso perfekt, men vid sidan därom tog hans personliga uttryck i ett konstnärligt skapande både på musikens och måleriets område. Han var också en god fiolbyggare. Sin mest bestående insats har han emellertid gjort som uppteckknare och tolkare av den lapska folkmusiken, jojkningarna.
>
> Under en följd av år genomvandrade han alla de svenska lappmarkerna och tack vare sitt generösa och förlösande väsen fick han lapparna, både gamla och unga, att lämna ut denna för främlingar annars fördolda musikskatt. På så sätt samlade han inte mindre än 563 jojkningar, senare utgivna under titeln "*Die Lappische Volksmusik*" i den av Nordiska museet utgivna serien "*Acta Lapponica III*". Ur dessa upptecknings hämtade hans vän Wilhelm Peterson-Berger motiven till sin Lapplandssymfoni "*Same Ätnam*". Den som haft förmånen att komma Karl Tirén nära saknar honom: en god och frikostig människa och en färgstark personlighet. (Museimannen Ernst Mankers runa över Tirén; Stockholms Tidningen 2/9 1955)

Den dynamiske, musicerande och målande stationsinspektoren Karl Tirén (1869-1955) från Bergvik i Hälsingland finns fortfarande, mer än 40 år efter sin död, med i människors berättelser och minnen. Genom sina upptecknings och inspelningar bidrar han även idag till musikskapande. Det finns anledning att granska det arbete, som åter har kommit i blickpunkt genom unga samiska musiker som t.ex. Frode Fjellheim och hans ensemble i Norge eller andra unga sydsamiska jojkare. Dessa söker rötter och inspiration i de upptecknings och inspelningar, som Tirén gjorde under 1910-talet.

Insamlingsarbetet som Tirén utförde från Lyngenfjord i norr till Härjedalsgränsen i söder skulle knappast ha varit möjligt att genomföra för en person utan intellektuell flexibilitet, snabb och direkt uppfattningsförmåga, envishet samt fysisk och psykisk styrka; alltså en mångfacetterad personlighet med en övertygelse om att vara den rätte mannen att genomföra projektet. Arbetet skulle inte heller ha varit möjligt att genomföra utan olika slag av stöd; från hustrun Ellen och familjen, från samiskt håll i inledningsskedet, från arbetsgivare, Folkmusikkommissionen (FMK) och andra institutioner på centralt håll.

I samiska jojkningsuttryck, som Tirén själv tecknat upp, karaktäriseras han på följande sätt av personer i nordsamiskt område:

Inger Juuso d.ä. (f. 1855) jojkade Karl Tirén 1911. Hon tillhörde Könkämä sameby (Tirén 1942; nr 533).

[1] addjai?

Anders Persson Rasti (f. 1860) jojkade också Karl Tirén 1911, men han jojkade på finska. Rasti tillhörde Könkämä sameby (Tirén 1942; nr 495).

I sydsamiskt område jojkades Tirén och hans färdkamrater på följande sätt:

Nils Sjulsson Stångberg (f. ca 1845) jojkade de resande ("An die Reisenden"), alltså Karl Tirén och hans sällskap. Året var 1913 i Tärna. Stångberg tillhörde Vapsten sameby (Tirén 1942; nr 42).

Dessa uttryck av den store svensken gavs när han var som mest aktiv med sin insamlingsverksamhet under 1910-talet. Karl Tirén hade då tagit sig an uppgiften att fånga de samiska jojkningsuttrycken i nottranskriptioner på papper. Hans målsättning var att genomvandra de svenska samernas bosättningsområde i Sápmi[1]. Detta för att samla så många jojkningsuttryck som möjligt. Han såg emellertid också till att en mängd jojkare blev inspelade på fonografrullar. Förutom att arbeta med papper och

[1] Sápmi är en allmänt nyttjad benämning på de traditionellt samiska bosättningsområdena i Norge, Sverige, Finland och Ryssland.

penna ville han skaffa fonografisk kontroll, men också inspirera samiska ungdomar att lära sig att jojka. Han hyste förhoppningar om att samtida tonsättare skulle inspireras och använda materialet i sina kompositioner.

Boken "*Die lappische Volksmusik*" är det verk, som han lämnat efter sig och som är relativt lättillgängligt för den publik som behärskar det tyska språket. Boken är emellertid starkt präglad av sin tid och Tiréns eget kultursammanhang. Den behöver ställas mot sina källor för att avklädas de utvecklingshistoriska ideal och den etnocentriska dräkt, som den fått med sin orientering mot en internationell publik.

Det som gör Tiréns efterlämnade material unikt och speciellt är kombinationen av upptecknade och inspelade jojkningsuttryck från 1900-talets början, men också de bevarade berättelserna om möten med enskilda jojkare och människor i olika traditionsområden. Uppteckningar och inspelningar är sällan gjorda vid samma tillfälle, men de utgör ändå, tillsammans med personliga berättelser och beskrivningar i t.ex. brev, olika skrifter, redogörelsen till FMK och fältanteckningar en värdefull källa.

Genom den fonografrullesamling, 257 st cylindrar, som finns bevarad i Musikmuseets arkiv, kan vi idag möta röster från gamla och unga samer - män, kvinnor och barn - i skilda samiska traditionsområden. Det är ett material, som är unikt på många sätt. Här är de sydsamiska, pitesamiska och lulesamiska jojkningstraditionerna rikligt företrädda. De kan därmed ställas i relation till senare tiders inspelningar i samma områden, men också till de mer och oftare dokumenterade nordsamiska jojkningstraditionerna. Materialet är speciellt därför att det inte var vanligt bland folkmusikforskare i Sverige under tidigt 1900-tal att göra inspelningar eller inrikta sig på jojkning.

Syfte och metod

I centrum för min uppsats står alltså järnvägstjänstemannen, Karl Tirén, och hans dokumentation av jojkning i de svenska samernas bosättningsområde under 1910-talet. Mitt syfte är att ur några olika aspekter belysa fältarbetaren Tirén och den insamling av jojkningsuttryck, som utfördes av honom. För att klarlägga Tiréns insamlingsarbete, syften och mål presenteras en levnadsteckning, hans relationer till de etablerade folkmusikinsamlarna, och hans möten med samer i olika kultur- och traditionsområden.

Med hjälp av bevarat arkivmaterial och ett par intervjuer vill jag presentera hans förutsättningar att genomföra insamlingsarbetet. Jag kommer att belysa Tiréns förhållningssätt till sina informanter och sitt samlande under åren 1909-1915. Med detta vill jag visa hur samlingen av jojkningsuttryck har kommit till, i huvudsak på hans eget initiativ, och hur insamlarens personlighet och levnadshistoria har påverkat resultatet.

För att få en samlad bild av insamlaren Karl Tirén har jag gått till olika arkivkällor (inspelningar, brev, dagböcker, pressklipp, rapporter o.dyl). Jag har jämfört dem med varandra och, där det varit möjligt, ställt dem mot sonen Torne Tiréns minnen och berättelser. Jag har i huvudsak valt den information som i tid legat närmast Tiréns insamlingsperiod eller verkat vara mest tillförlitlig.

Material och avgränsningar

I Musikmuseet i Stockholm finns en stor samling med fonografrullar, 257 st, inspelade av Karl Tirén 1913 och 1914. Huvudparten är välbevarade, spelbara och kopierade till rullband. Ett trettiotal har sprickor, är därmed trasiga och ospelbara. Några finns kopierade till andra fonografrullar. Ett tjugotal innehåller jojkningsmotiv spelade på fiol. Där finns även en stor brevsamling och pressklippsamling rörande Tiréns verksamhet. Dessa material har varit utgångspunkt för mitt studium av Karl Tirén och hans insamlingsarbete.

Jag har kompletterat med egna intervjuer och arkivmaterial från andra institutioner. Tirén har själv lämnat redogörelse till FMK för de upptäcktsfärder som han gjorde under åren 1911-1912. Den redogörelsen finns i flera olika arkiv; Musikmuseet, Nordiska museet, DAUM och Statens musikbibliotek. De uppteckningar och inspelningar som han gjorde utöver detta kan vi endast läsa om i brev, pressklipp, fältanteckningar, koncept till föredrag eller spåra i årtalsangivelser vid de uppteckningar, som publicerats.

I mitten av 1990-talet framkom ytterligare material i sonen Torne Tiréns samlingar. En del av detta finns idag vid DAUM i Umeå, vilket Staffan Lundmark skrivit om i "*DAUM-katta*" 1996:1. En annan del ägs av föreningen Bergviks Allting. I dessa samlingar finns bl.a. fältanteckningsböcker[2], som är viktiga bidrag för jämförelser av information kring olika händelser.

Andra användbara material har för mig varit Karl Tiréns publicerade artikel "*Om joikning och vuolleh*" (1926), boken "*Die lappische Volksmusik*" (1942) i Nordiska museets Acta lapponica-serie samt dess svenska manuskript (1941). Stommen till dessa skrifter fanns redan under 1910-talet i Tiréns projektansökan och senare i redogörelsen till FMK, där hans syn på den samiska kulturen, jojkningsuttrycken och dessas betydelse redovisas. En intressant uppgift hade varit att systematiskt följa honom vidare till skrivbordet och se hur han översätter, analyserar och i en slutgiltig form lämnar ut

[2] Jag kallar dessa anteckningsböcker genomgående för Fältanteckningsböcker. Dessa finns renskrivna och kallas då "Karl Tirén. Dagböcker 1911, 1912, och 1913" samt "Karl Tirén. Dagböcker 1914-1915"

det som han tagit del av i Sápmi. För en C/D-uppsats skulle emellertid den uppgiften ha blivit för stor, därför avstår jag ifrån den.

I försöken att skapa en bild av den mångfacetterade personligheten Karl Tirén och hans viktigaste informant i initialskedet, Maria Persson, har jag haft samtal med en rad olika personer. Djupintervjuer inspelade på band har gjorts med tre av dem. Det är Torne Tirén (1986), son till Karl Tirén, och bosatt i Hoverberg, Lars Rehnsund (1989), då bosatt i Arjeplog, och Margit Bolinder (1993), dotter till Maria Persson, och bosatt i Örebro. Alla tre kunde på olika sätt belysa, berätta och ge synpunkter på de båda personerna. I denna studie hänvisar jag dock i första hand till intervjuerna med Torne Tirén.

Åtskilligt har skrivits om jojkning och samer, särskilt i det nordsamiska området. Jag har valt att koncentrera studien till de svenska samernas bosättningsområde; de områden som huvudsakligen tillhörde Tiréns arbetsfält och där han färdades under 1910-talet. Det innebär att nordsamiska, lulesamiska, pitesamiska och sydsamiska traditionsområden belyses.

Jag har däremot inte valt att behandla varje års *hela* insamlingsfärd. En sådan aspekt hade, som jag ser det, krävt allt för mycket för en C/D-uppsats. Frågorna som i så fall borde ha diskuterats är många - t.ex. hur varje färd planerades, hur den genomfördes, vad som orsakade förändringar i färdsträckningarna, hur han påverkades av väder- och vandringsförhållanden, vilka släkter och familjer han mötte, hur han fick reda på var de olika kåtalagen befann sig? Det är många osäkra uppgifter som måste jämföras och diskuteras. Visserligen ger Tiréns fältanteckningsböcker bra färdbeskrivningar för några år, men uppteckningar och inspelningar gjorde han även vid andra tider på året än sommartid.

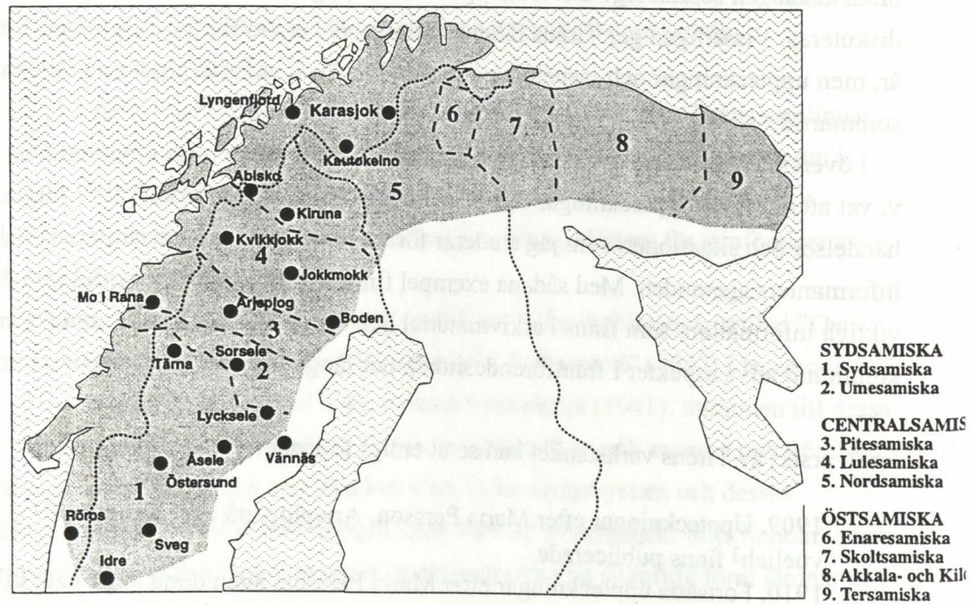
I översikten av Tiréns verksamhet redogörs i stort för vilka traditionsområden, som vi vet att det finns uppteckningar och inspelningar ifrån. Det är emellertid i första hand händelser och situationer, som jag studerar för att titta närmare på insamlarens och hans informanters ageranden. Med sådana exempel finns det möjlighet att synliggöra den viktiga information, som finns i arkivmaterial och som gör att vi kan få kontakt med kommunikativa aspekter i framförandesituationer långt efter det att händelsen inträffat.

En översikt av Tiréns verksamhet kan se ut enligt följande:

1909. Uppteckningar efter Maria Persson, Arjeplog, på eget initiativ. 19 st vuelieh[3] finns publicerade.
1910. Fortsatta uppteckningar efter Maria Persson, även detta år på eget initiativ. 62 melodiuppteckningar finns publicerade. Dessa har anknytning till pitesamiskt område.

[3] Angående jojkningsterminologin, se avsnittet "Begrepp och definitioner"

1911. Uppteckningsfärder i bl.a. nordsamiskt område på uppdrag av Folkmusikkommissionen (FMK). 153 melodiuppteckningar finns publicerade. Tirén gjorde också besök vid Lycksele marknad, i sydsamiskt område.
1912. Uppteckningsfärder på uppdrag av FMK. 138 melodiuppteckningar finns publicerade. Tirén får kontakt med etnograferna och lär sig om fonografens möjligheter. Färderna går i sydsamiska och lulesamiska områden.
1913. Uppteckningsfärder i bl.a. sydsamiskt område på uppdrag av FMK, men Tirén gjorde också inspelningsfärder på eget initiativ. Han hade kontakt med Naturhistoriska riksmuseets Etnografiska avdelning. 102 melodiuppteckningar finns publicerade. Ca 336 vuelieh, vuole och luoðit finns i bevarade inspelningar. Tirén gör även besök vid Arjeplogs marknad, i pitesamiskt område.
1914. Inspelningar i nordsamiskt område. Förmodligen på eget initiativ, men med stöd från etnograferna. 10 melodiuppteckningar finns publicerade. 19 jojkares röster finns i bevarade inspelningar. Även lulesamiska områden besöks.
1915. Tirén uppger att han hade gjort ett femtiotal inspelningar vid Maria Perssons bröllop i Arjeplog, i pitesamiskt område. Huvudparten av rullarna finns inte bevarade i Musikmuseets samlingar. Tre informanters röster finns dock på fonografcylindrar från detta år.
1916. Hans stora insamlingsperiod är slut. Två publicerade uppteckningar anges vara från detta år. I övrigt finns 20 melodiuppteckningar publicerade med årsangivelsen 1919 samt en med året 1936. Jag har inte funnit anteckningar om hur uppteckningarna gick till - om de gjordes direkt efter meddelaren eller efter en inspelad fonografrulle. De dokumenterade jojkningsuttrycken är framför allt från nordsamiska områden.

Karta över språk- och traditionsområden[4] i Sápmi:

[4] Det är inte ovanligt att det umesamiska traditionsområdet behandlas tillsammans med det sydsamiska. När jag skriver om det sydsamiska, så inbegriper det även umesamiska området.

Den tid som studien behandlar, åren 1909 till 1915, har jag valt därför att Tirén då var mest aktiv i sin insamlingsverksamhet. Det är framför allt den perioden som avspeglas i FMK:s arkiv i Musikmuseet. Hans egentliga insamlingsfärder för FMK:s räkning gjordes däremot åren 1911-1913. Det bevarade materialet från åren 1914-1915 är inte lika omfattande som för åren innan.

Jag har valt att starta med 1909, eftersom mötet med Maria Persson ägde rum då. Visst hade han tidigare mött jojkning i andra sammanhang, men genom Maria Persson fick han en djupare förståelse för vad det hela handlade om. Han gjorde också sina första trevande kontaktförsök med FMK detta år.

Jag har valt att sluta med år 1915, därför att hans insamlingsverksamhet därefter inte längre är lika synlig i källorna. Ett tjugotal uppteckningar gjordes fram till 1920-talet och ett fåtal därefter. Det är dock osäkert om dessa uppteckningar är gjorda i fält direkt efter informanterna eller efter inspelade fonografrullar.

Utgångspunkt och disposition

Resultatet av en insamling av det slag som Tirén gjorde, visar vilka val som gjorts av såväl insamlare som informanter, hur deras möte har gått till och vilket förtroende som man haft för varandra. Uppteckningarna och ljudupptagningarna är resultat av möten mellan människor (insamlare-informant) vid en viss tidpunkt och på en viss plats. I det mötet ligger att det funnits en insamlare som har ställt frågor och försökt styra situationen, en insamlare som varit enbart deltagare i sammanhanget, eller en insamlare som varit en deltagande observatör. Bakom insamlarens förhållningssätt ligger de egna avsikterna, personligheten och livshistorien. I mötet mellan insamlare-informant ligger också att det funnits en person, som velat besvara eller belysa hans frågor genom att berätta och jojka, alltså en människa som tagit ställning för att öppna sig för honom; personen från en helt annan miljö och kulturkrets. Detta är vanliga resonemang bland musiketnologer, folklorister, antropologer m.fl. som sysslar med fältarbete eller analys av sådana (Nettl 1984, Ronström 1992, Palmenfelt 1994).

För mig har frågeställningar kring fältarbete och utförandet av ett sådant varit centrala när jag närmat mig Tirén-materialet. Hur förberedde han sig? Hur genomförde han sitt arbete? Hur interagerade han med sina meddelare? Hur mötte han dem? Hur bemötte de honom? I vilka situationer och på vilket sätt samlade han sitt material? Går det över huvud taget att få svar på sådana frågor så långt efter insamlingsperioden?

Jag har valt två utgångspunkter för att undersöka Karl Tirén och hans förhållningssätt till jojkning, till sina informanter och till sitt insamlingsarbete. De är:
-Tiréns olika personliga förutsättningar (kapitel 1).
-Tiréns insamlingsarbete genom ett urval situationer och möten med jojkare i olika traditionsområden (kapitel 2).

Begrepp och definitioner

När jag använder begreppet jojkning utgår jag från det samiska verbet "*juoi'gat*", vars betydelse är *att jojka*. Det är skeendet som är viktigt; det rytmiskt-melodiska föredraget. Man jojkar inte om någon eller något. Man jojkar någon eller något. Den eller det som jojkas skapas i tanken, frammanas med hjälp av bl.a. rytmen, melodin, gesterna, mimiken, röstbehandlingen. I äldre jojkningsuttryck finns alltid en känslomässig bindning till det som jojkas, oavsett om det är en närstående person, en körren, ett renbetesområde, en sjö, bäck eller något annat. Jojkning är starkt förknippad med identiteten och har tidigare använts mer som ett sätt att kommunicera på än som en konstart. Detta behandlas tydligt och klargörande i artiklar av Israel Ruong (1981) respektive Nils Jernsletten (1978).

Det svenska substantivet *en jojk* motsvaras av en rad olika ord inom de samiska traditionsområdena. I nordsamiskan används t.ex. "*luohti*" (plur. "*luoðit*") och "*juoiggus*"/"*juoigan*". De sistnämnda orden betonar mer framförandesituation, relationer mellan de närvarande, verksamheten att jojka (Rydving 1988, s.89 f). I lule- och sydsamiskan används "*vuolle*" (plur. vuole) och "*vuelie*" (plur. "vuelieh"). Utöver dessa ord finns ytterligare uttryck för t.ex. jojkning med ord eller utan ord. "*Vuolle tsoame*" (plur. i lulesamisk dialekt) och "*dajahusat*" (plur. i nordsamisk dialekt) är sådana. Det finns även fler verb för "*att jojka*", som då utgår från hur jojkningen gick till (Rydving 1988, s. 89ff). Den mångfald av ord som har anknytning till jojkning antyder att uttryckssättet har haft stor betydelse inom den samiska kulturen. Jag väljer att använda mig av verbet "*jojka*" för utförandet och substantiven "*vuelie*", "*vuolle*" respektive "*luohti*" för vad som jojkas inom de samiska områdena i Sverige.

Ordet "*lávlo*" står för att sjunga, t.ex. en tidigare skapad melodi. Idag finns det en rad artister som sjunger en upptecknad vuelie, vuolle eller luohti, men enligt äldre samisk tradition är detta inte detsamma som att jojka.

I Karl Tiréns bok "*Die lappische Volksmusik*" indelas traditionsbärarna efter tillhörighet till samebyar. En "*sameby*" är en gruppenhet av renägande samer med gemensamt renbetesområde. I allmänhet omfattar den flera renskötande familjer, som följer renarna inom ett visst område. För fjällsamerna är områdena geografiskt mer långsträckta. För skogssamerna rör det sig om mindre och om mer cirkelformiga geografiska områden. En vald ordningsman inom samebyn för samebyns talan gentemot och inför Lappväsendets tjänstemän. På Tiréns tid, fram till 1971 års rennäringslag, var den officiella benämningen för denna administrativa och ekonomiska enhet "*lappby*" (NU 1996, s.43f). Jag använder mig av begreppet "*sameby*".

"*Sápmi*" är idag en allmänt vedertagen benämning på geografiskt sammanhängande samiska bosättningsområden i Norge, Sverige, Finland och Ryssland. En gång fanns inga nationsgränser i dessa områden. Då fanns inga gränser, som stängde renbetesområdena så som blivit fallet under 1900-talet. Jag använder begreppet "*Sápmi*" i den allmänt vedertagna betydelsen; de samiska bosättningsområdena, där de traditionellt samiska näringarna bedrivs och har bedrivits (NU 1996, s.45).

"*Lappmark*" är en administrativ-historisk indelning av olika områden i Sápmi. Idag används benämningen mest i kulturhistoriska sammanhang. Tidigare användes uttrycket för handelsområden, som hade sin bakgrund i den medeltida birkarlaepoken (NU 1995, s.21).

Det samiska skriftspråket är stadd i en ständig förändring. Detta gäller alla de olika samiska dialekterna. Ortografi och stavningsregler har förändrats en hel del under de senaste decennierna. Jag vill göra läsaren uppmärksam på detta samt att jag inte närmare har studerat och följt dessa stavningsförändringar, t.ex. vad gäller orte, men också stavning av egennamn och samiska uttryck. Det finns dock fjällkartor med samiskt stavade ortnamn i de norra delarna av Sápmi, åtminstone från 1983 och framåt..

Tidigare insamlingar och forskning

Det saknas inte litteratur och forskning i ämnet jojk och jojkning. I århundraden har också den samiska kulturen beskrivits mer eller mindre vederhäftigt av resenärer, forskningsresanden, präster och allehanda forskare. De tidigaste jojkningsuppteckningar som vi känner till, gjordes i melodiform av Hæffner, Acerbi och Skjöldebrandt, var och en för sig, i slutet av 1700-talet (Hæger 1955, s.146ff).

Musiketnologisk och musikvetenskaplig forskning kring jojkning har under 1900-talet i Sverige framför allt skett i samband med inspelningsresor och dokumentationer för t.ex. Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) och Sveriges Radios räkning.

Karl Tirén var den förste i Sverige att beröra problemställningar kring meloditranskriptionerna och som försökte förklara och beskriva olika betydelsebärande

delar i själva uttryckssättet. Före honom hade språkforskaren Karl Bernhard Wiklund berört ämnet i sin bok "*Lapparnas sång och poesi*" 1906.
Vid ungefär samma tid i Finland engagerade sig musikforskaren Armas Launis i de nordsamiska jojkningstraditionerna. Han gjorde insamlingsfärder under bl.a. åren 1905 och 1906. Resultatet presenterades i boken "*Lappische Juoigos-Melodien*" 1908.

Från svensk sida företogs flera insamlingsresor under 1940-talet med utgångspunkt från *Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala* (ULMA). Dessa dokumentationer resulterade i utgåvorna "*Lapska sånger 1*" respektive "*Lapska sånger 2*". Den första sammanställdes av Harald Grundström och A.O. Väisänen och trycktes år 1958. Den andra av Harald Grundström och Sune Smedeby och trycktes år 1963. I dessa böcker ges beskrivningar av hur transkriptionerna har gått till.

Inom ramen för *Sveriges Radios* verksamhet gjorde Matts Arnberg, Israel Ruong och Håkan Unsgaard resor 1953 och 1954 för att dokumentera jojkning i de samiska områdena i Sverige. Resultatet från dessa resor blev ett rikt material av inspelningar redovisade i ett flertal radio- och TV-program, men också i den populärvetenskapliga boken "*Joik/Yoik*" med tillhörande 7 Lp-skivor (1969). En nyutgåva med CD och bok kom i december 1997.

Vid *Jokkmokks museum* (sedermera *Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum*) gjordes inspelningar under 1960- och 70-talen av Nils Hövenmark, i samarbete med lokalradion i Norrbotten. Idag är det framför allt vid *Ájtte* och *Sameradion* som inspelningar av jojkning görs fortlöpande (Telefonintervjuer den 31/7 1997 med Anna Westman resp. Nils-Henrik Sikku).

Ernst Emsheimer har berört den samiska musikkulturen i flera arbeten bl.a. 1951 och 1964. I årsskriften "*Folk-liv*" anmälde och recenserade han Karl Tiréns "*Die lappische Volksmusik*" när den kom ut 1942. Där gav han värdefulla musikantropologiska synpunkter på Tiréns sätt att arbeta och analysera sitt material.

Musikteoretiska problemställningar kring jojkning har tagits upp av andra musikforskare. Aniko Bódor är en av dem. Hon behandlade problem med gehörsmässiga transkriptioner av jojkning i samband med MONA-registrering[5] 1971. Under 1980- och 90-talen är det framför andra Karl-Olof Edström, Göteborg (1993; 1995), och Doris Stockmann, Berlin (1985; 1987; 1993), som har arbetat med musikteoretiska analyser och forskning kring jojkning bland samer i Sverige.

På initiativ av *Svenska Samernas Riksförbund* (SSR) och i samarbete med Sameradion, landstingen i Norrbotten, Västerbotten, Jämtland samt Musik i Norrbotten, startades ett inspelningsprojekt efter det att man sökt, men inte funnit lämplig person för

[5]MONA (av monofon), en melodiskrivare vid Institutionen för musikvetenskap i Uppsala. MONA-grafer ger en bild av det fysikaliska ljudförloppet. Aniko Bodór har analyserat några jojkningsexempel med hjälp av MONA. Anna Johnson(numera Ivarsdotter) har i ett flertal studier använts sig av MONA-registreringar i sin forskning kring lockrop, ropsång och sång i fäbodmiljö (1972, 1978, 1980, 1986).

en samisk musikkonsulenttjänst. Istället satsades pengar i ett inventerings- och inspelningsprojekt. Sommaren 1990 arbetade man i sydsamiskt område, 1992 i lulesamiskt område och 1994 fullföljdes projektet i nordsamiskt område (Telefonintervju med Maj-Britt Omma 31/7 1997).

Dokumentation av jojkning i de nordsamiska områdena pågår annars fortlöpande i såväl Norge som Finland. Där har också jojkningen idag en helt annan och starkare ställning än i de samiska områdena inom Sverige.

Min avsikt är inte att göra en fullständig genomgång av allt som har skrivits om jojkning. Jag hänvisar till Karl-Olof Edströms avhandling "*Den samiska musikkulturen, en källkritisk översikt* "(1978), där han går igenom källor fram till 1950-talet samt återkommande berör Karl Tirén och hans arbete. I den populärvetenskapliga boken "*Om jojk*" (1988) av Rolf Kjellström, Håkan Rydving och Gunnar Ternhag belyses jojkning ur en rad olika aspekter. Där finns även titlar till litteratur och forskning om jojkning inom finländskt, norskt och ryskt område under 1980-talet.

Under 1990-talet har ett par internationella jojkkonferenser anordnats, som ger antydningar om var forskningen står idag. Den första hölls 1990 i Tromsø (Graff 1991). Vid jojkkonferensen i Umeå 1996 möttes litteraturvetare, musiketnologer, etnologer och religionshistoriker från Norge, Sverige och Finland. Där belystes spännvidden i forskningen kring jojkning, allt ifrån historiska perspektiv till samtidsperspektiv.

Jag har för denna studie om Karl Tirén och hans uppteckningsverksamhet i första hand använt mig av litteratur och källor som på ett eller annat sätt har betydelse för bedömningen av hans insamlingsarbete och som berör de samiska bosättningsområdena inom Sverige. Tiréns verksamhet behandlas och omnämns på en mängd ställen i litteraturen, men någon monografi om honom själv finns inte annat än i lexikon, som "*Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok (VII)*" 1954 och Alf Zetterstens katalog till utställningen om Karl Tirén 1995.

Musiketnologiska spörsmål och perspektiv kring fältarbete ligger till grund för denna uppsats. Fältarbete, fältarbetets roll och tillblivelsen av olika samlingar har diskuterats mest ingående av musiketnologer, antropologer, etnologer, folklorister m.fl. Under de senaste årtiondena har sådana diskussioner fått ett allt större utrymme och förts av t.ex. amerikanska musikantropologer som Alan P. Merriam och Bruno Nettl. Från 1960-talet och framåt har forskarens roll och relation till sina informanter alltmer synliggjorts. Det har också poängterats vikten av att diskutera fältarbetet som en del, om än en mycket personlig del, i forskningsmodellen (Nettl 1983, s. 251f). Dessa diskussioner ligger långt ifrån de idéhistoriska och forskningshistoriska diskussioner, som fördes av folkkulturinsamlare i början av 1900-talet, då Tirén var som mest verksam.

Mitt studium av Karl Tirén inriktar sig emellertid huvudsakligen på hans förhållande till sitt arbete och sina informanter i de olika delarna av Sápmi. Jag har velat gå bakom

de evolutionistiska, rasbiologiska och historicistiskt storvulna analyser som han redovisat i "*Die lappische Volksmusik*" 1942, i föredrag som han höll genom åren och i de tidnings- och radioreportage som gjordes med honom under hans samtid. Jag har velat gå bakom den del av Karl Tirén, som riktade sig till hans egna; till kompositörer, målare, musiker, kulturarbetare och andra inom den egna kulturkretsen. Jag har velat fånga den Karl Tirén, som måste balansera sin personlighet i mötet med de människor, som han själv trodde sig kunna göra något för och som han trodde skulle kunna delge honom något. Det var människor i en kulturkrets, där språk, näring och traditioner markant skiljde sig åt. Han var dessutom inne på ett ämnesområde, som var mycket brännande. Jojkning hade inom den svenska och samiska kristna sfären fått en stämpel på sig att vara hedendom. Av utomstående förknippades den också med spritmissbruk och fyllejojkning vid olika festligheter. Tiréns vilja och arbete var inte uppskattat överallt, särskilt inte i nordsamiska områden, där laestadianismen hade sitt starka fäste och där misstron mot främlingar var stor. Hur bar han sig då åt för att komma förbi hinder, skapa en förtroendefull atmosfär och få människor att öppna sig? Det är några frågor att ställa.

Min studie av insamlaren Karl Tirén och hans förhållande till jojkning präglas just av individperspektivet, men också av intresset för kontext och framförande. Vad säger oss hans möte med informanterna i olika krävande situationer? Vilka val görs av de inblandade. Individ- och lokalhistorisk forskning och dess betydelse har tagits upp och behandlats av Gunnar Ternhag i hans avhandling om spelmannen Hjort Anders (1992). Där pekar han på att utvecklingen inom folkmusikinsamlingens och folkmusikforskningens fält alltmer tagit sikte på individen till skillnad mot den tidigare inriktningen inom området (Ternhag 1992:14ff). Bruno Nettl har också diskuterat de individ- respektive kollektivperspektiv som på olika sätt varit förhärskande inom folkmusik- och konstmusikforskningen (Nettl 1983, s. 278f). Inom folkmusikforskningen har utövare, informanter och musikanter ofta behandlats i grupper och anonymt. Inom konstmusiken har det i större utsträckning handlat om individorienterad forskning, där utövare och kompositörer stått i centrum. Även inom folkloristiken har under 1900-talet intresset flyttats alltmer från genrer, sägner, sagor m.m. till individer, kontext och framförande, alltså till hela sammanhang (Ronström 1992, s.20). Karl Tirén ser ut att i sina uppteckningar ha försökt ge plats åt de olika individerna, även om han inte skriver ingående biografier för varje jojkare och även om hans eget fokus låg på jojkningsuttrycket i första hand. För att förstå hans arbetssätt bör vi titta närmare på de olika insamlingssituationerna och jojkningen ur insamlingssynpunkt.

Idéhistoriska frågeställningar kring dokumentation av svensk folkmusik, hur den fördes ut på den internationella marknaden och stod som nationell symbol kring

sekelskiftet 1900 behandlas i "*Folkmusiken som nationell och provinsiell symbol*" (1992) av Anna Ivarsdotter-Johnson och Märta Ramsten. De gav mig impulser i ett av bearbetningsskedena av uppsatsen. Sedan har idéhistoriska aspekter alltmer tagits upp ingående i t.ex. "*Från Hæffner till Ling. Texter om svensk folkmusik*" (1994).
Det s.k. reflexivitets-perspektivet är ett annat synsätt som används alltmer inom etnologin och musiketnologin (Ehn & Klein 1994; Ronström 1991; Ramsten 1992). Man talar om vikten av att forskaren analyserar och redovisar sina olika roller i t.ex. ett insamlingsarbete. Detta för att en utomstående lättare skall kunna bedöma och förstå forskningsresultatet (Ehn & Klein 1994, s.10ff). Synsättet har sin grund i antropologisk/etnografisk forskning, där det varit nödvändigt att medvetandegöra och redovisa sina olika roller och ståndpunkter i insamlings- och forskningsprocessen. Med liknande frågeställningar, förhållningssätt och perspektiv i bagaget har jag närmat mig Tirén-materialet och försökt översätta ett sådant tänkande till Tiréns egen tid, vilket har varit givande för min egen förståelse av hans arbete.

Det finns en norsk avhandling, som också inspirerat mig och som givit impulser för individperspektivet och för en samisk utgångspunkt i förståelsen av jojkning. Det är Ola Graffs avhandling (1985), där han bl.a. diskuterar just samiska synsätt på jojkning. Hur beskriver jojkare själva sitt uttryckssätt och vad poängterar man? Utgångspunkten är Per Haetta, en nordsamisk jojkare, informant och kulturpersonlighet. Den betydelse, som han synes ha haft för hur man i Norge ser på jojkning liknar den betydelse Maria Persson inledningsvis fick för Karl Tiréns syn på jojkning. De båda personerna, Per Haetta och Maria Persson, kan på sätt och vis båda ses som bro-byggare. Deras livshistorier med långa sjukhusvistelser i ungdomen, mycken läsning och inblick i det norska respektive svenska samhället, deras typ av kontaktnät och deras intresse för bevarandet av egna kulturtraditioner liknar i mycket varandra. I detta sammanhang blir det tydligt hur viktigt det individorienterade perspektivet kan vara för att vi skall bli varse om variationerna i jojkningsuttrycken. I en bok från 1978 finns artikeln "*Om joik og kommunikasjon*" skriven av Nils Jernsletten. Den artikeln tillhör fortfarande, enligt min mening, det bästa som har skrivits om jojkning och den tar avstamp i en samisk syn på och förklaring av vad jojkning är. Likaså ger multikonstnären, musikern och jojkaren Nils-Aslak Valkeapää (artistnamn: Áillohaš) sin syn på en samisk kulturfilosofi, som också inbegriper jojkning och musik, i "*En kunst at mindes mennesker på*" 1987.

Vilka har då tidigare i sina publikationer berört Karl Tirén, hans arbete och samlingar? Den som först väckte mitt intresse för Tiréns insamlingsarbete var Ernst Emsheimer. Han skrev en recension av "*Die lappische Volksmusik*" i årsskriften "*Folk-liv*" 1942. Flera andra har recenserat Tiréns bok, t.ex. Georg Herzog i "*American Anthropologist*" 1948, men det var Emsheimers insiktsfulla och kunniga behandling av

ämnet, som väckte mitt intresse för själva insamlingsarbetet och dessutom många frågor i relation till det.

Efter att ha analyserat bokens innehåll ur olika synvinklar, tagit fram svagheter och förtjänster skriver han: *"...als erster einen weg einschlug, den vor ihm kein anderer gegangen ist. Sein Arbeit ist in diesem Sinne Pionierarbeit in der eigentlichen Bedeutung dieses Wortes*." (Emsheimer 1942, s. 155). Det var denna sida som slog an på mig och förde mig in på Tirén-spåret.

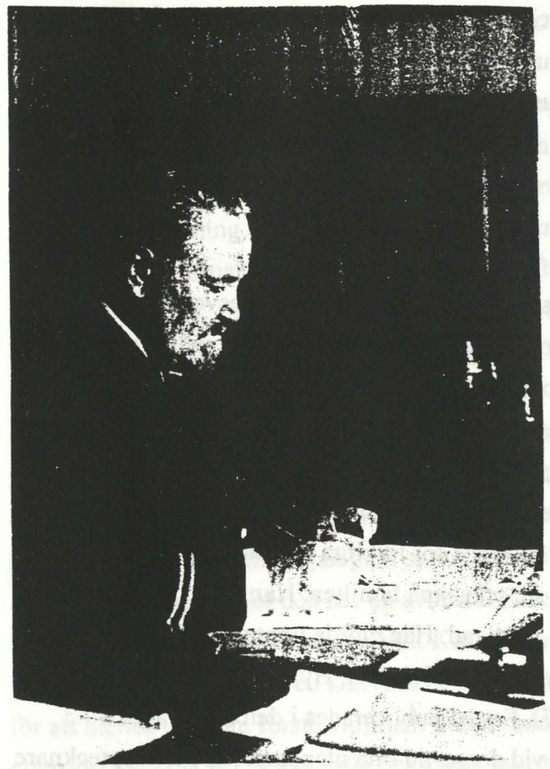
I en rad olika avhandlingar och källöversikter har Tiréns arbete berörts. Karl-Olof Edström citerar och hänvisar, som tidigare nämnts, en hel del till Karl Tirén i "*Den samiska musikkulturen*" (1978). Ola Graff presenterar Tirén i "*Joik som musikalsk språk*" (1985). I samband med källöversikten i avhandlingen lyfter Graff fram frågan om vilka slutsatser som är Tiréns egna och vilka som är hans informanters? Tirén redovisar inte själv detta utan ser t.ex. de musikaliska beskrivningarna som självklara och presenterar flertalet uppteckningar oförklarade.

Olika aspekter på initialskedet i Tiréns insamlingsarbete har behandlats av mig i artiklar som "*Att vara ute i sista stund*" (1987), "*På vandring i jojkens land*" (1996) och "*Maria Persson-Johansson från Luokta-Mavas sameby*" (1996). I mitt samarbete med Harald Tirén har också Tirén-inspelningar presenterats i tre radioprogram med huvudrubriken "*Med fonograf i Sameland*" (1988).

Andra som har diskuterat och berört Karl Tiréns arbete är Bo Wallner (1956) och Folke Bohlin (1993). Båda tar sin utgångspunkt i Wilhelm Peterson-Bergers tredje symfoni, "*Same-ätnam*", och tittar med olika perspektiv närmare på de melodimotiv som ligger bakom och till grund för P-B:s arbete. Även Herbert Connor har skrivit en del om Tiréns upptecknings arbete och då i förhållande till Armas Launis uppteckningar i nordsamiska områden. Detta behandlar han i "*Jojkens värld*" (1974).

Alla som berör upptecknings- och insamlingsarbete i Sverige nämner Tiréns insamlingar. I Anna Ivarsdotter-Johnsons "*Sången i skogen*" (1986) samt i hennes och Märta Ramstens artikel "*Folkmusiken som nationell och provinsiell symbol*" (1992) uppmärksammas hans arbete.

De Tirén-samlingar som överlämnades av Torne Tirén till föreningen Bergviks Allting i Bergvik 1995 resulterade i en stor utställning om Karl Tirén och hans konstnärsskap, dessutom renskrifter av Tiréns fältanteckningsböcker 1911-1915 utförda av Margit Backlund (1995). Utställningen visades 1995 dels i Bergvik, dels i Sveriges järnvägsmuseum i Gävle.

Stationsinspektoren Tirén vid sitt skrivbord i Bergviks stationshus. Foto: Bergviks Allting.

1. TIRÉNS FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR INSAMLING

Vilka var förutsättningarna för Karl Tiréns insamlingsarbete i de olika samiska traditionsområdena? De uppteckningar och ljudupptagningar som utgör en del av Tirén-samlingarna är resultat av möten mellan insamlare och meddelare vid en viss tidpunkt och på en viss plats. Bakom insamlarens förhållningssätt ligger de egna avsikterna, personligheten och livshistorien. Bakom meddelarens förhållningssätt ligger också egna avsikter, personligheten och livshistorien. Men för att komma till platsen för mötet krävs även en rad andra förutsättningar; ekonomiska, informatoriska, familjära, personliga, moraliskt stödjande o.s.v.

Hur pass väl förankrat var Karl Tiréns stundande insamlingsarbete? Fanns det nationella och provinsiella intressen för att genomföra det? Vad betydde detta för att människor skulle bli välvilligt inställda till hans arbete? Vilka var drivkrafterna för genomförandet? Vilka idéhistoriska sammanhang kan skönjas?

För att besvara dessa frågor fokuserar jag först på de personliga förutsättningarna - uppväxt, syskon, utbildning, familj, arbete - därefter på personliga kontakter och inspiratörer - samer, folkmusikuppteckna re, personer inom uppteckningsområdet, och musikpersonligheter - därefter på konsekvenserna av mötet med Maria Persson och händelserna på Skansen i Stockholm - sedan på drömmarnas betydelse i hans liv, och

sist på insamlingsarbetet med papper och penna eller med fonograf - kontakterna med Nils Andersson och FMK samt med Carl Wilhelm Hartmann och etnografiska avdelningen vid Naturhistoriska riksmuseet.

Personliga förutsättningar

Kan kunskap om insamlarens uppväxt säga oss något om hans ämnesval, och kan den ge oss förståelse för hans sätt att genomföra sitt arbete? En insamlare måste balansera sin personlighet mot mängder av för honom kända och okända människor i olika upptecknings- och insamlingssituationer (Nettl 1983). Personligheten formas, utvecklas och förändras i ett socialt sammanhang. Karl Tirén kan i mycket synas vara en produkt av sin uppväxt, vilket också fick betydelse för hans insamlingsarbete.

Karl Tirén växte upp i en familj, där intresset för folkliga traditioner var stort och där den nationalromantiska tidsandan satte sin prägel på familjen. Hans far, Olof Tirén (1817-1889), var kyrkoherde i Oviken, Jämtland. Han gjorde uppteckningar av sägner, gåtor, lekar, visor och låtar till traditionssamlare som G.O. Hylltén-Cavallius (1818-1889) och Richard Dybeck (1811- 1877). En del publicerades i den antikvariska tidskriften Runa, men som brukligt var vid denna tid ofta utan angivelse av upptecknare (Bringéus 1964; Dybeck 1853-1856).

Den 23 juni 1869 föddes Karl Tirén i Oviken. Han var näst yngst av nio syskon som uppnådde vuxen ålder- Kristina, Johan, Olof, Lars, Viktor, Ottilia, Katarina och Elisabeth - Familjen hade flyttat 1842 från Själevad i Ångermanland. Även modern, Kristina Holm (1830-1910) var av prästsläkt. Det var allmänt känt att musik, målarkonst och andra konstnärliga verksamheter hade betydelse i familjen. Fadern komponerade en del mindre musikstycken. Familjens ideal synes ha legat i linje med den tidens societetsideal. Här var det mer en fråga om att tillhöra en landsbygdssocietet.

Karls äldste bror, Johan Tirén (1853-1911), fick stor betydelse för honom, inte minst i måleri och instrumentbyggande. Brodern inriktade sig i sina motiv på samiskt liv och leverne och blev en av sin tids accepterade och erkända konstnärer. Karl, som också började måla tidigt, skildrade de norrländska naturlandskapen. Brodern bodde långa tider utomlands och i Stockholm. Han hade sannolikt ett stort socialt nätverk, som också Karl kan ha introducerats i eller i varje fall inte stod främmande inför.

Även övriga syskon och kusiner hade sociala kontaktnät, som öppnade vägar för honom i dokumentationsarbetet. Det fanns en bror som var veterinär och känd för att ha stoppat en epidemi bland renarna i Lyckseleområdet, och en kusin som var lappfogde[6] i

[6] Lappfogde var en ämbetsman, som företrädde Kronan gentemot samerna fram till 1962. Då ändrades titeln lappfogde till förste konsulent. Det s.k. lappväsendet, som var den statliga administrationen för renskötseln, fick då en delvis annan inriktning; som bl.a. ekonomiskt rådgivande organ för densamma.

sydsamiska områden. Karl Tirén ser ut att ha tagit vara på och använt de kontakter han behövde för sitt arbete (Brev till Nils Andersson 9/3 1911; MM).

För att alls komma på tanken att teckna upp jojkning, ett uttryckssätt känt för sina komplicerade rytmstrukturer måste Karl Tirén ha haft vana vid musicerande eller i alla fall bildning i musik, likaså säkerhet och självförtroende. Hur kan han då ha fått sin musikaliska skolning, som konstmusiker och som spelman? Pressklipp och artiklar i bl.a. "*Jämten*" vittnar om en omtalad man inom båda fälten. Det har varit svårt att få grepp om hans tidiga barndom, men genom sonen Torne Tiréns berättelser och genom olika pressklipp har jag serverats en möjlig bild. Källorna är naturligtvis inte säkra, men ger ändå en antydan om förhållandena.

En stor syskonskara kan ha inspirerat varandra till att lära sig grunderna i såväl musik som måleri. Karl Tirén gick läroverket i Östersund och avlade mogenhetsexamen där 1888. I en artikel av Elly Jannes 1942 står det att han hade lätt för "*tonträffning*" i sång, men att det till en början gick sämre med fiolspelandet (Jannes 1942). Hans bror Johan undervisade i fiol och när en av broderns elever, landshövdingedottern Maria Wrangel (1861-1923), gav sin fiol till Karl, då vaknade också hans intresse för övning. Varje natt spelade han på en kallvind och snart gick han om kamraterna i skolorkestern för att hamna där som förste violinist. Det är inte känt vilka de direkta läromästarna eller förebilderna var, varken när det gäller konstmusiken eller spelmansmusiken.

I de två låthäftena "*Från vildmark till lekstuga*" (u.å.) har 36 jämtpolskor publicerats upptecknade av Karl Tirén, men inte heller där finns uppgifter om spelmän, informanter eller uppteckningssituationer.

Genom åren engagerades Tirén som prisdomare vid åtskilliga spelmanstävlingar i Jämtland tillsammans med bl.a. vännen Wilhelm Peterson-Berger. Han anlitades också som anförare av ett flertal spelmansstämmor under 1900-talet. I Jämtland hölls den första spelmanstävlingen år 1908. Nils Andersson satt då som prisdomare tillsammans med Peterson-Berger. Det är möjligt att P-B blev en sorts förbindelselänk mellan Nils Andersson och Karl Tirén. Genom honom skulle de ha kunnat få större kännedom om varandra. Den personliga kontakten mellan Nils Andersson och Karl Tirén var emellertid nyetablerad när Karl Tirén utsågs till domare tillsammans med P-B och Maria Wrangel vid spelmanstävlingen i Jämtland 1910 (Brev från P-B till Nils Andersson 29/7 1910; SMB).

Tirén blev sedan en återkommande portalgestalt för den jämtländska spelmansmusiken. Detta har Ville Roempke skrivit om i "*Fataburen*" 1979. Tirén sågs som hedersjämte, urjämte, och han tillhörde staben av ständiga medarbetare i Föreningen Heimbygdas skrift "*Jämten*". Där publicerades också ett femtontal av Tiréns uppteckningar av jämtska låtar mellan åren 1915 och 1936. Även om Karl Tirén verkade och arbetade i Hälsingland de sista 38 åren av sitt liv, så förblev han trogen sitt

barndomslandskap i spelmansmusiken. Men det fanns ett annat folkligt uttryckssätt som fascinerade honom allra mest. Det var jojkningen:

> Idag fick jag till present från Herr Red K.P. Leffler öfver 100 låtar från Färnebo och är synnerligen tacksam för desamma. Likväl är lappmusiken så beskaffad, att jag totalt hypnotiserats af dess vildmarkspoesi och mäktighet, så att jag vet ej, hvilken folkmusik skall kunna draga åt sig mitt intresse från de lappska tonerna. Edra vallåtar från Helsingland kanske. Idag kom äfven Linnés "*Lachesis*" från London samt Riehmanns "*Asiatiska folkens tonskalor*" m.m. Schefferus "*Lapponia*" (1600-talet) kommer efter. (Brev till Nils Andersson den 11/6 1911; MM)

Tirén uttryckte sin fascination över jojkningen, men också kontakterna med andra låtuppteckнare och en ambition att vidga sitt synfält genom att från utlandet beställa för honom viktiga och användbara böcker.

Fiolmakeriet kom Karl Tirén i kontakt med i ungdomen, influerad av sin bror Johan. Det berättas att han i irritation över att fiolen inte rådde på Godtemplarlokalens dåliga akustik tillverkade sin första egna fiol (Jannes 1942; Brodjaga 1943; Intervju med Torne Tirén 13/5 1986; YLM). Fiolmakeriet utvidgades sedan till att gälla hela stråkfamiljen. I hela sitt liv byggde och renoverade han fioler. Om detta vittnar den mängd tackkort och tackbrev från kända och okända musiker i DAUM:s samlingar (kapsel 3670-3674).

Kanske hade en händelse i barndomen - då fadern blev avsatt från sin kyrkoherdetjänst och drabbades av slaganfall - en avgörande betydelse för att forma Tiréns personlighet. Även fadern hade varit en kontroversiell och orädd person. Han hade arbetat och verkat i en religiöst splittrad församling, där det rådde stora motsättningar mellan olika religiösa riktningar. Om detta och om bakgrunden till avsättningen har Carl-Göran Ekerwald skrivit i en artikel om "Johan Tirén" (1984):

> "När vid ett tillfälle under högmässan kyrkoherden på väg från altartjänsten till predikostolen passerade sakristian och därvid för att stilla en påkommen magkramp stärkte sig med en klunk ur fickpluntan blev detta observerat av en nitisk kyrkvärd och anmält för stiftet."

Detta hände i en tid när väckelserörelse och nykterhetsrörelse var på frammarsch och var starka inslag i samhällsbilden. Kyrkoherde Tirén, liksom prosten Holm i Själevad, Karl Tiréns morfar, var kontroversiella personer och debattörer i den tidens religiösa klimat. Biskop Lars Landgren verkställde avsättningen. Landgren var känd bl.a. för sin skrift "*Brännvinskriget*".

Det är omvittnat i pressklipp och muntliga berättelser att Karl Tirén, liksom sin far och morfar, inte heller drog sig för att uttala sin mening i vilket sammanhang som helst.

Med intensitet kunde han inta försvarsställning. Han besatt ett stort mått av viljestyrka och en förmåga att driva igenom sina idéer. Han såg alltid till att vara garderad till hundra procent åt alla håll för att inte bli angripen eller anklagad för något. Dessa tendenser kommer också till uttryck i brev, där han motiverar sina inspelningar med att därmed få bevis för sitt arbete inför eventuella angrepp (Brev till Nils Andersson 5/9 1913; MM).

Kanske en del av denna noggrannhet, förberedelse för allt och gardering åt olika håll, oavsett vad det gällde, bottnade i den händelse, som krossade faderns hälsa och förändrade familjens levnadsvillkor efter faderns avsättning från sitt ämbete år 1877 (Ekerwald 1984, s. 150f). Karl var åtta år gammal och händelsen upplevdes som en stor orättvisa inom familjen. Säkerligen hade den betydelse i formandet av Tiréns personlighet. Kanske fanns den händelsen med i bilden vid hans starka reaktioner inför orättvisorna, när han fick höra talas om Karlstadkonventionen och dess konsekvenser för de samer, som före år 1905 hade sina renbetesområden på båda sidor gränsen till Norge. Maria Persson informerade honom och han bestämde sig för att göra något för den samiska saken (Connor 1974, s. 461f; Intervju med Torne Tirén 16/5 1986; SR).

Sitt språkkunnande hade han stor nytta av inför sitt insamlings- och forskningsprojekt. Han beställde, som tidigare sagts böcker som Linnes "*Lachesis*", Riemanns "*Tonreihen der natur- und Asiatischen Kulturvölkern*" och "*Lapponia*" av Schefferus. Latin hade han med sig från skolan och de latinska versmåtten kan vi se att han tar hjälp av i sitt uppteckningsarbete[7]. Om detta skriver han också ett avsnitt i sin bok. Han lärde sig emellertid också andra språk och fördjupade sina kunskaper genom att göra studieresor i England och Frankrike 1899-1900 samt i Tyskland 1903. I Paris vann han en konsttävling år 1900 med ett diorama över ett lappländskt fjällandskap.

Den språk- och musikkänsla, som han omvittnas ha haft, bör ha underlättat för honom att uppfatta samiska uttryck och de olika samiska dialekterna, även om han aldrig utgav sig för att kunna samiska. Tirén skrev ned de samiska orden i jojkningen fonetiskt. Ibland gjorde samerna själva nedskriften. Vi bör emellertid betänka att samiskan vid denna tid mer var ett talspråk än ett skriftspråk samt att orden i jojkningsuttrycken kunde förändras till oigenkännlighet, där rytmen dominerade och inte texten.

Karl Tirén hade känsla för rytmiska strukturer. Det bekräftar hans kunnande i telegrafi. När han t.ex. beskrev äldre samers jojkning i sin fältanteckningsbok den 11/8 1911, ansåg han att de svävande tonhöjderna hellre kunde tecknas med vricktelegrafiskrift över notlinjerna än vanlig notskrift (Fältanteckningar 1911). Året

[7] I en av Tiréns notböcker, "Damkören. Sånger för seminarier och därmed jämförliga läroverk" utgiven av L. Aug. Lundh 1907, kan vi se spår av Tiréns blyertsnedteckningar i de första trevande försöken att fånga jojkning i Rautasjaure, t.ex. "Snöflingan" efter Ester Pingi. Jag vill tacka Owe Ronström, som gjorde mig uppmärksam på detta och själva boken, som han funnit i ett antikvariat i Umeå.

1893 tog han sin Telegrafiassistentexamen i Stockholm och fick sedan förordnanden på en rad olika platser i norra Sverige; bl.a. i Sollefteå, i Umeå, i Örnsköldsvik, i Sundsvall, i Kiruna och i Boden, innan han 1912 bosatte sig för gott med sin familj i Bergvik, Hälsingland. Han kom att tjäna Statens Järnvägar fram till pensionen 1934.

Men arbetet vid SJ hade han ett kluvet förhållande till. De olika tjänstgöringsorterna i norra Sverige och de fria resorna på järnvägen var dock fördelar som han kunde dra nytta av. Redan år 1889 fick han tjänst vid Statens Järnvägar, visserligen utan lön till en början, men efter en kort tid hade han gjort sig oumbärlig och dessutom gjort ledningen medveten om sitt arbete. Snart var lönen ordnad (Intervju med Torne Tirén 13/5 1986; YLM).

Han var, liksom konst, musik och litteratur en del i tidens bildningsideal. Tirén visade ett stort intresse för botanik i sina fältanteckningar. Han nämner och beskriver växter, som han finner under sina vandringar, också sådana som tidigare inte lokaliserats i områdena i fjällvärlden. Kanske fanns här Linné-ideal med i bilden?

Karl Tirén hade ett stort kontaktnät även inom det konstmusikaliska fältet och han lät tala om sig i en rad olika musiksammanhang. I Norrland var han under 1800-talets senare hälft och 1900-talets början med i många nybildade musiksällskap. Under åren 1895 och 1899 deltog han i stråkkvartettspel i Sundsvall, år 1902-1903 ledde han Umeå musiksällskap och under sin tid i Kiruna grundade han Kiruna musiksällskap, som han ledde åren 1905-1907. Även under sin tid i Boden var han aktiv i musiklivet; bl.a. dirigerade han musiksällskapet i Luleå 1911. Så fortsatte hans verksamhet också i Söderhamns musiksällskap efter flyttningen till Bergvik 1912 (Häger 1970, s.63f; Sundelin 1946).

En överseende och familjesammanhållande fru med musikintressen hade säkerligen också stor betydelse. Familjen som skulle försörjas var stor. Tirén hade gift sig 1903 med en barndomskamrat till Wilhelm Peterson-Berger, Ellen Hellström (1875 - 1939), född i Sillre och uppvuxen i Umeå. Tillsammans fick de fem barn: Maria (f. 1904), Gunnar (f.1905), Dagny (f.1907), Torne (f. 1908), Einar (f. 1909). Fyra av barnen nådde vuxen ålder. Ett barn dog tidigt och gravsattes i Abisko. År 1939 blev Karl Tirén änkeman, och fem år senare, 1944, gifte han sig med Astrid Odstedt. Från 1912 fram till sin död 1955 levde och verkade han i Bergvik (Intervju med Torne Tirén 13/5 1986;YLM).

Karl Tiréns stuga i Abisko blev också en viktig förutsättning för hans insamlingsarbete. Efter sina tjänstgöringsår i Kiruna hade Tirén starka band till området. Han hade dessutom lyckats få tillstånd att bygga en stuga inom Abisko nationalpark, på fjället Nuoljas sluttning. Där tillbringade han en stor del av sin lediga tid. Platsen kom att få betydelse i hans liv; för måleriet, för det botaniska intresset, för dokumentationsfärderna och för hans liv överhuvudtaget. Där är han också gravsatt.

Det som han uträttade rönte i regel uppmärksamhet. Det förstår vi av den mängd utmärkelser, som han fick ta emot för sina olika verksamheter. Han blev t.ex. ledamot i Musikaliska akademien 1926 och hedersledamot i Norrlands nation samma år. År 1928 blev han Associé de L´Institut International de Cooperation Intellectuelle i Paris. Han erhöll Litteris et artibus 1929. Han fick Zornmärket i guld "*För synnerligen högt skattat arbete till fromma för den norrländska folkmusiken*" 1946. De första Kjellströmplaketterna som delades ut gick till Karl Tirén och Eric Sahlström 1951. Plaketten utdelades av Stiftelsen Sven Kjellströms minne och gick till personer som utmärkt sig "*för helhjärtad, kärleksfullt förstående uppskattning av och fruktbärande stöd åt svensk folkmusik, dess vårdande och bevarande som särpräglat nationellt kulturarv*". Även i sitt civila yrke tilldelades han en rad utmärkelser, 1920 fick han sitt guld för nit och redlighet i tjänsten. 1943 tilldelades han Vasa-orden, som han själv inte var intresserad av att lösa ut, dock gjorde sönerna det (Svenska män och kvinnor 1954; Svenska ungdomsringen, registerkort; Svenska Dagbladet 30/3 1951).

Tirén var ingen tillbakadragen och försiktig människa. Han var känd och omtalad i sin samtid. Det vittnar mängden tidningsskriverier om, årtiondena igenom. Han hade förmåga att ta plats i sociala sammanhang och att få människor att lyssna till sig. Han kunde spela väl på samvarons strängar.

Kontakter och inspiratörer

En genomgång av Karl Tiréns viktigaste kontakter och inspiratörer kan kanske säga oss en del om honom och hans personlighet, men också om hur han lyckades med sitt insamlingsarbete. I brev och pressklipp framkommer ofta hur hans olika vänner och bekanta varit honom till hjälp; direkt eller indirekt.

Språkforskaren ***Karl Bernhard Wiklund*** hade med sina språkstudier i sydsamiska områden och med sin bok "*Om lapparnas sång och poesi*" (1906) inspirerat Karl Tirén. Boken innehöll inga melodiuppteckningar och Tirén började leka med tanken att själv bidraga med detta.

Vid samma tid verkade i Finland den finländske musikforskaren ***Armas Launis***. Han gjorde uppteckningsfärder i nordsamiska områden inom Norge och Finland 1904 och 1905 och senare en del inspelningar. 1908 publicerades hans "*Lappische Juoigos-melodien*". Någon direktkontakt verkar Tirén inte ha haft med Launis, men han fick tillgång till Launis arbete 1910 (Brev till Nils Andersson den 20/11 1910; MM).

De första försöken att teckna upp jojkning gjorde Tirén vid spelmanstävlingar i Umeå respektive Luleå år 1908. Men det var egentligen först genom mötet med ***Maria Persson*** 1909, som en sorts läroperiod inleddes för honom. Maria Persson introducerade honom i sin jojkning och jämnade sedan vägen för honom till jojkare

inom Luokta-Mavas och Semisjaur-Njargs samebyar. Genom mötet med Maria Persson fick han de insikter och kontakter, som krävdes för att han skulle kunna sätta upp mål, syften och planer för ett insamlande. Därmed kunde han också ta kontakt med Nils Andersson och FMK för att ansöka om ekonomiskt stöd och föreslå att ett insamlat samiskt material borde kunna ingå i den planerade nationalutgåvan "*Svenska låtar*" (Stenman 1996, s. 90).

För att få kontakt med stadsnotarie [senare häradshövding] Nils Andersson i Lund skrev Tirén först till konstprofessorn ***Ewert Wrangel***, också han i Lund, och bad denne lägga ett gott ord för honom hos Nils Andersson (Brev till Ewert Wrangel 12/11 1909; MM).

Även Tiréns gode vän, musikrecensenten och kompositören ***Wilhelm Peterson-Berger*** kan, som nämnts tidigare, ha lagt ett gott ord för honom, Som erkänd musikpersonlighet vid den här tiden och som prisdomare vid flertalet spelmanstävlingar, som anordnades på initiativ av Nils Andersson hade Peterson-Berger säkert ett visst inflytande. Tirén och P-B kom att stå varandra nära. I deras korrespondens framkommer ett starkt frändskap. Den brister visserligen på 1930-talet, men vid utgivandet av Tiréns material tillåter ändå P-B att Ernst Manker, som inledning till boken, använder hans artikel om jojkning och Tiréns arbete i DN 1913. P-B var en av de första som hade fått ett inspirerat brev från Tirén när denne hade mött Maria Persson första gången 1909 (Brev till P-B 30/10 1909; SMB). I ytterligare brev uttrycker Tirén också förhoppningen att kunna inspirera kompositörer att använda uppteckningarna (Brev till P-B 1/5 1913; SMB). P-B blev sedan den förste som skrev en symfoni, "*Same-ätnam*", med utgångspunkt från Tiréns uppteckningar.

En annan person med stort intresse för Tiréns ämnesval var disponent ***Hjalmar Lundbohm*** i Kiruna. Denne var intresserad av samisk kultur och beredd att ge bidrag till Tiréns upptecknings färder för FMK (Brev till Nils Andersson 3/10 1910; MM). Kontakt med Lundbohm hade Tirén från sin tid i Kiruna. De delade intressena för musik, konst och samisk kultur. Lundbohm var den som stod bakom utgivningen av serien "*Lapparne och deras land*", i vilken författaren Karl-Erik Forsslunds berättelser från sina färder med Tirén i "*Som gäst hos fjällfolket*" publicerades 1914.

Nils Andersson var en betydelsefull kontakt för Karl Tirén. Av brev och anteckningar att döma ser Tirén ut att ha haft stor respekt för honom. Tirén var alltid vördsam och artig i sina brev, även under de perioder då han förtvivlat väntade på kontakt och svar på sina förfrågningar. Han insåg också fördelarna med att ha med sig en juridiskt kunnig person i Sápmi. Tirén menade att en sådan kontaktperson skulle samerna kunna ha nytta av på annat sätt också (Brev till Nils Andersson 9/3 1911; MM).

Det var till en början tänkt att Karl Tirén och Nils Andersson skulle göra uppteckningarna och färderna tillsammans, men så blev inte fallet (Brev till Nils

Andersson 28/12 1912; MM). Ett citat i det svenska manuskriptet till "*Die lappische Volksmusik*" ger en fingervisning om varför det inte blev så:

> När den store folkmusikuppteckn aren (Svenska låtar) Nils Andersson från Lund, år 1911 besökte mig i Abisko i avsikt att med mig genomvandra Jukkasjärvi och Karesuando socknar samt Tromsø amt, fann han redan efter tre dagar, att han icke skulle kunna stå ut med de strapatser färden krävde (Tirén 1941, s. 63).

För Tirén var det viktigt att två personer skulle närvara vid upptecknings tillfället. En av dem skulle fungera som kontrollant eller i alla fall vara behjälplig att lösa problem vid komplicerade upptecknings uppgifter. Detta löste han dock med att Maja Wickbom, en lärarinna från Småland, följde honom på fjällfärderna.

Maja Wickbom nämns redan i februari 1911 i ett brev till Nils Andersson. Tirén och hans sällskap hade under sommaren 1910 träffat henne i Abiskofjällen:

> Till sist vill jag nämna om, att en fjällkamrat sedan i somras, musiklärarinnan i Kalmar, Fröken Maja Vickbom hört sig för, huruvida vi ej behöfva en "piga" åtminstone någon del af färden. Härtill vill jag foga, att hon i somras vandrade från Kvikkjokk öfver Stora Sjöfallet - Kebnekaise, Rautas till Abisko och sedan följde oss, befanns vara en rutinerad fjällvandrare, som gjorde upp eld, lagade mat och kaffe hastigt och trefligt som om en tomte skulle hjelpt till, oförbränneligt godt humör, bar allt hvad hon behöfde själf, var snabb att uppfatta och kontrollera upptecknings arne af jojkningen, hade präktig stämma och hade godt sätt med lapparne. Då jag faktiskt ej sett en enda frånsida, så måtte dessa ej synas åtminstone i fjällen. Därför vågar jag förorda hennes varma försiktiga anhållan, som helt säkert brinner inom henne, sedan hon blef absolut fjällentusiast. Hon synes vilja vara "piga" utan lön - bara hon får följa (Brev till Nils Andersson 13/2 1911; MM).

Nils Anderssons positiva svar kom ganska omgående och Tirén skrev åter till honom tio dagar senare:

> Varmt tack för brefvet. "Amanuensen" Maja W. underrättad, jag kan fatta hennes glädje. Hon är specialist att utrusta fjällexpeditioner. Förra sommaren såg jag, hon bar kaffepanna af aluminium, i matväg medförde hon torkade frukter, som svällde ut vid kokningen till måltider för sex personer. Blefvo kläder trasiga - vips var hon framme och lagade. När regnet kom, hade hon genast till hands en ballongduk af silke, ej tyngre än en näsduk, o.s.v. vetenskaplig systematisk utrustning... (Brev till Nils Andersson 23/2 1911; MM).

FMK godkände henne som medhjälpare och hon kom att bli Tiréns bisittare under färderna 1911-1913. Ofta omnämns hon "*amanuensen*". Några utförliga beskrivningar av henne personligen eller hennes personhistoria får vi inte i breven eller fältanteckningsböckerna. Hon kom ursprungligen från Småland och lär ha arbetat såväl

som musiklärarinna som slöjdlärarinna. En period arbetade hon som slöjdlärarinna i Kiruna.

Tirén och Wickbom representerade var sitt kön och kunde därmed balansera och komplettera varandra i mötet med människorna, vilket fick betydelse för resultatet av arbetet, som vi kan se längre fram (se kap. 2, Möten i nordsamiskt område 1911).

Nils Andersson, som Tirén länge hade hoppats skulle ha rollen som förste upptecknare, gjorde endast ett besök hos Tirén i hans stuga i Abisko. Det var i samband med spelmanstävlingarna i Kiruna 1911. Maja Wickbom blev däremot, som sagt var, den "*kontrollant*" som Tirén ansåg sig behöva för att klara av arbetet och klara sig från eventuella framtida angrepp.

På ett tidigt stadium hade Tirén för Nils Andersson poängterat vikten av att göra ljudupptagningar, men till detta ställde sig Andersson kallsinnig (Brev till Nils Andersson 16/10 1910; MM; Brev från Nils Andersson till Karl Tirén 8/6 1913; MM). Syftet hade varit att ljudupptagningarna skulle användas vid framtida föreläsningar. Senare ser det alltmer ut att vara för att gardera sig mot eventuella påhopp (Brev till Nils Andersson 5/7 1913).

För ljudupptagningarna kunde dock ***Carl Wilhelm Hartman*** och ***Gustaf Retzius*** vid Naturhistoriska riksmuseets Etnografiska avdelning [sedermera Folkens museum/Etnografiska] ge honom stöd. Tirén fick till en början låna fonograf härifrån. Hur dessa kontakter inleddes har jag inte funnit uppgifter om i Tirén-materialet, men kanske kan Karl Bernhard Wiklund ha haft en betydelse i sammanhanget? I brev till Nils Andersson, i Forsslunds artikel 1914 samt i Stockholms Dagblad 11/3 1924 nämns kontakterna med etnograferna. Tirén fick god hjälp vad gäller fonografen. 1912 blev han introducerad i användandet av den. Kontakterna med etnograferna brister dock med tiden p.g.a. att ekonomiska stöd uteblir. Hartman slutar sin tjänst 1915. Tirén får senare veta att en del av hans inlämnade fonografrullar sänts till Berlin för avgjutning i koppar. Där förkommer de (Brev till Sven Kjellström 24/4 1931; MM).

Tirén såg till att skaffa sig rekommendationsbrev från olika håll; t.ex. från biskop ***O. Bergkvist*** och landshövding ***K. J. Bergström*** i Norrbotten. Han hade kontakter inom konst- och musikvärlden. Vid SJ fick han stöd av generaldirektören, vilket hade betydelse vid tjänstledighetsansökningarna. Att rikstidningarna skrev om honom och hans insamlingsarbete gav också tyngd åt uppgiften. Med det stora sociala kontaktnätet fanns goda möjligheter för Karl Tirén att påbörja insamlingsarbetet i Sápmi (Brev till Nils Andersson 13/2 1911; MM).

Konsekvenserna av ett möte

I möten mellan människor kan idéer ta form och utvecklas snabbt. Den situation, som skapas då insamlare och informant möts, blir avgörande för vad som kommer att vara kvar efter sammanträffandet. Karl Tiréns möte med Maria Persson vid Industri - och hantverksutställningen i Stockholm 1909 kom att få en avgörande betydelse för hans framtida insamlingsverksamhet. Någon djupare personlig inblick i eller erfarenhet av jojkning och dess betydelse i det samiska samhället hade han inte före deras första kontakt (Tirén 1941, s. 1).

För att skapa förståelse för det arbete, som han kom att genomföra studerar jag två av hans ovan nämnda förutsättningar lite närmare; nämligen den inledande kontakten med Maria Persson representerande den samiska sidan, och kontakten med Nils Andersson representerande den svenska nationella sidan.

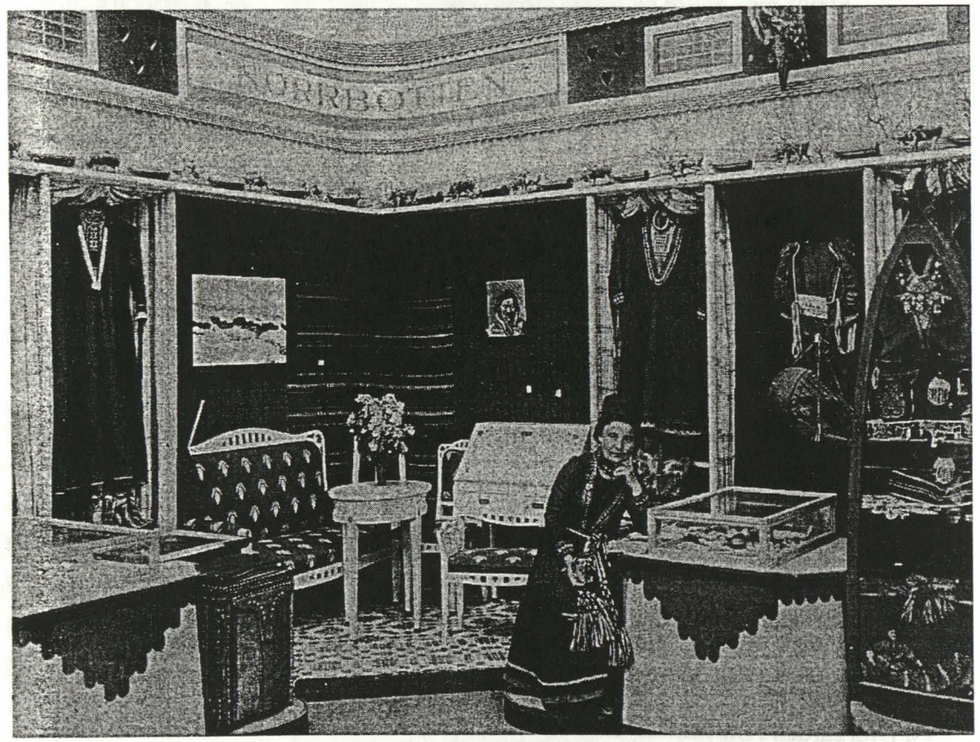
I den tirénska släkttraditionen har berättelsen om Karls Tiréns möte med Maria Persson på Skansen 1909 omhuldats. Händelserna vid Industri - och hantverksutställningen var dramatiska. Dessa tillhör några av alla de episoder, som berättas målande av sonen Torne Tirén (Intervju med Torne Tirén 15/2 1986;YLM). Skildringar av tillfället finns också i brev från Karl Tirén till Peterson-Berger, liksom i olika tidningsartiklar.

Tirén berättade i julnumret av Söderhamns-Kuriren 1942 att hans försvar av en samisk föreställningsvärld i Stockholm 1909 var det som kom att öppna vägen för honom till många samers hjärtan. Särskilt då i Maria Perssons omgivning i Arjeplog- och Arvidsjaurområdet.

På Djurgården i Stockholm hade en stor Industri- och hantverksutställning byggts upp. Varje landskap bidrog med stora interiörer såväl som mindre utställningsdelar. Slöjderskan Maria Persson från Luokta-Mavas sameby och en samisk familj från Karesuando var engagerade för att delta i utställningen, men den ansvarige utställningsbyggaren från Norrbotten var inte med. Vissa detaljer skiljer sig åt i de olika återberättade versionerna, men händelseförloppet och de bärande ingredienserna är ungefär desamma:

> Några dagar före öppnandet av Stockholmsutställningen 1909 gick en ung stationsskrivare från Boden och strök kring utställningsområdet. Han hade rest ned till huvudstaden i andra ärenden, men ansåg också att han borde ta en titt på detta storbygge innan han återigen reste upp till sin nordliga arbetsplats. På utställningsområdet rådde en febril brådska; överallt snickrades det och målades och hängdes, utom i ett avsnitt, nämligen där Norrbottens skulle visa vad det hade att komma med. De nedsända utställningsföremålen lågo kvar i sina packlårar. Det föranledde den unge bodensaren att höra sig för om orsaken, och av en initierad fick han reda på, att den som skulle ha hand om utställningen hade insjuknat och ingen fanns som kunde ersätta honom.

Stationsskrivaren, vars namn var Karl Tirén, ingrep då och räddade utställningen. Han telegraferade till landshövding Karl Johan Bergström och fick tillåtelse att ordna utställningen, förlängd ledighet beviljades, och när dagen för utställningens öppnande var inne kunde också "Norrbotten" slå upp sina portar (NDA 20/5 1942; MM).

Industri- och hantverksutställningen 1909, Stockholm. Maria Persson i Norrbottensdelen. Foto: Nordiska museets arkiv.

Slöjderskan Maria Persson och Karl Tirén hade hjälpts åt med utställningen. Inom området uppfördes också en kåta. När kåtan var i ordning och man satte kaffepannan på elden blev det stor uppståndelse. Utställningskommissionären störtade in tillsammans med den person som hade hand om brandförsäkringarna. Man beordrade familjen att omedelbart släcka elden.

> Gästerna togo detta meddelande med lugn, men det gjorde inte lappfamiljen. De hade ingen möjlighet att protestera, men Karl Tirén såg, att det var något som tyngde de långväga och vid civilisationen främmande gästerna. Han förstod snart vad det var fråga om: När elden i kåtan slocknar måste någon inom familjen dö, om inte kåtan tas ned (NDA 20/5 1942; MM).

Det blev dispyter med utställningsledningen.

> Man får inte låta elden slockna i kåtan utan det ska vara så att man bara med att andas lite på den glödande kolen, så att man få brasan igen. Men att låta elden slockna alldeles, det är som att inbjuda döden i kåtan. Så får man inte kränka samerna i sin innersta känsla (Intervju med Torne Tiren 15/2 1986; YLM).

Utställningsledningen ville ha kvar kåtan som en attraktion utan eld, men Tirén gick på samernas linje och bestämde att den skulle tas ned. Med stöd från Prins Eugen, som var utställningens beskyddare, kunde kåtan tas ned och man reste därifrån. Den hantverksinriktade delen av Norrbottensutställningen blev dock kvar.

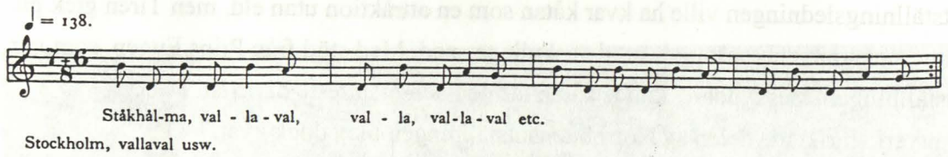
Händelserna i samband med Industri- och hantverksutställningen visar några av de personliga kvaliteter, som Tirén besatt. Det var ett ansvarstagande för att utställningen iordningställdes, vilket förmodligen gav honom renommé hos landshövdingen och det norrbottniska etablissemanget. Det var ställningstagandet för den samiska familjen och en kraftfull dispyt med utställningsledningen för att ordna allt på bästa sätt, i enlighet med samernas önskan, vilket förmodligen spreds i såväl Arjeplog- som Karesuando-området och gav honom renommé i samiska kretsar. Men framför allt hade han lagt grunden för vänskap och en förtroendefull kontakt med Maria Persson. Hon följde med honom hem till fru Ellen och barnen i Svartbjörnsbyn utanför Boden.

Enligt brev från Karl Tirén till P-B den 30/9 1909 (SMB) stannade hon i två dagar hos familjen, enligt pressklipp och intervjuer en vecka. Det skulle med tiden visa sig att Maria Persson var en av de mest medvetna och initierade informanter, som Tirén ansåg sig ha träffat (Intervju med Torne Tirén 16/5 1986; SR). Hon blev något som musiketnologen Bruno Nettl kallar "key-informant" (Nettl 1983, s. 255f). Med andra ord, en informant som Tirén hade stort förtroende för, en informant som var aktad och respekterad i den egna samiska kretsen och som människor lyssnade till. I princip blev hon Karl Tiréns lärare, även om han själv aldrig använde den benämningen (Stenman 1996, s.90).

Det är vanskligt att säga något om hennes sätt att beskriva jojkningen med tanke på hur Tirén själv sedan tog emot informationen och gjorde den till sin kunskap utifrån sin kulturs synsätt. Hur förmedlade hon den information, som han ger oss om tonintervall, rytmiseringar och sådant som kan symbolisera olika företeelser? Hur översatte han hennes förklaringar till västerländskt musikteoretiskt tänkande? Det vet vi inget om. Säkert fick Tirén avgörande pusselbitar av Maria Persson för att själv förstå vad jojkning kan vara och betyda, men vi har inte några uppgifter om på vilket sätt hon förklarade innebörden i de olika jojkningsuttrycken. Det vi har är Tiréns egna beskrivningar. Det hade varit intressant att ta del av hur han översatte hennes information till sitt västerländska musiktänkande. Vad skiljde deras beskrivningar åt?

Efter deras första möte gjorde Tirén ytterligare uppteckningar 1910 efter Maria Persson samt efter hennes släktingar och vänner inom Luokta-Mavas sameby. Några

kontextuella uppgifter finns inte bevarade om dessa uppteckningstillfällen, men de gav honom ett så stabilt underlag att han kunde presentera sin insamlingsidé för FMK.

Maria Persson (f. 1877) jojkade Stockholm 1910. "Wird eilig gesungen" står det vid noterna (Tirén 1942; nr 229).

Drömmens betydelse

Karl Tirén var inte rädd för att lämna ut sina tankar, känslor, drömmar och föreställningar i brev, anteckningar, artiklar eller sällskapsliv. Han verkar i allra högsta grad ha varit en person som bjöd på sig själv. Detta hade säkerligen också betydelse i hans möten med sina meddelare. Han var en dynamisk människa, som delade med sig av sin personlighet, som observatör och som aktör vid en rad olika insamlingssituationer. Han var den sortens människa som lämnade efter sig en rad pusselbitar, vilka idag är ledtrådar till såväl yttre som inre kontexter kring det insamlade materialet.

I det efterlämnade källmaterialet och i den tirénska släkttraditionen återkommer olika händelser som stärkte honom i beslutet att ta sig an insamlingsprojektet. Vid ett flertal tillfällen berättade han om en av de drömmar, som han ansåg vara betydelsefull, för att kunna fatta beslut om genomförandet av insamlingen, men också för att orka fortsätta arbetet och föra det till ett slut. Drömmen fick han vid en övernattning i gästgivaregården i Hällnäs, på väg till Lycksele marknad 1911. Han drömde att han var den person som skulle komma att rädda en del av de samiska melodierna, men också att han skulle komma att påverka människor till att förvalta jojkningen:

> De två dagar jag nu varit här har fullständigt övertygat mig, att jag på hitresa första natten drömde en sann dröm. På gästgifvargården i Hällnäs där jag tillbrakte första natten, drömde jag, att jag befann mig på väg till en begrafning, där jag skulle spela fiol och kom först af alla till kyrkan, där kistan stod. Jag öppnade kistan och såg där liket af ett barn, som var så fylligt och vackert, att jag knappt kunde tänka mig, att det var dödt. Jag kände på det kalla liket, värmde upp dess händer och började andas på det och tog det i min famn. Det fick lif och började röra på sig och jag gladdes till gråt, då jag såg det vackra barnets friska lemmar och väckta ögon. Då började begrafningsfolket strömma till och gladdes med mig öfver undret, då jag fick öfverlämna barnet åt föräldrarne. Men dessa visade ingalunda den glädje jag väntat, hvarför jag frågte dem, om de hade flere barn. Ja, de hade sju stycken, men de voro alla döda (Brev till Nils Andersson. 9/3 1911; MM).

I den tirénska släkten berättas vidare att drömmen om det upplivade barnet blev tolkad av en samekvinna på en färd med hurtigrutten i Nordnorge samma år (Fältanteckningar 1911; BA):

> -Det skall lyckas även om samerna blir chockade. De kanske inte alltid förstår värdet utav det, men det skall gå dig väl (Intervju med Torne Tirén 16/5 1986; SR).

> -ja, sex sjundedelar utav samernas gamla, de är döda och skall aldrig höras mer, men den sista sjundedelen skall du få väcka till liv och rädda. Du skall värma den vid ditt hjärta och det skall gå dig väl (Intervju med Torne Tirén 15/2 1986; YLM).

Uttrycket att samerna själva inte skulle inse värdet till en början har förmodligen att göra med laestadianismens starka ställning i de nordsamiska områdena. I många kristna kretsar hade jojkningen en syndastämpel. Att man inte insåg värdet med jojkningen hade säkerligen också att göra med den nya tid, som stod för dörren och andra samhällsmedborgares syn på ett kulturuttryck, som man inte förstod. Ungdomarna hade inte heller stort intresse för det gamla.

Den vikt som Karl Tirén lade vid sina drömmar kan visa på en del i hans personlighet, som stod för öppenhet och kreativitet. Bruno Nettl skriver om vikten av att fältarbetaren anpassar sin egen personlighet till omgivningen (Nettl 1983, s. 249). En av Tiréns styrkor var säkert hans improvisationskonst i allehanda situationer. Han kunde hantera stämningar och händelser av skilda slag. Möjligen har hans känslighet, övertro på olika händelser och öppenhet för drömvärldar en förankring i hans uppväxtmiljö, där andlighet också hade en naturlig plats. Tiréns intresse för botande, användande av s.k. trollformler och intresse för supranormala upplevelser visar på en bredd i hans öppenhet, också för det okända. Kanske kan detta vara en av anledningarna till att han lyckades få människor att komma in på ämnen och jojkningsmotiv, som visar en något större eller vidare bredd än många andra upptecknares samlingar?

Den sortens kontext, som Tirén avger saknas ofta i andra arkivmaterial från samma tid. Insamlaren, fältarbetaren, upptecknaren brukar finnas där med sken av att vara en objektiv observatör, men inte Tirén. Hans egna tankar, känslor och föreställningar kommer fram på olika sätt i brev, artiklar och anteckningar.

Papper och penna eller fonograf

En initialt viktig förutsättning för att Tirén skulle komma igång med sitt insamlingsarbete var kontakten med Nils Andersson och FMK. Tirén skulle få ett visst ekonomiskt bidrag för insamlingsarbetet, som också skulle få status av att vara ett "*nationellt uppdrag*". Därigenom skulle han lättare få tjänstledigt från sitt civila arbete, behålla sina fria resor och andra förmåner som de järnvägsanställda hade.

Jag vill spegla den tidsanda, som Tirén befann sig i och diskussionerna, som rörde valet av papper och penna eller fonograf i insamlingsverksamheten. Jag gör detta för att klargöra en del av de villkor, som Karl Tirén arbetade under, och för att skapa förståelse för hans sätt att använda fonografen och för de inspelningstillfällen, som han senare kom att välja.

Fonografen såg han som en möjlighet att skaffa bevis för sitt sätt att arbeta inför sin samtid, men också inför framtidens forskare. Den fonografiska kontrollen skulle kunna vara en hjälp i upptecknandet av jojkning, men också för att illustrera hans kommande föredrag. I de inledande kontakterna med Nils Andersson skrev han om grammofonen istället för fonografen (Brev till Nils Andersson 16/10 1910; MM)

Tirén hade tidigt upptäckt svårigheterna med att göra jojkningsuppteckningar och han förvarnade Nils Andersson om att denne nu verkligen skulle få pröva sin uppteckningsförmåga (Brev till Nils Andersson den 8/3 1911; MM).

Någon reaktion eller något brevsvar från Nils Andersson finns inte, vad jag har sett, bevarat från detta tidiga stadium. I senare korrespondens framkommer den starka ovilja som Andersson hyste inför inspelningsmediet, men också inför etnograferna vid Naturhistoriska riksmuseet. Kanske kan det handla om en sammanblandning av ovilja mot personer och den sak det gällde, alltså användandet av fonografen? Insamlingar skulle göras och det vedertagna svenska arbetssättet var att göra uppteckningar med hjälp av papper och penna. I början av seklet var dock inspelningsverksamheten i full gång på olika håll i Europa och i världen, men inte i Sverige.

För oss som lever i slutet av 1900-talet kan det vara en självklarhet att inspelningsapparatur används. Ingmar Bengtsson uttryckte fördelarna med detta i en understreckare i Svenska Dagbladet 19/5 1959:

> Mot dessa trots alla brister oumbärliga och grundläggande samlingar /=tryckta utgåvor av folkmusik/ kan vår egen tid ställa *inspelningarnas* trogna bevarande av folkmusikaliska återgivningar in i deras minsta detaljer. Därmed har folkmusikforskningen fått ett ovärderligt material, som kompletterar de äldre uppteckningarna i flera betydelsefulla hänseenden. Ty medan man förr trodde sig ha fångat det väsentligaste i en melodi i och med att man fått den upptecknad i noter, är man numera böjd att taga hänsyn till så många faktorer som möjligt i det musikaliska föredragningssättet. Stämklang, glidningar mellan tonerna, melodiska utsmyckningar, förekomsten och arten av vibrato för att inte tala om intonationens avvikelse från en konstmusikalisk standardskala och rytmiska avvikelser från schematisk regelbundenhet - allt detta ingår och karaktäriserar den gehörsmässigt traderade folkliga sången eller låten som delarna i en levande organism. Och alla faktorerna kan ge forskaren värdefulla upplysningar.

Inom den etablerade folkmusikinsamlingsverksamheten förhöll man sig emellertid kallsinnig till inspelningsapparaturen i början av 1900-talet. Nils Andersson skrev till Tirén den 8/6 1913:

> Begagna du gärna fonografen, men endast för kontroll och hjälp i ditt eget arbete och såsom den ärlige forskaren, när han vill studera dem; - men icke för allmänheten (MM).

Internationellt sett var tongångarna helt andra. I Ungern gjorde Béla Vilár sin första ljudupptagning år 1895. Béla Bartók och Zóltan Kodály påbörjade sina inspelningsarbeten år 1906. De ungerska folkmusikarkiven har idag tiotusentals fonografupptagningar. I Wien grundades det första ljudarkivet, där folkmusik ingick, år 1899. Ett motsvarande arkiv grundades i Berlin år 1900 av Carl Stumpf, vars arbete fortsattes av Otto Abraham och Erich Moritz von Hornbostel.

I Danmark användes fonografen tidigt vid Dansk folkemindesamling i Köpenhamn och i Finland fanns en fonograf från och med år 1905 vid Finska littteratursällskapet i Helsingfors. Det var den, som Armas Launis tidigt tog i bruk för sina dokumentationer i bl.a. nordsamiska områden. Inom det finlandssvenska området var Otto Andersson, den som verkade för att ett fonogramarkiv inrättades år 1908 inom Föreningen Brage. I Norge gjordes fonografinspelningar i Telemarken under 1910-talet, men i Sverige dröjde det innan mediet blev allmänt vedertaget (Ternhag, 1993).

Yngve Laurell och Karl Tirén blev svenska pionjärer. De var båda influerade av internationellt inriktade etnografer. Carl Wilhelm Hartman vid Naturhistoriska riksmuseets Etnografiska avdelning hade skickat Laurell till Berlin för att lära sig använda fonografen och för att förvärva en sådan till museet. Det blev också Yngve Laurell, som tog initiativ till en rad inspelningar med svenska spelmän på 1910-talet (Ternhag 1994).

Karl Tirén var väl medveten om svårigheterna med att göra rättvisande uppteckningar av jojkandet och med att sammanställa och bearbeta det insamlade materialet (Fältanteckningar 1911). Han såg fonografens möjligheter och trodde kanske att Nils Andersson skulle förstå honom när han entusiastiskt skrev:

> Emellertid vill jag nämna, att jag under sista åren lyckats införskaffa fonografisk kontroll, som skall förvaras i etnografiska museet på ett stort antal av de lappsånger jag insamlat åt dig. Det är endast skada, att en av de bästa sånger jag

> lyckats få tag i ej får tillhöra din samling, men du måste i alla fall få höra den i sinom tid, nämligen sången till Radien Attje - lappmarkens Oden, vilken sång i storslagenhet är överväldigande. Det värdefulla är, att jag med fonografikontrollen kan vetenskapligt fastställa alla de originella taktarterna och rytmerna med trochéer och spondéer med accentuerad kort taktdel; molasser, perycher och koriamber m.m. och deras fortlevande tillvaro hos flera ugriska folk samt släktskapen med den vetenskapligt studerade chinesiska musiken och skanderingen. Allt detta hade jag klart för mig redan innan jag erhöll fonograf och har därför inriktat senare studier på att få fullständig vetenskaplighet åt dessa rön. På grund härav är det, som jag skrev redan 1912 till dig, rent nödvändigt, att jag ej för tidigt lämnade från mig mina samlingar, och skulle du därför vilja försvara dig mot angrepp, äger du använda mina uttalanden på bästa sätt, ty jag håller strängt på att tid är nödvändig för att bringa en så stor samling till fullständig mognad för ett utgivande, som skall stå sig mot eftervärldens kritiska granskning (Brev till Nils Andersson 8/7 1913).

Här anas en viss kluvenhet när det gäller de två intressenterna: Nils Andersson för FMK och Carl Wilhelm Hartman för Naturhistoriska riksmuseets Etnografiska avdelning. Tirén lyckades ändå gå sin egen väg i en balansgång mellan de båda.

Med museikontakterna fick Tirén ett hopp om att få stöd för att göra ljudupptagningar under tre år. Ljudupptagningarna skulle kunna komma eftervärlden till del i ett kommande fonogramarkiv. Här fanns också en möjlighet att i samråd med K.B. Wiklund, som tidigt varit en förebild för Tirén, få en möjlighet att skriva och ge ut sitt arbete om "*lappsk musik*" (Brev till Nils Andersson 8/7 1913; MM).

Förmodligen trodde Tirén inte längre på att det kunde bli fråga om utgivning i en nationalutgåva genom Nils Andersson och FMK. I brevväxlingen med Andersson tycks det som om han väntar och väntar på livstecken från Andersson, men sällan får svar. Han är ändå mån om att inte bli anklagad för att ha utnyttjat FMK. Här lyser möjligen barndomens rädsla för orättvisa beskyllningar åter igenom.

Nils Andersson ifrågasätter Tiréns dubbla roller, och Tirén försöker informera om hur saker och ting förhåller sig:

> För att dina frågor i sista brevet må bli tillfredställande besvarade vill jag låta sända dig hemifrån papperet från Etn. riksmuseet vari tydligen framhållits, att mina lappresor hittills skett på bekostnad av och för Sv. folkmusikkommissionen samt att det vore önskligt att jag (sedan detta uppdrag fullgjorts) 1) ville samla ett fonografiskt arkiv för museet, vilket ej är avsett att användas för andra än vetenskapsmän (De utställda rullarne voro blott reproduktioner). Professor Wiklund har nämligen strängt förbjudit, att någon av originalrullarne fick uppvisas, utan de skola förvaras för århundraden. 2) att sedan detta arkiv samlats under minst tre år, skulle jag med stöd av detsamma och i samråd med Professor Wiklund m.fl. skriva ett verk om lappsk musik, vilket är avsett att inflyta i en internationell serie, som utges på engelska språket i vilken Vetenskapsakademien bidrager under rubriken "Memoir of Stockholm ethnographical museum". Härom

> hade jag ju fullt klart uttalande av Dig när vi träffades i Stockholm. Ingenting utöver detta uppdrag har jag åtagit mig; som sagt - ej ens inköpen för museet äro inblandade... (Brev till Nils Andersson 5/7 1913;MM).

Nils Andersson var tydligen måttligt intresserad. Samarbetet fortsatte, men Tirén var åtskilliga gånger tvungen att klargöra i vilket förhållande han stod till etnograferna vid Naturhistoriska riksmuseet. Den 28 maj 1913 skriver han följande:

> Nu vill jag till sekreteraren för sv. folkmusikkommissionen framlägga innehållet av de förhandlingar eller den korrespondens, som ägt rum mellan Vetenskapsakademiens etnografiska afd. och mig, vilka synas utmynna i ett mångårigt uppdrag, för så vitt jag lämnade en förbindelse att överlämna det fonografiska material, som jag på etnologiska museets bekostnad insamlar jämte publicering därav åt museet (se närlagda brev). Av Laurells brev ser du, att jag ansett mig oförhindrad lämna en sådan förbindelse och har väl i likhet med vad vi personligen avhandlade därigenom ej i något avseende brutit eller varit ogrannlaga emot kommissionen, vilken under alla förhållanden har äran att hava tagit initiativet till denna forskning, vilken av kännare både på musik- och etnografområdet anses synnerligen värdefull och torde komma att tillföra vår egen kultur oanade nya uttrycksmedel både för lyrikern och musikern (MM).

Tirén fortsatte sin korrespondens med Nils Andersson och poängterade hur han hade gått tillväga för att inte göra något fel i deras överenskommelse. Han missade inte att betona vikten av att ett dokumentationsarbete av detta slag genomfördes. Det verkar som om han fortfarande vill hålla kvar Nils Anderssons intresse för saken, men i brevet ber han också om besked angående det utlovade ekonomiska stödet.

Nils Andersson hyste en direkt motvilja mot Hartman och de verksamheter, som denne sysslade med. Han tyckte inte att den typ av utställning, som visades i Konstakademien 1913 gjorde jojkningen eller människorna rättvisa. Det verkar på honom som om det där handlade om vad vi idag brukar kalla etnocentrism och exotism i allra högsta grad:

> ...jag kom in på Hartmans museum en dag under den der utställningen. Kring fonografen voro grupperade en hel del folk, fliniga och viktiga amanuenser jämte en del besökare, mäst stadsbor och turister m.fl. Man höll just på med dina joikus. Flinande, grinande, hånande, oförstående, men ändå gudnås, så ofantligt överlägsen stod man där och lyssnade till dessa ting - icke såsom de äro, något av det underbaraste jag vet på denna jord, utan såsom en kuriositet, något barbariskt, rått och okultiverat, någonting att jämnställa med australnegriska läten o.s.v. Till all förtret voro rullarna förfärligt slitna, så att det lät mer än illa. Tänk dig nu, vad intryck jag skulle få - eller du själv skulle fått av allt detta. Det kan helt enkelt inte beskrivas, hvad jag kände, sorg, grämelse och harm. Ingenting kan förbliva heligt, ingenting vackert i denna värld. Allt skall profaneras, ja, du vet: pärlor för svin.

> Jag hade haft god lust att slå sönder dessa förbannade rullar, som gjorde sitt till att fördärva, totalt fördärva sångerna. Nej, dessa ting äro icke för Hartman och hans museum. Dessa sånger passa absolut inte bland hans spjut, yxor, matkärl, paltor och hvad det nu än må vara. Ge honom fan! Och låt oss sköta vårt själva (Brev från Nils Andersson till Karl Tirén 8/6 1913; MM).

Nils Andersson var irriterad över Tiréns kontakt med Hartman och etnografiska avdelningen, för att inte tala om det sätt som fonografrullarna hanterades på vid utställningen.

Ungefär samtidigt med Karl Tirén gjorde Yngve Laurell inspelningar med äldre svenska spelmän. Laurell var knuten till Naturhistoriska riksmuseet mellan åren 1905 och 1915. Efter en resa och arbete i Australien finansierades hans arbete av vad vi idag kanske skulle säga projektpengar och intentionen var att han skulle påbörja uppbyggandet av ett fonogramarkiv, som skulle kunna ha sin utgångspunkt i såväl hans egna som Karl Tiréns samlingar.

Det är osäkert om Laurell och Tirén hade annat än brevkontakt med varandra. Var det så att Laurell lärde Hartman och Retzius att använda fonografen för att de i sin tur skulle lära Tirén att använda den? Eller var det så att Laurell lärde upp Tirén? Tirén skrev aldrig om Laurell på ett sätt, som tyder på att de hade träffats eller blivit fränder. Han ger mer intryck av att ha fått möjlighet att använda fonografen genom Hartman och Retzius. I en artikel i Stockholms Dagblad 11/3 1924 intervjuas Tirén om hur han började sitt samlande. Han poängterar att professor Gustaf Retzius hade säkerställt den första fonografexpeditionen och att han annars inte haft några offentliga anslag för att göra inspelningarna. Han nämner också professor Hartman, som lämnat en del stöd. Resten tog han ur egen plånbok. Visst kan han ha mött Laurell utan att det mötet satte avtryck i brevskörden och visst kan Laurell ha gjort en av inspelningarna med Maria Persson[8], men betyder det att Tirén och han träffades eller hade närmare kontakt med varandra? Om Laurell hade besökt Arjeplog tillsammans med Tirén, då borde detta på något vis ha avspeglats i korrespondensen. Maria Persson däremot skulle ha kunnat bli inspelad av Laurell på Skansen i Stockholm. Hon var en rörlig person, som med sina slöjdalster deltog vid åtskilliga utställningar i landet. Skansen stod hon inte främmande för. Där bodde hon också i friluftsmuseets kåta flera somrar med sin familj och vänner (Intervju med Margit Bolinder 15/1 1993; YLM). Laurell och Tirén kände till varandra väl, men jag vill låta frågan stå öppen om de verkligen gjorde inspelningar tillsammans.

Något fonogramarkiv, som i andra länder blev det inte i Sverige förrän 1968, när Svenskt visarkiv fick det statliga uppdraget att ta ansvar för ljudande dokumentationer i landet. Nils Andersson och FMK öppnade sig aldrig för fonografens möjligheter, men Tirén fortsatte att göra inspelningar på eget bevåg och med stöd från etnograferna.

[8] Tiréns fonografrullesamling; 444; MM

2. INSAMLARE TIRÉN I AKTION 1909-1915

I detta kapitel vill jag studera hur Tirén genomförde insamlingsarbetet samt hur han fick människor att jojka och berätta för honom. Syftet med kapitlet är att studera hans förberedelser, uppläggning av arbetet och insamlingsfasen. Själva analysarbetet och senare gjorda presentationer lämnar jag, som tidigare sagts, därhän. Musiketnologerna Alan P. Merriam (1964) och Bruno Nettl (1983) är några av alla dem som har poängterat vikten av att integrera fältarbetet i forskningsmodellen. En annan är musiketnologen Mantle Hood (1971). Han understryker att början på ett fältarbete alltid är hemmavid med noggranna förberedelser. Han förklarar också ordet ”fält” som ”*The field is wherever you find the subject in its natural environment*” (Hood 1971, s.206).

Idag är det allmänt accepterat bland fältarbetare och insamlare inom olika kulturämnen att insamlings- och fältarbetet är en mycket personlig del i forskningsprocessen. Det är de sista årtiondena, som man alltmer börjat teoretisera kring detta bland musiketnologer och folklorister (Merriam 1964; Nettl 1983; Jackson 1987; Alver 1990).

En fältarbetare måste vara en öppen och pålitlig person för att någon överhuvudtaget skall vilja dela något med honom eller henne. Etnograferna Robert A. Georges och Michael O. Jones, som skrivit ”People Study People” (1980) citeras på följande sätt av folkloristen Bruce Jackson 1987:

> The fieldworker must explain his or hers presence and purpose to others, gain their confidence and cooperation, and develop and maintain mutually acceptable relationships. These requirements create dilemmas, produce confrontations, demand clarifications and compromises, and evoke reflections and introspection that one can neither fully anticipate nor prepare for in advance (Jackson 1987, s.11).

Tirén ansåg att fältarbetarens viktigaste förmåga var att skapa en vänskaplig och förtroendeingivande atmosfär. Detta uppnåddes genom kunskap om och respekt för människornas seder och uttryck (Brev till Nils Andersson 23/10 1910; MM).

En annan viktig uppgift var att kunna utrusta expeditioner och långfärder, att ha tålamod med ett krävande arbete, att kunna avläsa terrängen och att ha kunskap i att orientera efter kartor. Själv hade han vandrat i fjällen sedan 11 års ålder och ansåg sig vara en man med alla de kvalifikationer, som skulle komma att behövas (Brev till Nils Andersson 23/10 1910; MM)).

Karl Tirén ger intryck av att ha varit en kreativ person med gott självförtroende som relativt lätt hittade lösningar på problem och motstånd i en rad olika situationer. Han poängterade vikten av att två personer arbetade med insamlandet, och ansåg detta vara nödvändigt för att identifiera och hantera svårigheter som kunde uppkomma vid uppteckningstillfället. Tirén hade Nils Anderssons uppteckningsarbete vid

spelmanstävlingarna som förebild. Uppteckнaren skulle ha sinne för att snabbt känna igen rytmstrukturer, eftersom många informanter inte hade tålamod att upprepa sina prestationer vid uppteckningssituationen. Det tog tid att finna melodistrukturen, men om jojkningen höll på länge då hade Tirén möjlighet att fånga temat eller jojkningens grundform. Det var också den, som han koncentrerade sig på. Melodi och rytm var det som han noterade i första hand. Uppgifter om gester, mimik, röstbehandling eller andra uttryck, som kunde ha betydelse för förståelsen av jojkningen, har han mer sparsamma uppgifter om.

Jag anlägger ett kronologiskt perspektiv för att lättare kunna klarlägga hur och var Tirén färdades. Urvalet av insamlingssituationer är gjort utifrån hans egna beskrivningar i fältanteckningsböckerna, i redogörelsen till FMK, i brev, pressklipp, i boken "*Die lappische Volksmusik*" och dess svenska manuskript samt utifrån intervjuerna med sonen Torne Tirén. De valda situationerna är alltså sådana som visar Karl Tirén i aktion och som det finns beskrivningar till.

Åren 1909-1911

Planering

Tirén förberedde sitt insamlingsarbete i nästan två års tid, fram till den första färden i juni 1911. När han skrev till Nils Andersson den 10/5 1911 hade han samlat 170 vuelieh (MM) - 89 vuelieh finns publicerade med tidsangivelser före 1911. Han hade tidigare skaffat sig forskningslitteratur, besökt marknader för att få fler kontakter, ställt upp hypoteser om jojkning, lagt upp tidplaner och planerat för möjliga besöksområden innan han lämnade in sin projektansökan till FMK den 23/10 1910 (E1; MM).

Redan i sina presentationer för professor Ewert Wrangel 1909 och FMK 1910 redovisar han förutsättningarna för att kunna genomföra arbetet. Han ger konkreta exempel på såväl jojkningsuttryck som kontaktpersoner i de samiska bosättningsområdena. Detta ger tillsammans intryck av att Tirén var en man som var väl medveten om vad han ville åstadkomma.

Karl Tirén var samlare i en tid när insamlingssyften och idéhistoriska klimat var annorlunda mot dagens. Han ihopbragte ett stort material, som kan studeras utifrån många olika aspekter. Ett av mina syften är emellertid att utifrån sentida diskussioner kring fältarbete studera Karl Tirén vid skilda upptecknings- och inspelningssituationer i de olika delarna av Sápmi. Han avskräcktes inte av de uppenbara svårigheter som han mötte under arbetets gång. Huvuddelen av dokumentationsarbetet genomfördes under semestrar och tjänstledigheter från Statens Järnvägar. Han finansierade sin verksamhet genom banklån, konstnärskap och fiolmakeri. Ekonomiskt stöd fick han även från FMK

under åren 1911, 1912 och 1913. Fonografstöd fick han från Kungl. Vetenskapsakademien[9] (Forsslund 1914, s. 95). För att göra inspelningsresor fick han också ekonomiskt stöd av de sistnämnda 1914 (Fältanteckningar 1914).

Det första kända brev, som Karl Tirén skrev i syfte att knyta kontakter inför insamlingsarbetet, riktas till professor Ewert Wrangel i Lund 1909, samma år som Tirén träffade Maria Persson från Arjeplog. I sitt brev uttrycker han det kunnande, som han fått genom Maria Persson. Här nämns hennes namn en av de första gångerna:

> Den lappflicka, Maria Persson, som gifvit mig en del av ofvan omtalade melodier, omtalade att hvar och en af hennes syskon hade från barndomen haft hvar sin "vällie" och att hennes bror som yngre kunde roa folk i timtal med att joika melodier öfver hvilka föremål de än bådo honom om, men han var generad att göra det sedan han blef äldre. Löfte har gifvits mig att om jag besöker vissa trakter af Lappland skall jag få tillfälle komplettera min samling af "vällieh" och ingen kan vara mer begärlig efter att få göra en sådan resa än jag (MM).

I brevet meddelar han också att han har kontakter med kännare av områden, där Talmasamerna flyttade, likaväl som där sydsamer flyttade i Sorseleområdet. Tirén avslutar sitt brev med att han känner till att Nils Anderssons stora verk skall komma att få statsanslag.

> Då jag anser skäl föreligga, att detta uppdrag blifver noggrannt undersökt och utforskadt, har jag vändt mig till musikförläggare för att höra, huruvida jag utan alltför stora ekonomiska uppoffringar kan företaga en längre resa genom lappmarkerna. Då nämnde Herr G. Lundquist [förläggare av bl.a. Karl Tiréns två låthäften med Jämtlåtar], att Häradshöfding Anderssons stora verk komma att erhålla statsanslag, och att det vore lämpligt delgifva honom mina upptäckter, hvarom jag härmed anhåller få besvära Herr professor Wrangel, som förr bemött mig med så stor välvilja... (MM).

Karl Tirén vänder sig alltså inte direkt till Nils Andersson, utan vänder sig till en välrenommerad kontaktperson. Han använder en strategi, som han är van vid även i andra sammanhang. I mitten av april 1910 har kontakten med Nils Andersson etablerats.

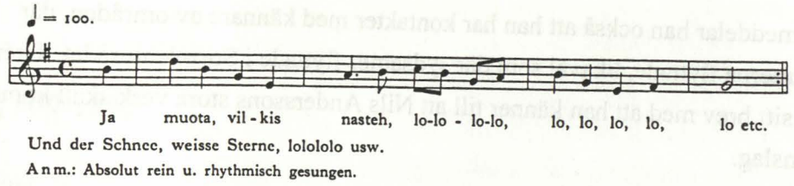
> Likasom Professor Wrangel gaf mig ett välgörande handtag i målningsintressena, så känner jag redan något af samma förhoppning och stimulus i de speciella musikintressen, hvari Häradshöfding Andersson är mannen att skänka mig ett ryggstöd. Brefvet från Lappologen G. Hallström innesluts i afskrift, i händelse det skulle behöfvas eller vara af någon nytta för förverkligandet af planen att forska bland lapparne häruppe (Brev till Nils Andersson 13/4 1910; MM).

[9]Naturhistoriska riksmuseets Etnografiska avdelning tillhörde Kungl. Vetenskapsakademien.

Under året fortsätter Tirén att uppteckna vuelieh och luoðit för att bredda sitt kunnande och förbereda sig för det stora projektet med bokköp ifrån utlandet. Hans förhoppning var att få genomföra projektet tillsammans med Nils Andersson. Året 1910 kan betraktas som ett initialskede. Tirén sonderar terrängen och FMK har ännu inte bekräftat något ekonomiskt stöd.

> 120 lappska låtar, däraf öfver 80 st "vuellieh", ledmotiv till fjäll, sjöar, floder, socknar, djur af alla slag, samt öfver 40 ledmotiv till medmänniskor, äfven äldre sådana till aflidna. Det otroliga, att laestadianlapparne kunde dylika, fick jag erfara vid Rautasjaur, där jag först måste med intresse och andakt åhöra en mängd laestadianpsalmer (Brev till Nils Andersson 3/10 1910; MM).

Han nämner i detta brev en "joigos" till sagohjälten "*Rima Kalles*" och en melodi till "*snön, de hvita stjärnor*". Det ser ut som om han försöker övertyga Nils Andersson om att det är utomordentligt viktigt att arbetet genomförs.

Ester Pingi (f. 1890) jojkade 1910 snöflingor, som faller i sommartid. De första uppteckningsförsöken finns, som tidigare nämnts (s.23), i en sångbok för damkörer. Ester Pingi tillhörde Könkämä sameby (Tirén 1942; nr 391).

Han skriver till Nils Andersson om samer som berättat att de minns upp emot 167 "vuellieh" och är villiga att delge honom dessa. Han beskriver taktarter, rytmer, synkoper och accenter troligen för att ge djup åt sin framställning och visa på sina kunskaper i ämnet. Han avslutar:

> En stor del af de upptecknade äro noggrannt kollationerade. En del torde behöfva sofvras, men jag har nu så förspändt bland lapparne, att en gemensam resa genom hela Lappland skall skänka oss otroligt rika skatter.
>
> Frågan är blott, huruvida Eder nationalmusikkommitté vill gifva mig uppdrag - så kalladt "*offentligt uppdrag*" så att jag får tjänstledighet (Brev till Nils Andersson 3/10 1910; MM)).

Svaret från Nils Andersson lät inte vänta på sig denna gång och den 16/10 1910 skriver Tirén åter ett brev - nu fyllt av optimism. Han skriver att han snart inkommer med en ansökan och motivering. och att arbetet bör utföras av två personer - för kontrollens skull, på grund av forskarnas olika specialområden och på grund av resornas svårigheter.

Resurser

Karl Tirén tänkte sig att få tjänstledigt och påbörja projektet sommaren 1911, men kontakterna med FMK och Nils Andersson var segslitna. Tirén skrev och telegraferade åtskilliga gånger under vintern 1910 och vårvintern 1911 utan att få svar på sina frågor. För Tirén var det viktigt att få veta om insamlingsarbetet kunde betraktas som ett offentligt uppdrag och om han skulle få ekonomiskt stöd för det. Han hade en stor familj att försörja. Han hade ett arbete, som han var rädd om och han hade ett besvärligt befäl. Tirén vädjade till Andersson att besvara breven och blev alltmer pressad över dennes tystnad.

I maj 1911 bad han, i ännu ett brev till Nils Andersson, uttryckligen om beslut vad gäller den ekonomiska situationen. Tirén oroade sig för familjen. Han hade ansvar för ibland upp till nio-tio personers hushåll (Brev till Nils Andersson 22/5 1911; 22/11 1910; MM).

Han hade tidigare uppgivit att han tecknat upp över 170 melodier samt skaffat litteratur för att lära sig mer. Till biskop O. Bergkvist och landshövding K.J. Bergström i Luleå hade han vänt sig för att få nödvändiga rekommendationer. Den 10 maj 1911 skrev han att han oroade sig för att allt skulle gå i stöpet. Hans närmaste befäl väntade otåligt på hans tjänstledighetsansökan. Tirén bad Nils Andersson om att genast få det utlovade intyget. Det fanns en rädsla i honom att han skulle bli sedd som en bluffmakare. Befälet hade redan uttalat sig om att Tirén "*ej synes ämna förverkliga*" sina planer. De sömnlösa nätterna blev många, men han hade kvar tidigare brev från Nils Andersson, som han trots allt kunde visa upp för sina överordnande. Han hade däremot inte fått besked om de utlovade ersättningarna. Hans plan var emellertid att oavsett svar från Nils Andersson och FMK resa från Boden den 8 juni. Tirén började rusta sig för detta.

Under senare delen av maj 1911 fick han äntligen det efterfrågade protokollet från FMK. Hans tjänstledighet hade blivit tillstyrkt, men eftersom ansökan lämnades in försent blev det problem med tidsperioden. Hade bekräftelsen från FMK kommit en vecka tidigare hade allt gått som planerat, men nu ansågs det handla om enskild angelägenhet istället för offentligt uppdrag, vilket skulle innebära ett stort avbräck i ekonomin. Tirén såg problematiken med att bli fråntagen fri- och hushållsbiljetter, lön, våning, sedermera utebliven löneförhöjning o.s.v. Han hade visserligen fått stöd från landshövdingen i Norrbotten och SJ:s generaldirektör, men han var rädd för vad hans befäl skulle kunna hitta på. Återigen bad han Nils Andersson om besked. Hans fråga var nu om dokumentationsarbetet kunde ses som ett offentligt uppdrag? Om inte annat så önskade han få besked om det ekonomiska läget (Brev till Nils Andersson 22/5 1911).

I början av juni fick Tirén via tidningarna reda på att det hade blivit ett positivt beslut och att han skulle få ledigt under perioden 12 juni till 23 juli. Intyget på att arbetet

kunde betraktas som ett "*offentligt uppdrag*" kom till slut. Den 3 juni 1911 skrev Tirén till Nils Andersson och ändrade sina färdplaner så att Nils Andersson skulle kunna ha möjlighet att ansluta sig till honom och hans sällskap i områden, som han ansåg vara intressanta och där kommunikationerna var någorlunda bra. Tirén var osäker på om Nils Andersson fortfarande var intresserad.

Marknader och ting

Ett av leden i förberedelserna var att kontakta inflytelserika personer inom olika geografiska områden för att få hjälp med att på kartor markera var skilda samiska grupper befann sig vid olika tidpunkter. Det handlade om att planera färderna så detaljerat som möjligt för att komma fram till vistena innan samerna flyttade vidare till nästa plats.

Ett annat led i arbetet var att göra förberedande besök vid några av vintermarknaderna. Tirén föreslog marknaderna omkring den 1 december i Jukkasjärvi, den 13 januari eller 10 mars i Lycksele, Arjeplog den 10 februari och eventuellt Jokkmokk den 1 februari. Övriga samlingspunkter för samer var Gällivaretinget och marknaden i Gällivare i februari samt Åsele den 11 januari. Viktigast av alla ansåg han Lycksele marknad (den 13 januari) vara, detta med tanke på att kommunikationerna dit var någorlunda goda. Syftet med dessa förberedande resor var att lära känna jojkningskunniga samer eller kontaktmän överhuvudtaget samt förbereda dem och deras anhöriga på sommarbesök. Men syftet var också att inspirera dem till att repetera och anteckna antalet "*vuellieh*" som de mindes eller som de skulle hinna lära sig. Han poängterade att små pris och presenter borde delas ut till de som jojkade. Han ansåg att resultatet av insamlingen då skulle kunna bli bättre (Brev till Nils Andersson 16/10 1910; MM).

Tirén menade att presenter skulle inspirera de jojkkunniga till att jojka, men han hade inga ekonomiska resurser för ersättningar. Han visste att yllevaror o.dyl. skulle kunna vara populära gåvor. Själv hade han erfarenhet av att handlarna i Stockholm kunde skänka skyltvaror, om än en aning blekta, för angelägna ändamål. På förslaget att tigga varor hos t.ex. NK fick Tirén inget svar, åtminstone inget bevarat brevsvar. I kostnadsförslaget för de olika färderna tar Tirén upp presenter som en post (Brev till Nils Andersson 19/3 1911; 3/6 1911; MM).

Möjliga färdsträckningar

Tirén planerade att färderna 1911 och 1912 skulle ske också under juli-augusti. Med tanke på klimatet i de södra lappmarkerna fanns det även en möjlighet att utsträcka tiden in i september (Brev till Nils Andersson 20/11 1910).

Han skrev om sina planer i flera brev och ansåg att färderna skulle fördelas på fyra resor. Några orter skulle kunna stå som utgångspunkt. Stugan i Abisko kunde vara en bas för turer till Talma och Rautasvuoma samebyar. Andra utgångspunkter kunde vara Kvikkjokk , Arjeplog, Vilhelmina och Åsele kyrkplatser (Efter brev till Nils Andersson 16/10 1910; 20/11 1910; 22/11 1910; MM).

Den första resan ansåg han skulle kunna gå till Lyngenfjord eller Balsfjord i Tromsø amt. Därifrån skulle det vara möjligt att nå Treriksröset vid Kilpisjärvi. Färden skulle kunna fortsätta utefter Könkämä och Lainios älvar, där möten vore möjliga med bl.a. Råsto-, Idivuoma- och Saarivuomasamer. Därefter vidare genom Karesuando och Enontekio för att gå till Talma vid norska gränsen och ned mot Torne träsk och Abisko, varifrån turer skulle kunna göras till Rautas, Pålno, Pessinen och Pirtivuopio läger inom Jukkasjärvi.

Den andra resan föreslogs av Tirén beröra Kaalasvuoma, Norrkajtum och Sörkajtum samt Gällivare med Kiruna som utgångspunkt. Färden skulle gå mot Kebnekaise, Stora sjöfallet, Alemus och Virihaure, Sulitelma samt eventuellt Bodø. Återvägen skulle kunna gå över Kvikkjokk och Jokkmokk till Harsprånget. Färden kunde avslutas i Porjus, Gällivare, Murjek, Edefors eller Boden.

Tirén menade att det vore rimligt att göra de två första färderna under sommaren år 1911. Han skrev: "*början göres i medio af eller slutet af Juni med ankomst till Abisko i slutet af Juli, hvarpå andra resan kräfver hela Augusti.*" (Brev till Nils Andersson den 16/10 1910).

Den tredje resan skulle kunna starta i Bastuträsk eller vid Skellefteälven och sedan gå till Arjeplog, Hornavan, Jäkkvikk, nära norska gränsen, och till Sorsele-Gautsträsk utefter Laisälven, för att fortsätta till Stensele, Malå, Lycksele och sedan avslutas i Hällnäs eller Umeå. Denna resa ansåg Tirén skulle kunna bli mycket intressant och ge en hel del i utbyte.

Vid ***den fjärde resan*** skulle det vara möjligt att ha Anundsjö som utgångspunkt samt fortsätta till Åsele, Malgomaj, Marsfjällen, Frostviken, Hotagen, Kall, Åre, Undersåker, Valbo, Oviksfjällen, Ljungdalen, Ljungris, Fjetdalen och avslutas i Malmagen eller Røros, eventuellt i Sveg, Orsa eller Leksand.

Förberedelser

För att komma igång med insamlingsarbetet reste Tirén till Lycksele på egen bekostnad år 1910. Där träffade han samer från Arjeplog, Sorsele, Tärna och Vilhelmina. Han antyder i brev till Nils Andersson att många var misstänksamma, men också att en del var mer öppna. Av de som bemötte honom positivt kände de flesta till någon av hans bröder, eller kusinen; lappfogden Holm. "*Som tur är*" skriver Tirén senare till Nils Andersson. Detta underlättade kontaktskapandet (Brev till Nils Andersson 9/3 1911; MM).

I Lycksele blev prostgården något av ett högkvarter. Dit bjöd han de äldre samerna. Många lovade att sprida kännedom om hans kommande arbete bl.a. till grannsamerna. De yngre hade han svårare att få kontakt med. Han skrev "*De yngre sjåpar sig i marknadsstämning*". I brev till Nils Andersson poängterade Tirén vikten av att ha med sig legitimationshandlingar. Med detta menade han förmodligen rekommendationsbrev och intyg. Han insåg att det kunde vara svårt att få samerna att öppna sig, berätta och jojka.

Tirén berättade vidare att han den 8 mars 1911 hade besökt nio samer och hjälpligt tecknat upp ett tiotal vuelieh - t.ex. till örn som dödar renkalv, till fjällräv, till lapphundar, till natten, till vargen. Han ger också anvisningar till möte med en mängd jojkkunniga samer. Han skriver till Nils Andersson att "*Eder enastående förmåga att uppteckna kommer här att få ställas på hårdaste prof.*"

Den 19 mars 1911 meddelar han att 28 melodier upptecknats. Han berättar också om goda relationer till ett tjogtal samer och att han väntar på de generalstabskartor, som han skall få hjälp med att använda och där samernas flyttningsvägar skall märkas ut.

När kartorna sedan kom löste Tirén ut dem. Det var emellertid alltför nära avfärden och han avstod från att sända dem till personerna som skulle ha markerat samernas flyttningsvägar och vistelseorter vid olika tidpunkter. Istället bestämde han sig för att förlita sig på tips från de samer som han själv skulle komma att möta. Tirén gjorde en kalkyl över vad färderna skulle komma att kosta - biljetter, ev. finsk tolk, bärare, presenter, matutrustning, ångbåts- och järnvägsbiljett, rodd- och åkpengar samt förlorad lön för Nils Andersson och honom själv samt respektive familjs underhåll under resorna. Tirén bad om att få veta datum för Nils Anderssons ankomst, men även detta svar dröjde. Han bestämde sig då för att själv tillsammans med Maja Wickbom starta från Lyngen, och att eventuella brev från Nils Andersson skulle ställas till Christian Wassmuth, Langnes, Lyngen fr.o.m. 15 juni t.o.m. 24 juni (Brev till Nils Andersson 3/6 1911; 5/6 1911; MM).

År 1911

Möten i nordsamiskt område 1911

Var började han sitt insamlingsarbete för FMK? Hur bemötte han sina meddelare och hur blev han själv bemött? Några episoder från olika områden kan belysa Tiréns kontakt med människor. Ibland krockade hans starka intresse för jojkning med människornas religiösa värdesystem främst i de nordsamiska områdena, där laestadianismen var en viktig del i människornas liv.

När Tirén startade sitt insamlingsarbete i juni 1911 valde han sin stuga i Abisko som utgångpunkt. Han hade fortfarande en förhoppning om att Nils Andersson skulle kunna följa honom eller åtminstone lätt ansluta till deras färd i det nordsamiska området.

Han visste att arbetet skulle bli krävande för honom genom den laestadianska rörelsens utbredning, men med stugan i Abisko som utgångspunkt befann han sig ändå på hemmaplan. Han var sedan tidigare väl bekant med många samer i området.

Renbeteskommissionens ordförande Dr Tanner gjorde ett besök hos honom och gav upplysningar om samernas vistelseorter, men också var man kunde tänkas möta dem som var på flyttning mot norska kusten. Han pekade ut platser vid Kama- och Vuoskojaur samt flera vid Torneträsk. I övrigt gav han inte i utsikt att träffa på några förrän i närheten av Lyngen och Balsfjord i Norge (Fältanteckningar 1911; BA).

Tirén bestämde sig för att de skulle ta sig via Norge norrut samt besöka de närliggande lägren vid hemkomsten. Nils Andersson hade ännu inte hört av sig och Tirén lämnade adresser längs färdvägen, där Nils Andersson skulle kunna ansluta. Redan tidigt stötte de på svårigheter i jakten på jojkning. En gammal kvinna som de mötte i Rautas ville inte jojka, men efter övertalning sjöng hon en del psalmer. Tirén beskrev i ett brev till Nils Andersson från Narvik 1911 hur mötet hade utspelats. Maja Wickbom var hans bisittare och här såg han betydelsen av att de representerade båda könen:

> En äldre lappkvinna lyckades jag eller rättare sagt vi [få], ty kvinnohjelp är i detta fall synnerligen välgörande, at sjunga (Obs - icke joika, "*ty det hör helvetet till*"). Det var laestadianska psalmer (laulot. laulot) som presterades. Jag tecknade upp tvenne som jag lyckades få henne att upprepa genom att verserna voro flera. Hon ville ej annars sjunga om dem, ty hon önskade, att jag ej skulle lära mig den. Då vi i utbyte sjöngo "*Här är guda*" m.fl. saktmodiga sånger i 2 stämmor var hon nära att gråta...
>
> ...Förmodligen komma de båda psalmmelodierna som vi nu lära oss att utgöra vårt ingångsspråk i de laestadianska trakterna och troligen komma vi att ofrivilligt ställa till sådana där scener (Brev till Nils Andersson 15/6 1911; MM).

Denna händelse som inte finns noterad i Tiréns fältanteckningsbok ger oss information om hur svårt det kunde vara att få ta del av jojkning. Den berättar vidare om hur betydelsefullt det var med en kvinnlig bisittare, om att hans bisittare inte bara var observatör, utan i allra högsta grad deltagande utövare - sångare. Citatet ger också information om att Tirén gör upptecknings med papper och penna. Den gamla kvinnan ville inte att han skulle lära sig psalmerna. Eftersom psalmen hade många verser, lyckades han ändå fånga den. Dessa psalmer tänkte han sig kunna ha användning av som "nycklar" eller ingångar till andra förtroendeskapande situationer.

En annan situation, som finns beskriven från samma färd, visar på ytterligare prövningar, som fältarbetaren Tirén och hans sällskap Maja Wickbom skulle genomgå för att bli godkända som lyssnare och mottagare av information.

För alla slags fältarbetare runtom i världen är det välbekant att de nu och då kan råka ut för att bli testade. Är intresset för det som de vill samla så starkt att de kan utstå de prov som de utsätts för (jfr Nettl 1983, s. 248f)?

Många såg med stor misstänksamhet på Tirén och Maja Wickboms uppdrag. Särskilt de äldre kvinnorna, upprätthållarna av hem och familj. De var noga med att hålla distansen. Som främlingar med ett så starkt intresse för jojkning sågs Tirén och hans sällskap som ett direkt hot. Vad ville han egentligen med att gräva i det gamla? Vilka syften hade han? Vad kunde han tänkas söndra? Misstron var stor (Fältanteckningar 1911; BA).

Tirén hade hört talas om en ung kvinna, Maria Ponga, som sades kunna uppemot 300 sånger. Inom släkten Tirén och i pressklipp från seklets början berättas det målande om hur Tirén försökte få kontakt med henne. I hans fältanteckningar nämns mötet med Maria Ponga och laestadianpredikanten Josef Kuhmunen, men inte så utbroderat, som i den tirénska släkttraditionen. I tre dagar försökte Tirén att få Maria Ponga att jojka, men utan resultat:

> ...emellertid visade sig i alla kåtor att synnerligast äldre kvinnor voro förtörnade öfver att någon tillät sig sjunga eller rättare joika för oss. På så sätt försökte jag i 3 dagars tid att få Maria Pånga att sjunga någon av de 300 sånger hon lär hafva kännt, och hon föreföll äfven villig, men hon tordes ej för alla de kvinnor, som formligen vaktade alla hennes steg (Fältanteckningar 1911; BA).

Tirén och Maja Wickbom vandrade från Øvergaard de 15 kilometrarna till Lyngenfjord med förhoppningen att få göra upptecknings efter andra jojkare, men utan resultat. På kvällen var de tillbaka. Nästa dag gjorde Tirén ytterligare ett försök:

> Medan jag satt där [i Margareta Langos tält], kom Maria Ponga öfver och då jag försökte få sången igång, fick jag en blid men bestämd uppmaning af Margaretas svärmor att söka hålla mig till laulot i dessa trakter. Naturligtvis iakttogs af mig största hänsyn därvid (a.a.).

Tirén insåg till slut att ingen i det stora lägret skulle sjunga annat än "*laulot*" för honom, varför han och Maja Wickbom packade och vandrade vidare. De kom till Moelen, en gård, där många samer vistades. Gårdsägaren, Nils Moelen, var laestadianpredikant. Här träffade de också den rike och mäktige predikanten Josef Kuhmunen, men några jojkningar eller sånger fick de inte ta del av.

> Sedan jag sjungit nyss inlärda laulan, blefvo vi vänligt och hänsynsfullt följda till färjestället öfver Lyngselven... (Fältanteckningar 1911; BA).

Historien om hur Tirén försökte få Maria Ponga att jojka har blivit dramatiskt återberättad och varierad i pressklipp, böcker och i familjen Tirén. Jag återger den nedan. Vad som är sant eller inte är svårt att säga. Kanske detaljer i mötet med Josef Kuhmunen är riktiga i sig, men oberoende av Maria Ponga. I det återberättade minnet nämns fonografen och uppspelandet av fonografrullar. Jag förhåller mig skeptisk till att han vid denna tid redan hade tillgång till fonografen.

Frågan är också om det var möjligt att i en icke redan etablerad bekantskap i laestadianska kretsar, ta fram ett redskap, som liksom kameran ansågs vara ett "syndens redskap"? Å andra sidan kan den sortens predikanter, som de mötte här, vara så trygga och mäktiga i sig att de kunde lyssna samt särskilja på olika förhållanden. Jag återger historien, så som den berättats i skrift på olika håll:

> Många till synes meningslösa prov har jag måst underkasta mig, exempelvis då jag i närheten av Lyngen måste vandra tre mil och förvärva den av alla samer aktade laestadianpåven Josef Kuhmunens bevågenhet för att tillåtas vistas i en lappby, där en jojkkunnig kvinna bodde. Genom att underkasta mig ett längre förhör inför predikanter och menighet samt anlägga prov skaffade jag mig "den helige Josops" välsignelse. När jag med vittnen härpå kom tillbaka de tre milen, fick jag visserligen vistas i byn, men sångerskan Maria Pånga tilläts icke joika för mig (NDA 20/6 1939).

Ernst Manker återger Tiréns berättelse på följande sätt:

> - Jag måste ha hans välsignelse, för att lapparna skulle joika för mej. Han var lapparnas påve, och han satt där som en outgrundlig buddha, denne laestadianske profet, omgiven av sina kardinaler eller överstepräster, en från Norge och en från Finland. Helige Juusop frågade mej, om någon joikat för min fonograf förut. Jodå, många. Då vill jag höra, hur det låter, sa han bestämt. Till all lycka - trodde jag - hade jag tre upptagningar med kristet innehåll bland alla de ålderdomligare, och jag tog den första av dem. Helige Juusop satt fortfarande som en buddha och begärde ett prov till. Jag tog rullen nummer två. Buddhan ändrade inte en min utan begärde ännu ett prov, och jag tog, med någon ängslan, den tredje och sista av de kristliga. Samma buddha satt där med sin outgrundliga min, och jag kände hur spänningen steg i skaran kring mig.

> De tre proven var ju inga riktiga joikningar, måste jag erkänna för mej själv, utan mer kristliga sånger, laulut, men i min enfald trodde jag, att de skulle gå bättre än de genuina, för laestadianerna hedniska joikningarna. Helige Juusop tycktes ha genomskådat mej.
>
> Ännu en! begärde han bistert, och med bävan hade jag bara att ta en gammal vuolle med den riktiga, "hedniska", rytmen, takten och vokaliseringen -voja voja, nana nana, vala val - och, lyckligt nog, med några allvarsord inströdda i vokaliseringen, en gammal mans maning till de unga att leva rättskaffens. Då blev den påve- och buddhalike heliga Juusop en levande människa. Han reste sig, omfamnade mej på laestadianvis och gav mej sin välsignelse... (Manker 1970, s.58).

När Tirén återvände till Øvergaard märkte han förändringar i attityder till sitt arbete (Fältanteckningar 1911; BA). Dessa ingav honom förhoppningar. En av kvinnorna hade bestämt sig för att söka upp honom, men hon förhindrades av att hennes båda vallhundar hade dött. Tirén skriver i sina fältanteckningar att "*de människor som kände lapparnes öfvertro ansågo att jag hade tur*". Med det menar Tirén förmodligen att om hon hade sjungit för honom samma dag som hundarna dött, så hade hennes olycka med hundarna setts som ett Guds straff och då hade Tiréns möjligheter att samla jojkning varit helt förverkade. Tirén skrev ned några iakttagelser om hur man som insamlare bör gå tillväga för att göra upptecknigar i området:

> Såsom allmän regel synes böra iakttagas af forskare på detta område att om möjligt isolera den lapp, som är känd att kunna joika och sedan ej allt för mycket trötta honom utan taga korta hvilstunder.
>
> Då vi träffat en ensam kåta har det gått lättast få sången i gång. Men då kåtor funnits i närheten har närmandet af någon äldre kvinna omedelbart satt sordin på joigoslåtarne och blott laulot eller i bok tryckta sånger fått sjungas (Fältanteckningar 1911; BA).

Maria Ponga fick han höra sjunga, men aldrig jojka. Nya grupper samer hade anlänt till gården Øvergaard i Norge och Tirén gjorde ytterligare några försök att teckna upp joikning innan hans och Maja Wickboms färd fortsatte i slutet av juni.

Saarivuomasamer

Under samma färd, som den ovan återgivna, vandrade Tirén och Maja Wickbom i en riktning, varifrån ytterligare samiska flyttlag väntades på sin vandring med renarna mot norska kusten. I det svenska manuskriptet till "*Die lappische Volksmusik*" 1941 beskriver Tirén händelsen:

> År 1911 sökte jag upp Saarivuomalapparna på flyttning mot kusten inom Tromsø amt. De skulle nämligen vara de fördomsfriaste ifråga om den i laestadianska trakterna förbjudna joikningen. En dag upptäckte jag och mina följeslagare några lappbarn på en öppen plats i skogen, men vid åsynen av oss, flydde de in i djupa skogen. När vi uppsökte dem, funno vi klövjerenar bundna vid träden och Saarivuomastammens familjer samlade i tätaste snåren, sysselsatta med att mata barnen och rekreera sig. Jag tog min annotationsbok, där alla familjeförsörjarnas namn voro upptecknade, frågade efter ordningsmannen Sarri. Jag avläste i allas ögon, hur oangenämt mitt besök uppfattades, och snart kom den kraftige ordningsmannen tillstädes, och med harm uttalade han på norska, att alla dessa familjer hade utvalt den tätaste skogen att vila sig i och mata barnen; de hade strapatserat i åtta timmar i ett sträck. Var det möjligt, att de kunnat göra någon skada på betet? o.s.v. Sarri och alla de övriga hade trott, att mannen med annotationsboken i hand var ute för att kräva taxt av dem. När jag utbrast: "Ni misstar er, jag är svensk och medför bästa hälsningar till er från Maaherra Bergström, vila er i fred", utbröt ett jubel ända bort från de avlägsnaste snåren, där nya glada ansikten upptäcktes. Man ville skänka mig rentungor och renstekar, vilka jag hade all möda att avböja. Sedan jag för ordningsmannen omtalat mitt ärende, sade han, att kvinnorna böra inte veta av något, ty de äro skrupulösa, men han skulle själv sända dem, som voro villiga joika för mig, till en gård i den ungefär fem kilometer avlägsna Saetermoen, dit jag fick gå i förväg och anordna mottagandet av sångarne med kaffeservering. Även den aftonen rådde glädje och gamman, och innan kl. 2 på natten hade jag kommit i tillfälle uppteckna ett 30-tal joikningar (Tirén 1941, s.9; NM).

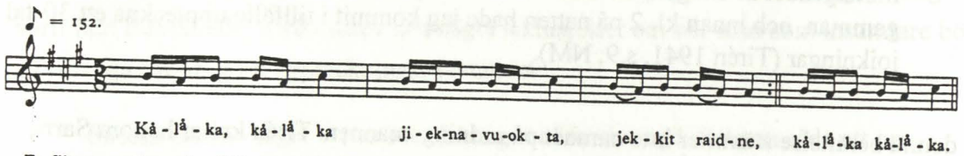
I denna berättelse stämmer inte namnet på ordningsmannen. Tirén kallar honom Sarri, men i fältanteckningarna från 1911 är namnet Per Nilsson Nutti. I Tiréns anteckningar finns också en förteckning över männen, renägarna, och antalet renar inom Saarivuomas olika distrikt. Där nämns inte heller någon med familjenamnet Sarri. Kanske är det den långa tid som hade gått från händelsen till författandet, som gjorde sammanblandningen?

Vad säger annars texten om insamlaren - med viss reservation för förändring av historien över tid? Jag har jämfört den återgivna berättelsen med hans fältanteckningar, som är mer knapphändiga. Tirén och Maja Wickbom visste att de skulle ha en möjlighet att träffa på fler familjer ur Saarivuoma sameby. De hade inte gjort upp om möte, utan träffade på gruppen helt apropå. För att ge sig ut i ett sådant insamlingssammanhang måste fältarbetaren vara så flexibel att han kan ändra sina planer och vara öppen för nya möten (jfr Jackson 1987, s.42). Det synes Tirén ha varit. Till en början betraktades han med allvar och skepsis som en norsk ämbetsman med anteckningsblock, vilken skulle kräva böter. Oro och nervositet fanns i gruppen. Man hade färdats långt och var trötta. Att dessutom råka ut för någon myndighetsperson var inte uppmuntrande. I åtskilliga fältarbetsbeskrivningar poängteras vikten av att förankra sitt arbete eller ärende hos en respekterad person i området, där arbetet skall göras. Tirén vände sig till gruppens

huvudman och visade upp rekommendationsbrev från biskop och landshövding i Norrbotten. Spänningen övergick i lättnad. Vägen jämnades till de jojkkunniga. Men kvinnorna var fortfarande kritiska och avoga mot Karl Tirén. De litade inte på honom eller hans uppsåt.

Ordningsmannen föreslog att Tirén skulle bege sig fem km bort, till en gård i Saetermoen. Dit skulle de som var villiga att jojka komma. Tirén och Maja Wickbom gav sig iväg och förberedde kvällen. Tirén tecknade upp ett 30-tal luoðit efter fyra omnämnda jojkare. Materialet finns publicerat i hans bok från 1942.

Som fältarbetare visar Tirén i detta sammanhang prov på fysisk uthållighet, flexibilitet i mötet med samerna och förmåga att vinna några viktiga personers förtroende. Kvällen krävde hans uppmärksamhet in på nattimmarna för att fånga jojkningen med papper och penna. Här nämns också att stämningen vid uppteckningstillfället var på topp, vilket också uttrycks vid en rad andra insamlingstillfällen. Hans roll var upptecknarens och värdens, men med tanke på vad vi känner till om från honom tidigare och senare tillfällen, så deltog han säkerligen med skämt och upptåg i det samkväm, som hade ordnats.

Es fliesst, es fliesst das Eishaar, reinigt(?) die Moräste, fliesst, fliesst.

Ett jojkningspoetiskt uttryck. Inger Juuso d.ä (f. Ca 1855), tillhörig Saarivuoma sameby, jojkade en bäck nära Lyngenfjord 1911 (Tirén 1942; nr 527).

Voi voi voi, die Schutzgeister der Erde, die ranken, schönen Töchter des Schutzgeistes seien bedankt, da sie so gut waren, unsere Kirchenzugrentiere zu schützen, so dass sie nicht an den hohen, steilen Abhängen hinabgestürzt sind.

Anm.: Vom Worte *halti* ab ist der Text aus Johan Turis Buch Muittalus samid birra (S. 95) übernommen.

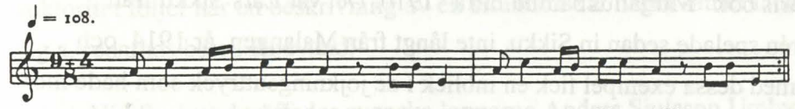
[1] täältä. [2] haluni.

Jacob Persson Pilto jojkade jordens skyddsväsen (jämför Nordsveriges vittror) 1911. Pilto tillhörde Saarivuoma sameby och var född 1843. Tirén hänvisar till att jämföra med Turi; s. 95 (Tirén 1942; nr 499).

Mickel Nilsson Kemi - en informant

Vissa jojkare var, enligt Tirén, mycket medvetna om jojkningens positiva värde. En av dem var Mickel Nilsson Kemi. Han var en av dem som kom till Saetermoen för att jojka. Tirén skrev till FMK i sin redogörelse för år 1911 om hur uppteckningsarbetet kunde gå till och tog mötet med Mickel Nilsson Kemi som exempel:

> Att lapparne själfva haft en sorts taktindelning eller takträkning fick jag ett slående bevis på år 1911, då jag hörde lappen Mickel Nilsson Kemi av Saarivuoma stam upprepa halvperiod, bestående av 13 tidsenheter (N:o 239 i min samling). Av dessa utgjordes en tidsenhet, d.v.s. en trettondel, av en paus. Vid mitt återgivande uteslöt jag med avsikt denna paus. Då Kemi skulle kontrollera, huruvida jag uppfattat sången rätt, markerade han tidsenheterna med handslag mot sitt knä, men då talet nådde endast tolv, så utbrast han (på norska): "Ikke lappisk". Men då jag sedan inneslöt pausen, och han nådde talet tretton, utbrast han gillande: "Nu er de´ lappisk". (Pausen var icke avsedd för andning, utan tillhörde tonkaraktäriseringen, som ett uttryck för myggans nedslag)
> (Redogörelsen till Kungl. Musikaliska akademien och Nordiska museet; SMB).

Die Bremsen beissen die Wangen, — — — —, nu nu nu.

Mickel Nilsson Kemi (f. Ca 1872) jojkade bl.a. "An die Bremsen" 1911 (Tirén 1942; nr 450).

Det finns flera exempel, där Tirén berättar om jojkare, som uttryckt en medvetenhet om kvaliteterna i de olika uttrycken. Några av dem är Maria Persson, Mickel Nilsson Kemi och senare Nila Ribbja. Ingenstans finns emellertid deras egna beskrivningar återgivna. Det hade varit givande att se hur de tänkt och talat om sin jojkning, eller på vilket sätt som de försökt få Karl Tirén att förstå kärnan i den. Nu är det endast Tiréns egna översättningar till en konstmusikalisk begreppsapparat, som vi kan ta del av. Inom den konstmusikaliska traditionen finns en väl beprövad terminologi, men en sådan saknas när det gäller muntligt traderad musik menar musikforskaren Lars Lilliestam, som bl.a. skrivit om gehörstraderad musik och hur man verbaliserar kunskapen kring den (Lilliestam 1995, s.42).

I berättelsen ovan visar Tirén en av sina insamlingsmetoder, nämligen att själv försöka lära sig jojkningsuttrycket, för att sedan få sin uppfattning kontrollerad av jojkaren genom att sjunga eller spela upp sin notering.

Tirén gjorde alltså uppteckningen, sjöng eller spelade den för den som meddelat den, för att sedan förhoppningsvis få en godkännande reaktion. Det var inte alla som ville

göra många omtagningar för att Tirén skulle hinna med att skriva ned melodin. Om personerna däremot jojkade en längre stund, då lyckades Tirén ändå fånga jojkningssekvensen på papperet. Han kunde efteråt sedan arbeta vidare med uppteckningen. Tirén tecknade ned grundformen, inte hela jojkningsförloppet.

I fältanteckningarna från mötet med Mickel Nilsson Kemi 1911 står det angående ett jojkningsuttryck, som Tirén tidigare stött på hos en annan jojkare. "*Båda sjöngo åtskilliga sånger, men en del hade jag redan förr upptecknat och de befunnos väsentligen rätt uppfattade*". Detta ger en antydan om hans syn på luoðit som enskilda samlingsvärda artefakter mer än som en del i en människas repertoar. Det hade varit intressant att få veta vem som hade jojkat samma luohti på ungefär samma sätt tidigare.

Tirén och hans sällskap besökte de samiska grupperna ur Rautasvuoma och Talma samebyar i närheten av Torneträsk, även här laestadianskt område. Före hemfärden träffade han den samiske författaren Johan Turi och dennes översättare, danskan Emilie Demant-Hatt. Hon övertog Tiréns kartor över Västerbotten, för att på sina resor föra in var hon mötte eventuellt sångkunniga samer. Johan Turi tipsade om att han bara kände till en person, som kunde jojkningshistorierna om Niilas, Elle, Máhtte och Márja, publicerade i Turis bok "Muitallus samiid birra" 1910. Det var Lars Sikku från Karesuando. Tirén spelade sedan in Sikku, inte långt från Malangen, år 1914, och menade att han med dessa exempel fick en inblick i de jojkningsuttryck som hade mer bundna former (Fältanteckningar 1911; BA).

Den 22 juli anträdde Tirén och Wickbom sin hemresa. Trots att de befunnit sig i svårarbetade områden hade de ändå lyckats teckna ned mängder med luoðit:

> ...befanns min samling lappska melodier hafva utökats från 130 till 302 st under årets resor, oaktat jag nästan uteslutande forskat bland laestadianer, hvilka för sin stränga religions skull förfölja och förakta dem som sjunga "joigos" (Fältanteckningsbok 1911; BA).

Voia usw., der grosse Tüchtige, der grosse Wohlgestaltete, der grosse Schöne, der grosse Milde, voia usw., wenn er lief, dann fuhr er dahin wie ein Vogel, voia usw.

Lars Sikku (f. 1887) jojkade 25 luoðit den 24/7 1914 inför fonografen. Förmodligen är denna uppteckning av "Nilas lied" från samma tillfälle. Tirén jämför den store duktige pojkens luohti med Turi 1910; s. 91. Sikku tillhörde Talma sameby (Tirén 1942; 394).

År 1912

Från år 1912 har jag valt att titta närmare på tre händelser. Den första är en händelse, där Tirén agerar förlikningsman i ett bötesärende. Den andra är en färd med ett samiskt flyttlag från Vastenjaure genom Sarek mot sjön Langas. Den tredje är ett möte med Nila Ribbja, ytterligare en av Tiréns betydelsefulla jojkare.

Förlikning vid Rødvand

Utgångspunkt för hela färden var Överuman. Därifrån skulle Karl Tirén och Maja Wickbom ta sig norrut. De ville ha tid på sig för att vänja sig vid språket och provianterade för sex veckors färd. I Rødvand, nära Umbukten, fick de besked om att många av de svenska samerna befann sig i Norge. Kåtalagen låg ibland dagsmarscher från varandra. Tirén hade bekanta i området från året innan, då han hade besökt Lycksele marknad.

För att visa på en av alla de situationer, där Tirén förmodligen plockar fram sin auktoritet följer här en beskrivning av en situation där några samer håller på att bötfällas p.g.a. renarnas bete i Rødvand:

> Vid Rødvand träffades svenska lapparne Anders Sjulsson Umbyn, Sigfrid Larsson Granbyn, Sivert Andersson Ranbyn och Gustaf Petrus Johansson Ranbyn, hvilka voro upptagna af länsmannen för ordnande av takst. Sedan jag fått tillstånd närvara medlade jag mellan käranden Rødvand och lapparne (Anders Sjulsson Umbyn, Sigfrid Larsson Granbyn, Sivert Andersson och Gustaf Petrus Johansson) i Ranbyn, så att Rødvand afstod 60 kr af sina anspråk på 220 kr för värderad skopa men fordrade 160 kr, hvarjämte Länsman Hansen för sina besvär skulle ha omkr 110 kr. Däremot måste tre af lapparne gå i borgen, en för alla och alla för en att summan 270 kr gäldades till den 1 nästk. Oktober; men hade de att enligt lag uttaga i takst af byalagen Granbyn, Umbyn och Ranbyn i förhållande till hvarje där boende lapps renantal. Reservationsvis framhölls af lapparne att ingen kunde vittna om hvilka de skadegörande renarne tillhörde, blott att de voro svenska renar, hvartill skulle ersätta dylika skadegörelser, hvarför borgensmännens risk ej var så stor, då lappfogden lätteligen enligt svensk lag kunde reglera utbetalningarne.

Sedan förlikningsprotokollet undertecknats och bevittnats, fick jag samtala med lapparne, och då de redan visste af mig från besöket i Lycksele marknad våren 1911, var deras vänskap snart värfad, hvarefter de sjöngo en del joiklåtar, af hvilka en till Umeå stad sjöngs så lika den af Maria Persson i Arjeploug år 1909 föredragna att endast som slutton tillkom en åttondel, som låg en liten ters under (Fältanteckningsbok 1912; BA).

Umeå stad svenskinspirerat jojkad 1910 av Maria Persson (f. 1877), Luokta-Mavas sameby, och 1912 av Sivert Andersson (f. 1883),Ranbyn (Tirén 1942; nr 293).

Tirén hade tidigt insett att det kunde ha betydelse att ha med sig en lagman som Nils Andersson på uppteckningsfärderna. Året innan hade han skrivit till Nils Andersson, efter besöket vid Lycksele marknad, att samerna nog inte tyckte att han själv kunde vara till någon nytta. Tirén hade då tröstat dem med att han sommaren därpå skulle komma med en till dem välvilligt inställd häradshövding (Brev till Nils Andersson 9/3 1911; MM). Nu blev det inte så, men man kan tänka sig att han själv tog till de auktoritära knep som stod honom till buds.

Det var mycket vatten i fjällen och det blev problem vid Dunderlandsdalens översta gård. Tirén och Maja Wickbom sökte sig mot Sulitelma via Junkerdalen och Saltenfjord. I Sulitelma hade de svårt med att få skjuts. De fraktade proviant med järnväg, båtledes samt med bärare och hästskjuts till Ankildsvand, öster om Sørfoldenfjord, varifrån två bärare hämtades.

Med Kuoljoksläkten genom Sarek

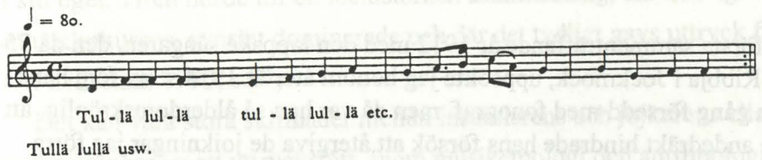
Vid samma färd kom Karl Tirén och Maja Wickbom till Vastenjaure närmast genom vandring över glaciären från Norge. De uppehöll sig nu i lulesamiskt område. Tiden var inne för samernas höstflyttning och de fick efter en del diskuterande och prövningar slå följe med en grupp samer genom Sarek (Tirén 1922; Några upplevelser; DAUM). Under färden fick de vara med om upplevelser, som gjorde starka intryck på dem. Tirén antecknade och skrev senare i det svenska manuskript till "*Die lappische Volksmusik*":

> År 1912 väcktes jag en höstmorgon nära Stuor Niak i Sarjek av extatisk lappsk sång, som skallade över hela lapplägret. Det var icke joikning, ty lapparna voro laestadianer. En äldre kvinna vid namn Ibba Kuoljok hade fått dödsaningar, då hon skulle skiljas från sin jämnåriga väninna av slägten Spik, som skulle flytta genom Rapadalen, under det Kuoljoklapparne skulle tåga norr om Sarjekfjällen genom Kukkesvagge. Efter följande dags flyttning saknades Ibba , som efter ytterligare ett helt dygns återfanns död, troligen av slaganfall efter vadning av de kalla jökelåarne norr om Suotasjökeln. Hennes extatiska farvältagande i knäböjande ställning med armarne om halsen på sin väninna hade upprepats liksom vid vanlig joikning, och hon lät därvid icke störas av, att jag - en

> utomstående - kom tillstädes, och upptecknade de förnyade omtagningarna av både text och melodi. Liknande smärterop i toner får man ofta höra vid laestadianska begravningarne (Tirén 1941, s.11).

Den här beskrivningen gjordes ca 30 år efter händelsen. I sina fältanteckningar skriver Tirén "*Då detta farväl-tagande var alltför innerligt, ville jag ej profanera det genom att störa utan stod utanför kåtan och iakttog deras böner och välsignelser*". Han gjorde sina upptecknings genom att lyssna och fånga det återkommande motivet i uttrycken som helhet. Här kommer en etisk aspekt in i bilden. Tirén gav sig inte tillkänna för kvinnorna. Han bevittnade ett mycket personligt och privat uttryck. Han var en observatör, inte alls delaktig i situationen, skulle han då inte ha avstått från att göra upptecknings eller skulle han ha diskutera frågan efteråt med de inblandade?

Dagen innan hade Tirén skrivit i sin anteckningsbok att de hade fått igång sången, "*men ännu icke en enda af lappskt ursprung*". De hade inte varit så väl ansedda följeslagare till en början. Tirén hade fått köpslå en del för att få följa Kuoljokrajden. Inställningen bland samerna mot Maja Wickbom och Tirén förändrades dock allt eftersom de bistod med ögonmedikament och annan medicin. De båda kvinnornas föraningar besannades när sedan en av kvinnorna hittades död. Tirén och Maja Wickbom ombesörjde begravning och begravningsandakt för de närstående. Sedan gick färden vidare med 50 lastade renar fördelade på 10 rajder. "*Hela hjorden följde samtidigt på sidan av oss*" skriver Tirén efteråt (Fältanteckningar 1912; BA).

Sunna Spiik (f. 1890) sjöng en vaggvisa till sonen Nila Juvva 1912. Hon tillhörde Sirkas sameby (Tirén; nr 370).

Nila Ribbja i lulesamiskt område

I slutet av 1912 års färd, den som gick genom Sarek, träffade Karl Tirén Nila Ribbja från Tuorpon sameby. I sina fältanteckningar skriver han om det märkliga mötet:

> En af roddarna, Hansson från Jockmock, som själf talade lappska och intresserade sig för mitt arbete, tillrådde mig uppsöka Nila Ribbja i Luovvos vid Pärlelfven (ca 8 mil aflägsen från vår hviloplats), hvilken han visste var

fördomsfri och kunnig sångare. Sedan vi suttit vid stranden en halv timme, syntes en roddbåt på afstånd. Vi ansträngde oss att se om något bud skulle komma från den saknade motorbåten.

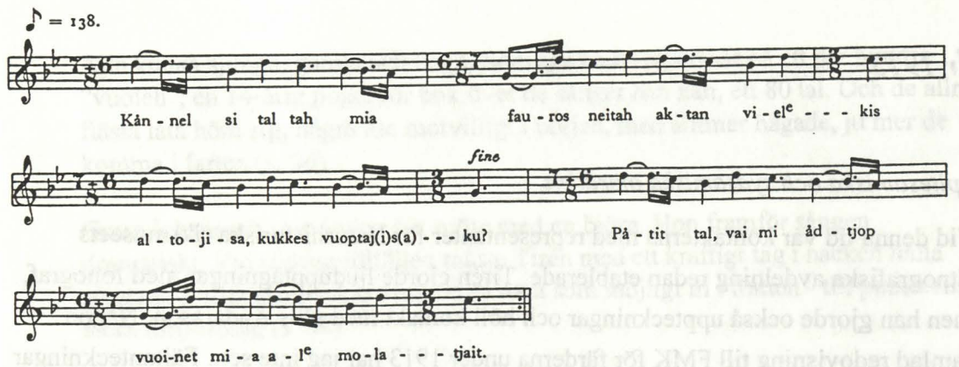
Den ankommande befunnos vara en lapp, som rodde tvänne båtar och tillspordes då han kom inom hörhåll, om han sett någon motorbåt. Sedan han förnekat detta, bad jag få höra lappens namn. Vi trodde knappt våra öron, då lappen svarade "Nila Ribbja!". "Från Jockmock?" frågade jag. "Ja, från Luovos" "Ja, välkommen då Nila Ribbja, mitt namn är Karl Tirén från Boden". "Å fanken" ljöd svaret. Snart hade vi bekantat oss, och Nila var villig sjunga för mig blott ingen annan mer än det nödvändiga vittnet Fröken Wickbom var närvarande. Nila hade begifvit sig hit för att fiska och erbjöds full ersättning för förlusten av fisk, som honom tillskyndades genom att han tillmötesgick min önskan.

Vi makades oss ett stycke in i skogen, där jag fick uppteckna och på så sätt tillbraktes kvällen och följande morgon och förmiddag, då Nila var uttröttad, hvarpå vi kunde få stiga på Svenska Turistföreningens ångbåt och begifva oss till Luleluspen, som nåddes sent på natten (Fältanteckningar 1912; BA).

34 vuole finns uppteckнade och publicerade i "*Die lappische Volksmusik*" från detta tillfälle. Mötet med Nila Ribbja är en av de händelser, som blivit en målande och detaljrik historia, och som bidragit till mytbildningen kring Karl Tirén. Kärnan i den historia, som spreds i trakten, var att Karl Tirén "*trollat*" fram Nila Ribbja. Det kanske säger något om hur personligheten Tirén kunde trollbinda en publik.

I det svenska manuskriptet till "*Die lappische Volksmusik*" beskriver Tirén senare möten med Nila Ribbja på följande sätt:

> Efter mitt första sammanträffande år 1912 med den lappske sångaren, den då 75-årige Nila Ribbja i Jockmock, uppsökte jag honom åter år 1914 strax före hans död, denna gång försedd med fonograf, men då var han så ålderdomskröplig, att hans klena andedräkt hindrade hans försök att återgiva de joikningar jag förra gången upptecknade. Vid upptecknandet hade han dock själv varit så ivrig, ja, man kunde säga entusiastisk, att varje minsta förslag, efterslag eller slängton skulle komma till sin rätt, och att den s.k. "krokiga takten" skulle kunna återgivas, att även den oregelbundenheten av honom observerades, att en takt med 7 tidsenheter inskjutits mellan de båda på 13 tidsenheter, d.v.s. 7+6/8 i en av mina anteckningar. Vid sista besöket var det slut med denna iver. Det var för sent att få något vidare intresse från honom, han hade både glömt låtarne och fått besvär med andningen. Liknande upplevelser har jag sedan haft många gånger, då jag åter uppsökt åldriga joikare (Tirén 1941).

Wo sind jetzt unsere schönen langhaarigen Mädchen mit ihren weissen Rentierkühen? Kommt bald, so dass wir unsere Leute zu sehen bekommen.

Anm.: Die *katnihah* (Sing. *kani*) sind nach dem Volksglauben menschenähnliche Wesen; *katnihah*-Mädchen sind oft wunderschön. Wenn ein Lappe ein *kani*-Mädchen heiratet, bekommt er als Mitgift eine Herde von weissen oder getüpfelten Rentieren. *Collinder.*

Nila Ribbja (f. 1837) jojkade denna vuolle, "Katnihavuolle (zwei Waldnymphen singen)", 1912. Den finns också inspelad på fonografrulle (Tirén; 1942; nr 343; Tiréns fonografrullesamling; nr 172; MM).

Nila Ribbja blev, liksom tidigare nämnda Maria Persson och Mickel Nilsson Kemi, en av Tiréns mest betydelsefulla jojkare. Han var noggrann med att Tirén skulle fånga och förstå jojkningsuttrycket, men även här hade det varit intressant att ta del av hur Ribbja själv såg på sin jojkning och förklarade den. På vilket sätt förmedlade han i ord sitt kunnande, sin tolkning av jojkandet? Idag vinklas den musiketnologiska forskningen alltmer åt det kulturanalytiska hållet, alltså åt att försöka se och förstå både den egna och andras kulturer, att förstå andra sätt att tänka, att spegla andras kulturer och synsätt i sitt eget. Tirén hörde till ett idéhistoriskt sammanhang, där den egna kulturens, musikkulturens, synsätt dominerade och där det tydligt gavs uttryck för etnocentrism (Jfr Liliestam 1995, s.37).

Det kan vara stora skillnader mellan insamlarens och jojkarens eller musikerns beskrivningar av ett uttryckssätt. Inom musiketnologi och antropologi brukar man skilja på "*analytical evaluation*" och "*folk evaluation*" (Merriam 1964:31f) eller "*emic*" och "*etic*" evaluations (Nettl 1983:140f), alltså vilket tankesätt forskaren använder; som "*insider*" eller "*outsider*". Tirén översätter det han hör till västerländskt konstmusikaliskt notskrivningsspråk. Han är en "*outsider*" och gör beskrivningar för andra utanförstående.

Resultatet detta år, 1912, blev över 120 jojkningsuttryck och några sägner. Förutom jojkningsuppteckningar kunde Karl Tirén överlämna folkloristiska anteckningar gjorda av biskop O. Bergkvist till Nils Andersson och FMK, dessutom en samling med 30 folkvisor från Tornedalen upptecknade av ingenjör G. Harald Högström i Luleå (MM).

I pitesamiska och sydsamiska områden

Vid denna tid var kontakterna med representanter för Naturhistoriska riksmuseets Etnografiska avdelning redan etablerade. Tirén gjorde ljudupptagningar med fonograf, men han gjorde också uppteckningar och höll kontakt med Nils Andersson. Någon samlad redovisning till FMK för färderna under 1913 har jag inte sett. Fältanteckningar finns, likaså brev och folklivsskildraren Karl-Erik Forsslunds målande och detaljrika berättelse i "*Som gäst hos fjällfolket*" (1914). Den sistnämnda artikeln ger ett viktigt bidrag till kunskap om de situationer och de människor som Tirén mötte och spelade in i Arjeplog och Tärnaby samma år. Tiréns ljudupptagningar och Forsslunds vakna beskrivningar utgör förnämliga komplement för att sammanhangen vid några inspelningssituationer skall bli klargjorda. Forsslund och Tirén hade lärt känna varandra ett år tidigare på en tågresa genom norra Sverige. Forsslund var van att färdas i de samiska områdena. Han var intresserad av Tiréns verksamhet och slog följe med honom (Forsslund 1914, s. 93).

Jag har valt tre situationer, som jag vill lyfta fram detta år; två inspelningssituationer och en uppteckningssituation. Det är vintermarknaden i Arjeplog i februari, böndagshelgen i Tärna i juli och Tiréns avslutning i Glen-området i augusti.

Vintermarknad i Arjeplog

Följande två avsnitt är hämtade ur Karl-Erik Forsslunds "*Som gäst hos fjällfolket*". Citaten har jag valt för att ge en inblick i miljön, visa på Tiréns kontakt med människorna, visa på de båda insamlarnas plats i sammanhanget. Men också visa på hur jojkningen kunde fungera, hur man tog emot fonografen och på vad Tiréns samlargärning kunde betyda. Framför allt vill jag med detta visa att jojkningen fortfarande var en levande uttrycksform i området.

Tirén hade sitt inspelningshögkvarter i Maria Perssons vindsvåning. Där samlades man, umgicks och drack kaffe. Fonografen stod uppställd på ett bord mitt i rummet. Den synes ha rönt stor uppmärksamhet och var alldeles säkert en intressant nymodighet. Den tog stor och synlig plats i den sociala gemenskapen:

> Där är god och glad stämning. Det är så i regel på fjällfolkets samkväm, och här förhöjs den åtminstone hos mången av glädjen över att deras gamla sånger äntligen bli förstådda och uppskattade efter allt hån och förakt. Den ena rullen fylles efter den andra, och högst stiger munterheten och klinga skratten, när apparaten repeterar - när de höra sina egna röster och låten komma tillbaka ur tratten (s.96).

> Alla kunna sjunga, gamla och unga. Somliga ha en repertoar på ett par hundra "vuoleh", en 14-årig pojke för bok över de sånger han kan, ett 80 tal. Och de allra flästa låta höra sig, några lite motvilligt i början, men alltmer hågade, ju mer de komma i farten (s. 96).
>
> Greta Johansson som jojkar sitt möte med en björn. Hon framför sången dramatiskt. Vid sådana tillfällen måste Tirén med ett kraftigt tag i nacken hålla sångarens eller sångerskans huvud så nära som möjligt in i tratten - till publikens stora förtjusning (s. 98).
>
> ...Och så Inga Steggo - en gumma med läderbrunt, skrynkligt ansikte, hon är nästan döv, sitter tyst för sig själv i ett soffhörn, utom det hela. Då stämmer Tirén upp hennes vuolle, som han hört för något år sedan i fjällen och bevarat i sitt fenomenala musikminne. Då lystrar hon, ett stort leende glider som ett solsken över det gamla mörka ansiktet - hon stiger upp, går fram, sätter sig bredvid honom och stirrar storleende på honom, så länge han sjunger.
>
> Hennes vuolle har en sällsynt frisk och spänstig rytm, jag undrar vad den skall betyda och karaktärisera. Och förklaringen finns i texten: "tänk den gumman, som fick sig en ung man, som kan stå för hjorden och som skall uppehålla Sluntjas släkt!" Det är en lyckönskan till henne, för att hon som gammal änka fick en ny präktig make, just den Lars, som nyss förut besjungits. Och det är hans rytm i hennes vuolle! (s.98)
>
> ...I själva värket har Tiréns samlargärning redan börjat bära goda frukter - värkligt levande frukter med grobara frön. Den har värkat väckande och återupplivande på den halvt avsomnade vuolle-diktningen; joikningen har redan här och där börjat återupptagas och idkas allt allmännare (s. 102 f).

Här var inspelningssituationen en annan än de uppteckningssituationer, som har beskrivits tidigare. Många människor var samlade. Det var en vänskaplig stämning. Tirén var i sitt esse och drog sig inte för att skoja med omgivningen. Han var bland vänner och i en väns hem. Jojkning var inte förbjuden. Situationen präglades inte av ett letande efter ålderdomliga uttryck. Det som hände var snarare stundens ingivelser. Den ena berättelsen gav den andra. Den ena människan jojkade den andra. Det var inte en situation skapad enbart för att minnas gamla jojkningsuttryck. Det var en situation, där fonografen hade en central plats till fröjd och inspiration för de församlade. Karl Tirén var inte där enbart som observatör. Han var där som samlare och inspelare, men han deltog i samvaron precis som hans personlighet bjöd - en deltagande estradör i ett hem. Han synes ha varit lyhörd och känslig för stämningar och människor. Kanske en anledning till att han drog in den lite äldre kvinnan, Inga Steggo, i gemenskapen och hedrade henne med hennes vuelie? Detta vittnar också om, som Karl-Erik Forsslund påpekar, ett gott minne. Det sägs att texten förklarade karaktäriseringen, men då är frågan: jojkade Tirén på svenska eller använde han sig av pitesamiska ord?

Fonografrullarna som användes hade en inspelningslängd på två till tre minuter. Det innebar att en något längre del av jojkningsförloppet registrerades än vid uppteckningstillfällena. Vid inspelningen påannonserade Tirén först jojkaren innan han blåste i stämpipan och jojkningen utfördes. Oftast fick två, men ibland också tre jojkningsuttryck plats på en fonografrulle.

I Arjeplog registrerade Tirén ett par märkliga uttryck med två jojkare samtidigt. Sjul Andersson från Semisjaur och Paulus Persson Ruong, Mavasjaur, improviserade en dialog mellan två renvaktare på var sida om en fjälldal (Tiréns fonografrullesamling; 282;MM). Båda personerna jojkar och reciterar samtidigt inför fonografen. Det är ett långdistanssamtal. Är detta en tillfällighet eller en del av en lång tradition? Deras framförande ger intryck av att vara säkert och stabilt. Ytterligare exempel finns i Tiréns fonografrullesamling. Det är Per Larsson Bengtsson, Njarg, och Amma Per Pavval, Mavasvuoma, som på liknande sätt för en sorts jojkningsdialog om sina barns giftermål (Tiréns fonografrullesamling; 282;MM). Också den framförs säkert, stabilt och påminner nästan om en sorts jojkningstävling eller dispyt, möjligen också om druckna människor. Jag har inte funnit belägg för denna typ av jojkning i andra ljudande samlingar, möjligen kan det vara något liknande som Petrus Laestadius skriftligen hänvisar till när han i sin "*Journal af Petrus Laestadius*" 1831 beskriver marknadssituationer i Arvidsjaur (s. 83f).

Böndagshelg i Tärna

Nästa situation, som jag vill beskriva, är en böndagshelg i Tärna under Tiréns, Forsslunds och Wickboms insamlingsfärd i sydsamiskt område. Det är biskopsvisitation och kyrkhelg med dop och bröllop. Många människor är samlade från olika håll. Tirén och hans sällskap bodde hos föreståndaren för Skytteanska skolan, magister O.P. Pettersson, men de hyrde ett rum i en kyrkstuga för sitt arbete.

> Efter åtskilligt parlamenterande om lappska sångens betydelse, lyckades vi få sången i gång. En 70-årig gumma protesterade livligt och var övertygad, det förelåg ett dåligt skämt av oss. Men slutligen sjöng hon själv och gjorde det bättre än alla yngre. Hustru till socknens rikaste lapp, Oskar Sjulsson, förmåddes äntligen att sjunga sin mors vallarlåt, men blev så rörd, att hon brast ut i häftig gråt. Alla de sjungande visade sig vara "laddade" med rytm i varenda muskel, som Dr Forsslund uttryckte sig. Kyrkoherdens Fru hade undrat vad sorts medel jag använde för att förmå lapparne att joika, då hon förgäves i åratal använt alla upptänkliga sätt i samma ändamål, och jag måste tillstå att det erfordras i dessa trakter endast verklig förståelse av lappska musiken (Fältanteckningar 1913; BA).

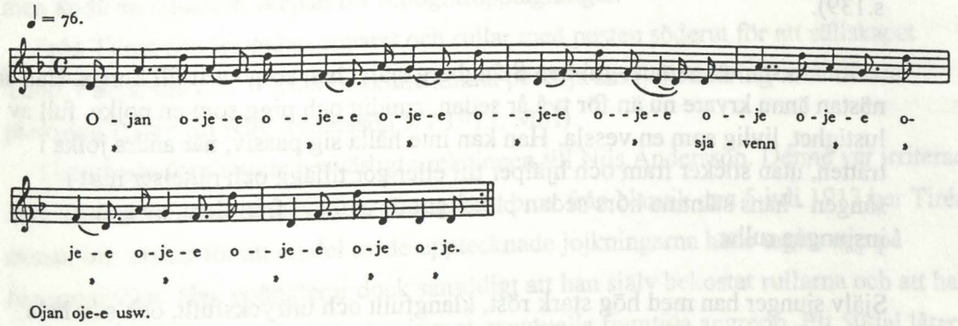
Forsslund hade varit i trakterna förr och kände många av människorna.

> En 70-årig gumma sjöng efter mycken övertalning en enda präktig låt, till renkalvarna. Och en gubbe sade:"*hon som varit bofast många år, kan låten till renkalvarna, men de unga som nu gå i renskogen, kan den inte!*" (Forsslund 1914, s. 110f).

> En ungmor är en stund ensam inne. Hon har sitt lillbarn vid barmen, kommer raka vägen från dopet, och barnet måste ha mat. Hon säger sig ej kunna någon sång, utan "måst väl hitta på en då ". Hon sitter och gungar sakta av och an och gnolar, så småningom själv halvslumrande - gnolar en improviserad vaggsång, mjuk och innerlig. En fjällmadonna! - Under tiden skjuts fonografen sakta och omärkligt framför henne, och t.o.m. barnets belåtna krystande hörs sedan i apparaten (Forsslund 1914, s.112).

När den unga kvinnan tröstade sitt barn med att vagga, nynna och jojka, då sköt Tirén påpassligt fram fonografen och fångade eller frös en ljudbild från detta tillfälle, en ljudbild av jojkning i funktion. Även det lilla barnet hörs på rullen.

Cylindern från detta tillfälle finns alltså bevarad (Tiréns fonografrullesamling; 389;MM). En uppteckning finns också publicerad efter samma kvinna, Anna Kristina Olsson, f. Stångberg.

Tirén anger att han gjorde uppteckningen 1913. Anna Kristina Olsson (f. ca 1894) tillhörde Vapsten sameby (Tirén 1942: nr 43).

Även den 67-årige storsångaren och björnjägaren Abraham Tällströms röst finns bevarad på en fonograrulle (Tiréns fonografrullesamling; 306 m.fl.; MM). Följande är efter Forsslund 1914:

> Det är just en "birnavuolle" han börjar med, en björnsång, dramatisk som alla sådana, i vred ton och i stark stegring. Han blir trött och hes, är ovan, häjdar, spottar, hugger i på nytt. Han skriver själv ner texten: "I brådska och fara har du

hållit mig, men med gevär har (jag) emot stått och en gång har jag varit nödsakat emottaga dig med spjutstav.

Och det är med en varglåt han slutar. Han minns den ej först, det var länge sen han sjöng den, och den är svår -"lite lång med långdragna toner, för vargen ä så långsträckt, när han lägg i väg, och tonerna ä långdragna som hans tjut". Låten är förträfflig, har något spöklikt, nästan demoniskt, härmar tjut och grälar grovt på samma gång. Man både hör och ser det rasande odjuret och den icke mindre ursinnige stormskällande jägaren-lappen [Tiréns fonografrullesamling; 307-8; MM].

Har ni någon vuolle till järven? fråga vi. - Nej, han ä nu så småaktig! svarar björnjägaren (Forsslund 1914, s. 112).

I ovanstående citat får vi information om hur expressiv en jojkning av björnen och vargen kunde vara samt att järven inte ansågs vara värd ens ett uttryck. Tällström är en av de informanter som åt Tirén själv skrev ned orden i sin jojkning. Situationen beskrivs vidare av Forsslund:

Anders August Sjulsson, en käck och kraftig typ och en väldig röst (Albert Engströms förut nämnde dubbelgångare!) sjunger en mäktig låt "till mina gamla fäder" [Tiréns fonografrullesamling; 324; MM] och en lika urkraftig till Nils Sjulsson Stångberg, recitativisk och ovanligt starkt accentuerad (Fosslund 1914, s.139).

...En återstår att nämna, gubben Stångberg själv, han som varit till kungs. Han är nästan ännu kryare nu än för två år sedan, smidig och pigg som en pojke, full av lustighet, livlig som en vessla. Han kan inte hålla sig passiv, när andra joika i tratten, utan sticker fram och hjälper till eller gör tillägg och rättelser mitt i sången - hans stämma hörs sedan plötsligt och oväntat från flera, av andra insjungna rullar.

Själv sjunger han med hög stark röst, klangfullt och uttrycksfullt, och står hela tiden och vaggar och svänger. Han har verklig täxt till sina låtar, medan de flesta andra endast ha vokaliseringar; här finns en rikedom av sådana trall-ord: valla-valla, nå-nå, lå-lå, ja-jå-aja-aja, aja-ajä, elä-elå, o.s.v. Han sjunger till sin tid traktens störste björnskytt, 57 björnars baneman. Han sjunger till oxrenar, "som simma på havet ut till öarna (på norska havet) - och till en stor allmännings renhjord, " samlad i en snöskravel, så att det lyser som en stor videlund av hornen" (a.a., s. 113)

Nils Sjulsson Stångberg från Vapsten sameby var en kraftfull och respekterad man. Han jojkade såväl på sydsamiska som svenska. I sin jojkning demonstrerade han också lockropen i arbetet. Tirén återger texten på följande sätt i fältanteckningarna från 1913:

Till renar som skall lockas att simma över ett sund i havet
till en ö
där skola de stanna någon tid.
Tea kalkai suoloj vuajuitat
Kukuku...
Seaven vuojinge rohk koh költalle té.
Nu simmar renarne, locka dem nu. K...
oivied nuppie nullie biejje
lägg huvudena på varandra
kuh ku kuh...
Täleta vuojainini
Nu simma de... (Jfr också Tiréns fonografrullesamling; 325-6; MM).

Dessa samer i Tärna tillhörde det sydsamiska kulturområdet, där renskötseln var intensiv, renarna nästan tama och där man många decennier in på 1900-talet mjölkade renarna. Detta kommer till uttryck i många jojkningar.

Karl Tirén lyckades övertyga människor om allvaret i sina föresatser, alltså att spela in jojkningen i syfte att bevara den. Liksom vid marknadsdagarna i Arjeplog samlades här människor kring fonografen. Man träffades och umgicks kring den då nymodiga apparaten. Att man kunde lyssna till sin egen röst lockade naturligtvis till att pröva.

Ljudupptagningarna gjordes i en naturlig miljö för jojkarna, en festhelg, en träffpunkt när samer från många olika samebyar var samlade med möjlighet att umgås, men ändå en situation skapad för fonografupptagningar.

Från Tärna sändes sedan apparat och rullar med posten söderut för att sällskapet Tirén, Forsslund och Wickbom skulle kunna påbörja sin fjällvandring med lättare packning (Brev till Nils Andersson 5/7 1913; MM).

Tirén hade fortfarande besvärligt i relationen till Nils Andersson. Denne var irriterad över Tiréns kontakter med etnograferna. I ett brev från Narvik den 5 juli 1913 ber Tirén nästan om ursäkt för att en del av de upptecknade jojkningarna hade tagits upp på fonografrullar. Han poängterar dock samtidigt att han själv bekostat rullarna och att han önskar få behålla dem för att ha bevis mot eventuella framtida angrepp. Ett 50-tal låtar skulle skrivas rent. I brevet lovar han också att skriva av sina tre dagböcker och skicka dem tillsammans med redogörelsen för utläggen (MM).

Tirén klargjorde hur det förhöll sig med lojaliteten till FMK, när han skrev till Nils Andersson från Narvik. Där vistades han tillsammans med Karl-Erik Forsslund och Maja Wickbom innan den planerade avfärden samma dag. Mo i Rana var tänkt som utgångspunkt. Det blev emellertid storm längs kusten och färden gick via Överuman, Tärna, Abelvattnet, Kultsjön och Frostviken. Därefter vandrade Tirén ensam vidare mot Hotagen, Undersåker, till Härjedalsgränsen, och vände sedan hemåt via Glen och Oviksfjällen (Efter Fältanteckningar 1913; BA; Brev till Nils Andersson 5/9 1913; MM).

Tirén skrev, som han brukade, till Nils Andersson under färderna, och det verkar som om han kände sig pressad av FMK. Det gäller fonografinspelningarna, men också renskrifter av insamlat material:

> Till slut vill jag nämna att Du ej får hysa för stora förväntningar på folkloristiskt material, när du betänker alla de besvärligheter, som äro förenade med sex veckors strapatser, daglig in- och uppackning av matsäck, tält, sovattiraljer -60 à 70 mil fotvandringar, man sitter ej i ett bibliotek och gör utdrag ur tillgängliga källor framför ett bekvämt skrivbord då. Vid hemkomsten har i regel mitt befäl lagt på mig arbete för två á tre man - utslag av svenska avundsjukan, så länge jag är fjättrad vid S.J. Hoppas snart vara befriad därifrån (Brev till Nils Andersson 5/7 1913; MM).

Besök i Glen

Den tredje och sista situationen eller händelsen, som jag har valt från detta år, beskrivs i boken "*Die lappische Volksmusik*" samt i dess svenska manus. Den finns också med i Tiréns fältanteckningar från året och berättas målande i den tirénska släkten, särskilt av sonen Torne Tirén. Den härrör från Karl Tiréns barn- och ungdomstrakter i Ovikenfjällen. Tirén hade tidigare, 1913, skiljts från sitt sällskap i Raukasjö. Nu sökte han jojkningsuttryck i sina egna barndomstrakter. Följande citat från Tiréns svenska manuskript till boken om jojkning ger oss information om hur han lyckades få stöd för sitt insamlande i Gleen samt hur han prövades i tålamod och intresse av sin informant:

> Då jag hösten 1913 besökte mina ungdomsvänner, lapparne i Gleen, och icke kunde få några joikningar därstädes, uttalade jag min besvikelse, att när jag tågat igenom alla lappsocknar från Sveriges nordspets och aldrig hade blivit utan låtar från någon av dem, skulle jag där i min födelsesocken Oviken bland mina ungdomsvänner forska förgäves. Då reste sig den kände, avlidne undergöraren Nils Fredrikssons dotter Kristina Nilsson och försäkrade, att hon skulle lämna sin familj och följa mig, tills jag även i Oviken fick joikningar. I regn och höstmörker visade hon mig en stig över stora myrar, så att vi sent på kvällen nådde fram till en gammal fäbodvall på Härjedalsgränsen. Där bodde ett åldrigt par, Magdalena och Nils Jonsson. Den 70-åriga hustrun Magdalena blev av Kristina Nilsson bestormad, att hon ovillkorligen skulle låta mig höra hennes joikningar. Då utbrast hon: "Den rätte har aldrig kommit. Många herrar och fruar har bett mig joik, men de ä ingen som har bestått provet". "Vilket prov vill du jag ska visa", frågade jag. "Är du den rätte, så gå du hem till Illkallshögen (Gleen) i kväll, och så kommer du hit igen kl. 7 i morgonbitti". Jag uppfyllde hennes villkor i den regniga natten och Kristina Fredriksson Nilsson visade mig åter över myrarne till Illkallshögen, och efter ett par timmars sömn steg hon upp, kokade kaffe åt mig och följde mig åter till fäbovallen, där Magdalena förvånad utbrast :

"Jag trodde inte du skulle komma tillbaka jag, men du är då den rätte". Hennes man och Kristina fingo order att avlägsna sig, ty ingen kristen skulle få höra på.

Efter att ha joikat ett par obetydligare saker, kom hon in på att tala om en björnjakt år 1880, vid vilken hon lärt sina vänner ett par "birivuöleh" (björnsånger), som skulle användas, när den skjutna björnen hemforslades. Dessa "vuöleh" voro norrifrån liksom hon själv. Efter 33 år sedan den sjöngs, kunde hon så småningom erinra sig en del, som jag fick nedskriva. Den sång, hon nu sjöng, hade en från lapska joikningen starkt avvikande karaktär, mer påminnande om ariska galdrar, att jag i tanke på nordiskt inflytande frågade Magdalena, om de starka accenterna skulle föreställa kyrkklockor. "Nej, det är björnen, som gungar i denna takt, då han hänger på en stång, mellan bärarnes skuldror". "Men varför sitter du orörlig"? "Jo, de´ hör till", sa Magdalena.

Textens ofullständighet gav mig anledning framställa åtskilliga frågor, om icke sådana ord som "i skada saitie, kitulis buorre" m.fl. förekommo i denna björnsång. Då inflikade Magdalena: "kitulis buorre" i slutet av temat så, som jag angivit. I stället för "i skada saitie" sjöng hon "itji vahakahti pirsov", vilket skulle betyda, att björnen icke förstört geväret. Orden förekommo mycket sparsamt, och det är möjligt, att jag gav anledning till reminiscenser, då jag av intresse berättade något av vad jag mindes om björnceremonierna ur Scheffers "Lapponia illustrata". Emellertid styrktes genom vissa bekräftande svar sannolikheten av, att dessa unisona sånger verkligen utgöra fragment av de uråldriga "björnkörerna". Såväl männens som kvinnornas unisona körer finnas återgivna i bilagan efter J. Thuris sånger (Tirén 1941, s. 55f).

Vad händer fältarbetaren Tirén? Vilka strängar spelar han på för att få hjälp med att hitta jojkare? Han vädjar och önskar att man inte skall ha mindre att komma med här än i andra områden. Han får också hjälp med att finna en gammal kvinna, som kan jojka. Han ger ledtrådar till sina insamlingsmetoder när han skriver att textens ofullständighet gav honom anledning att ställa frågor. Förstår han samiska eller inte? Som fältarbetare beter sig Tirén så som man inte skall göra enligt alla handböcker. Han lägger orden och svaren i munnen på jojkerskan. Han ställer frågorna med utgångspunkt från vad han redan känner till om björnceremonierna från litteratur av Schefferus, men också Turi. Tirén sade sig ha blivit uppmärksammad på något, som han inte kunnat förställa sig få tag på tidigare.

Efter mötet med Magdalena Jonsson började Tirén fråga sig fram hos samerna vid Illkallshögen. Av alla som bodde där var det en man, som sade sig minnas männens unisona sång vid björnceremonin. Han hette Bengt Olofsson och var född år 1864. När Tirén presenterade kvinnornas sång för honom, så som han hade hört den, då sade sig Bengt Olofsson kunna erinra sig den och hjälpa Tirén att fixera toner och tonhöjder. Tirén ansåg dessa ha varit vaga och obestämda i Magdalenas framförande. Bengt Olofsson var yngre än Magdalena och lättare att lyssna till (Tirén 1941, s. 56f).

Kvinnornas sång när männen kom hem med björnfångsten. Margareta Jonsson (f. ca 1840 och tillhörig Tossåsen sameby) jojkade 1913. Bengt Olofsson (f. 1864) tillhörde också Tossåsen sameby och hjälpte Tirén med uppteckningen 1913 (Tirén 1942; nr 5).

Den metod, som Tirén använde sig av är inte särskild accepterad bland dagens fältarbetare, även om vad som helst kan hända i en insamlingssituation. Själv ansåg Tirén sig komma närmare den rent "lapska" uppfattningen av tonhöjderna genom Bengt Olofsson, eftersom denne hade någon form av skolning och återgav tonhöjderna mer rent än Magdalena. Olofsson använde inte heller slängtoner eller glidtoner[10] i sin jojkning. Därför tyckte Tirén att det var lättare göra en uppteckning efter honom. Men vad menade då Tirén med den "rent lapska uppfattningen"?

Var det ett önsketänkande från Tiréns sida, att det skulle vara just i hans egna hemtrakter som reminicenser av en ålderdomligt traditionell samisk björnceremoni påträffades? Eller ville han visa sitt f.d. sällskap Karl-Erik Forsslund och Maja Wickbom att de hade gott miste om den verkliga pärlan efter det att de skiljdes åt i Raukasjö? Eller träffade han verkligen på en rest av denna typ av björnjojkningar, som annars endast finns beskriven i litteraturen? Hur det än är med den saken, så är hans uppteckningsmetoder alltför otydliga för att bli helt trovärdiga. I andra sammanhang finns ibland inspelningar av personer som han hade gjort uppteckningar efter tidigare. I de fall då det finns både uppteckning och inspelning från samma tillfälle kan vi undersöka trovärdigheten i de gjorda uppteckningarna på ett annat sätt än i fallet med björnjojkningarna i Oviken.

Tirén har inte själv lämnat uppgift om hur stor skörden av uppteckningar och ljudupptagningar blev detta år, eller hur han kan ha redovisat den till FMK eller Vetenskapsakademien, dit Naturhistoriska riksmuseet och dess Etnografiska avdelning hörde. Men i Tiréns fonografrullesamling finns ca 34 jojkares röster bevarade.

[10]Tirén använder begreppen slängtoner och glidtoner, vilka han förklara på följande sätt: I stavelser där i eller j förekommer mellan andra vokaler, Har i (eller j) en högre överton än de andra. Därigenom uppkommer en glidning av tonen till och från ett högre tonläge, vilken jag anser mig böra kalla slängton på grund av dess karaktär, liksom glidton uppstår, om glidning förekommer åt ett håll - uppåt eller nedåt."(Tirén 1928, s. 297)

År 1914

Inspelningsresor

Tiréns uppdrag för FMK avslutades 1913. Han ger korta översikter över resorna 1914 och 1915 i sina fältanteckningsböcker. Han skriver där i tredje person till en början, som om översikterna skall kunna lämnas in någonstans av någon annan. Stiftelsen *"Lars Hiertas Minne"* hade beslutat att stödja *"den lappska musikforskningen, som av Kungl Vetenskapsakademien (Professor C.V. Hartman) uppdragits åt Stins Karl Tirén i Berg.*[vik]..." Tirén uppger att han använt två månader *"till lappska musikstudier"* och företagit fyra särskilda resor, från vilka han hade över 200 jojkningsuttryck på fonografrullar. Han synes inte ha gjort lika krävande fjällvandringar, som för sitt uppteckningsarbete. Nu var syftet främst att skaffa fonografisk kontroll över så mycket som möjligt av det som han tidigare hade uppteckнat (Fältanteckningar 1914; BA).

Han erbjöds följa landshövding Murray i Norrbotten till de områden, där denne skulle ha möten med samer. Han hade också sedan tidigare år åtskilliga bekanta i dessa trakter.

Den ***första resan*** företog han själv i januari. Han reste i sydsamiska områden från Hällnäs genom Lycksele, Åsele och Dorotea socknar till *"Ström"*[11] och Östersund, och uppger att resultatet blev *"54 sånger"*. Sommarresorna genomfördes från slutet av juni till mitten av augusti. Den ***andra resan*** gick till Jokkmokk och Kvikkjokk, alltså lulesamiskt område. Vid detta tillfälle träffade han bl.a. åter Nila Ribbja. Den ***tredje resan*** gick till nordsamiskt område i mitten av juli. Den gällde samer inom Jukkasjärvi socken. De tillhörde Rautasvuoma, Talma och Saarivuoma samebyar. Färden fortsatte till Norge, genom Tromsø amt. Ett 60-tal vokala uttryck uppger Tirén att han fick med sig därifrån. Detta ansåg han vara ett bra resultat med tanke på att han då befann sig i laestadianska områden, där han tidigare under sin första insamlingsfärd 1911 hade mött såväl direkta hot som andra påfrestande händelser.

Tirén var inte glad åt de laestadianpredikanter, som var hårda i sitt utdömande av jojkningen. Han kallade sådana predikanter *"de obildade laestadian-presterna"*. Andra predikanter hade han ett gott förhållande till med ömsesidig respekt (Fältanteckningsbok 1911). Som utomstående var Tirén inne och rörde sig i ett mycket känsligt och djupt område. I grunden handlade det om sammanhållandet och upprätthållandet av människor, familjer och släkter. Laestadianismen måste ses i sitt sammanhang. Att locka fram jojkningen kunde anses som ett direkt hot mot livet självt. En gammal kvinna hade inför prostinnan Ahlfort i Jokkmokk berättat:

[11]Möjligen menar han här Ströms vattudal, där Strömsund ligger

> …predikanten hade sagt, att det står i bibeln, att då Satan utdrevs ur paradiset, blev han arg på Vår Herre och började då sjunga till Honom. Härav uppkom jojkningen och den av er som vill jojka skall få joika i helvetet också (Fältanteckningar 1914; BA).

Andra hade sagt i nordsamiskt område:

> …den som vågar joika åt Tirén eller "herrarne" [härmed menades troligen forskare och turister] han skall få joika i helvetets eld också (Fältanteckningar 1914; BA).

I dessa områden hade han blivit hotad med kniv för sitt arbete, och bakom detta anar vi människors ängslan och djupa rädsla.

Från år 1914 finns åtskilliga fonografrullar bevarade, men inte så många berättelser kring själva inspelningssituationerna. Dock visar Tiréns berättelse i NDA den 20/6 1939 vad som hände honom i ålderdomshemmet i Jokkmokk 1914. Tirén hade tidigare gjort inspelningar i bl.a. Kvikkjokk. Nu besökte han tillsammans med kyrkoherde Ahlfort och dennes fru, modern till en kvinna som Tirén hade spelat in i Kvikkjokk. Kyrkoherden talade samiska och Tirén ville spela upp inspelningen för att glädja modern och därmed ge en hälsning från dottern. Kanske tänkte han att kvinnan skulle vara trygg, eftersom kyrkoherden var med. Långt senare, 20/6 1939, berättar Tirén om händelsen i NDA:

> Först började gumman gå fram och tillbaka som en tiger i en bur, plötsligt måttade hon ett våldsamt slag mot fonografen med utropet "satans trolltyg". Både reproducer och tratt förstördes, så att mitt arbete kunde fortsättas först sedan nya sådana eftertelegraferats från Stockholm.

Naturligtvis fick han apparaten sönderslagen. Kvinnan blev mycket pressad, upprörd och provocerad - att höra sin dotters röst komma från ett s.k. syndens redskap, det var svårt. Hit hörde ju som tidigare nämnts också kameror och andra nymodigheter. Det var något av det värsta som kunde hända, även om Tiréns syfte var aldrig så gott och även om kyrkoherden fanns närvarande.

År 1915

Bröllop i Arjeplog

I Karl Tiréns fältanteckningsböcker finns uppgifter om hans besök och närvaro vid sin goda vän Maria Perssons bröllop i Arjeplog. Maria Persson gifte sig då med Johan Johansson. Det var den 1 oktober, en tid på året, då bröllopen var många bland såväl

nybyggare som samer. Tirén var ende inbjudne icke samiske vän. Fonografen fanns med. Han skrev i sin fältanteckningsbok att han hade förlorat stämpipan, som hörde till, men tänkte sig lösa problemet med stämtonen från någon fiol eller något dragspel. Tre fonografrullar finns med anteckningar om datum bevarade från detta år. Det är en inspelning med Sara Ruong och inspelningar med flickorna Frida Johansson och Gertrud Charlotta Bengtsson. I övrigt finns inga kända bevarade ljudupptagningar från hans arbete 1915, även om han har beskrivit att åtskilliga fonografrullar fylldes med röstavtryck under Maria och Johan Johanssons bröllop. En enda uppteckning har jag funnit från 1915 och den uppges vara från Arvidsjaur, men det finns inga uppgifter om hur den kom till och i vilket sammanhang.

Från år 1916 finns heller inga kända ljudupptagningar bevarade. Däremot en uppteckning efter Sara Ruong från Arjeplog med årsangivelsen 1916. Med tanke på att Tirén, i "*Die lappische Volksmusik*", har sammanblandat Marias bröllopsår 1915 med 1916, så skulle uppteckningen med Sara Ruong möjligen också ha kunnat härröra från 1915 och bröllopet.

> Samma kunniga kvinna,Sara Ruong, visade sig även lätt uppfatta för henne okända "vuoleh", som jag trakterade i form av en önskevisa till brudparet, då hennes släkting Maria Persson gifte sig. Jag hade sjungit in denna i fonografen i förväg, men jag vågade från början icke omtala densamma, men då bruden fick veta, att såväl fiol som fonograf medförts, lät hon ett par unga män avhämta dem till bröllopsgården där fonografen till stor förnöjelse för alla bröllopsgästerna joikade den omtalade önskevisan. Så fort den avslutats och jublet lagt sig, var Sara Ruong färdig att med samma melodi, som hon nyss lärt sig efter fonografen, fortsätta önskevisan med text, som hon diktade för tillfället. Från den stunden fick fonografen arbeta hela kvällen med upptagningar och återgivanden av alla bröllopssångerna. Då det var lapparnes sångkunnigaste kvinna som gifte sig, blev det ett av de sista verkliga "joikningsbröllop", som förekommit i mannaminne. Jag var ensam gäst, men räknades ej längre som obehörig (Tirén 1914, s. 44).

Här var Tirén bland vänner. Han var inbjuden till en mycket personlig högtid, men det var inte alla som var glada åt hans närvaro. Jag väljer att citera Tiréns berättelse så som han beskriver den 1941. Han visar där hur han hanterade situationen, då han blev föremål för "skändning" av den rike Lars Sjulssons söner. Sara Ruong hade försökt stoppa mannen som startade det hela, men när hon hörde att Tirén inte stod svarslös nickade hon sitt bifall. Och den tillfälliga kampen var igång (Fältanteckningar 1915; BA).

> I egenskap av hedersgäst åtföljdes jag under hela min vistelse vid bröllopet av två fjortonåriga flickor, som skulle betjäna mig. När jag satte mig, placerade jag dessa på mina knän. Nu hade jag sommaren före bröllopet varit skuld till att de båda rika bröderna av sina föräldrar förebråtts, därför att de icke ville lära sig

”sina fäders nationalsånger”, och sålunda velat ”hedra sin fader och moder”. När brännvinet lossade tungans band, ville de i sin tur hämnas genom att skända mig, och i spetsen för flera av sina liktänkande kamrater, tågade de fram. Den yngre sonen joikade under livligt gestikluerande de till smädesångerna hörande förargliga repeteringarna: ”Du far omkring med bärare och renar och gör ingen nytta, du bara slösar bort pengar, slösar bort pengar, slösar bort pengar”. Jag svarade omedelbart: ”Minns ni vid Bålna fjäll, huru Edra präktiga föräldrar beklagade sig, att deras söner ej lärde sig fädernas nationalsånger, ty de förstå sig bara på renar och pengar, renar och pengar, renar och pengar”. Sjulsson fortsatte: ”du samlar lapska vuoleh och fjällväxter[12] vad bär det för gröda? Nej, öda bort pengar, öda bort pengar, öda bort pengar”. I det jag gungade de båda flickorna på mina knän: ”Ni har inte ögon för de här vackra flickorna, som sitta på mina knän, ty ni förstår er bara på renar och pengar, renar och pengar, renar och pengar.” ”Det är väl ingenting”, joikade Sjulsson, ”du, du far och samla fjällväxter, och det blir aldrig så mycket som en koföda, du bara öder bort pengar, öder bort pengar, öder bort pengar”. Jag fortsatte: ”förstår Ni inte vad jag menar, här har Ni grannsocknarnas vackraste flickor omkring er, dem ser Ni inte, och nu håller den rike Larsok Sjulssons söner på närma sig femtio år och äro ogifta än i dag, ty de förstå sig bara på renar och pengar, renar och pengar, renar och pengar”. Den omgivande spinnsidan jublade häröver, ty Sjulsönerna voro goda partier, som gärna kunde gifta sig. Sjulsson tyckte jag joikat för länge och avbröt: ”Jag får ju inte en syl i vädret”. Med dessa ord tog han kamratskaran med sig och sprang ut. Men den äldre brodern ville reparera hans nederlag och begärde att få joika in en låt i fonografen, och valde till allas munterhet en drastisk smädesång i 3/4 takt till norska taxtkrävare, vilka så att säga fingo ”dansa vals” för hans smädelser. Skändningen mot mig var härmed överständen och stämningen förblev den bästa bland bröllopsgästerna (Tirén 1941, s. 69f).

Frågan är återigen, om Tirén tar upp kampen med den unge mannen på svenska eller samiska eller båda språken? Eller jojkar den unge mannen på svenska? Enligt berättelsen förstår de varandras uttryck. Tirén sägs inte ha varit kunnig i det samiska språket, hur för han då samtalet i jojkningens form - ett samtal som kräver snabb tankeförmåga? Eller är det möjligen en utbroderad berättelse av upptecknaren? Händelsen beskrivs också i Fältanteckningar 1915, men inte så detaljerat som i det ovan citerade svenska manuset.

En rad fonografinspelningar gjordes vid detta bröllop, men endast tre cylinderemballage har, som tidigare nämnts, årsangivelsen 1915. Frågan är om någon av de övriga inspelningarna, som inte har datumangivelser hör till detta år, eller om inspelningarna som gjordes här hörde till de som sändes till Berlin för avgjutning i koppar och sedan försvann. I ett brev till Sven Kjellström den den 24/4 1931 skrev Tirén:

> ...Själv innehar jag inemot 200 dylika fonogram oavlästa. Av de till etnografiska museet lämnade 500 fonogram funnos i Stockholm för några år sedan, då Professor Lindblom övertagit endast 170 kvar, de övriga som det sades, avsända till Berlin för att avgjutas i koppar (Brev; MM).

De fonografrullar, som idag finns i Musikmuseets arkiv synes vara dels de som Etnografiska museet deponerade hos Nordiska museet 1944, dels Karl Tiréns privata samling, som sonen Torne Tirén överlämnade till Nationalfonoteket och som senare, via Arkivet för ljud och bild, hamnade i Musikmuseets samlingar.

Två uppteckningar finns publicerade efter Sara Ruong från 1916. Kanske gjorde Tirén dem vid Maria Perssons bröllop, alltså 1915, eller möjligen efter den inspelade fonografrullen (Tiréns fonografrullesamling; 357; MM).

Der grosse, grosse Starke, der grosse Starke; nur Fels, Hügel können ihm Widerstand leisten. Föhren und Birken müssen sich mit ihren Wurzeln aus dem Wege machen. Es ist aber ergötzlich, sein Getöse zu hören.

Sara Ruong (f. 1865) jojkade vinden eller vindguden, ”An den Windgott (Biegga-galles)” i Arjeplog (Tirén 1942; nr 299). Vid samma tillfälle jojkade hon också den himmelske fadern eller Allmaktsfadern ”Almen Ahtje”.

Några avslutningsord

Karl Tirén fick uppleva många glädjefyllda och vänskapliga situationer, likaväl som hotfulla och mer fientliga, under sina insamlingsperioder i Sápmi. Hans familj fick också genomgå många prövningar, inte minst ekonomiskt. Kontakterna med Nils Andersson och FMK gav inte den publicering, som Tirén hade tänkt sig från början. Inte heller blev det en bok i samarbete med etnografen och språkmannen K-B. Wiklund. Det var först när Ernst Manker, intendent vid Nordiska museet, tog kontakt med honom 1939, som Tirén åter kunde börja tro på en utgivning. Manker skrev då:

> Riksantikvarien har sänt mig manuskriptet till Ditt stora arbete om joikningarna, och med förtjusning har jag läst det. Sakligt och livfullt på en gång. Jag lyckönskar Dig hjärtligt.

[12] I Fältanteckningar 1915 står det "samla växter och vuolleh". I manuskriptet till "Die lappische Volksmusik" är låtar överstruket och ersatt med fjällväxter.

> Anledningen till att jag fått manuskriptet till påseende är, att Riksantikvarien glädjande nog blivit belåten med min serie "Acta Lapponica" och ville höra min mening om att ev ta in det där. Den saken har jag också tänkt på länge, och hoppas nu bara, att både Du och prof. Collinder också finner det lämpligt. Serien är just tillkommen för dylika monumentalverk. Band I är min trumvolym, som utkom för några veckor sedan, och band II är Skum-boken, som även skickades ut i bokhandeln i annat omslag före jul. III:an kunde bli Ditt verk (Brev från Ernst Manker till Karl Tirén 9/2 1939; NM).

Karl Tirén tackade ja till erbjudandet och sökte pengar för tryckning hos Humanistiska fonden. Det arbete som han hade påbörjat år 1909 kunde därmed föras till en punkt när "*Die lappische Volksmusik*" trycktes 1942 i Nordiska museets Acta lapponica-serien.

SAMMANFATTANDE SLUTDISKUSSION

Källorna om Karl Tirén, hans liv och arbete, finns i olika museer och arkiv. De ger oss möjlighet att fördjupa vår kunskap om den socio-kulturella kontexten kring informanter, uppteckningar och inspelningar, men också om de olika jojkningsuttryckens s.k. "inre kontext". Vad står de för, hur relateras de till människor, händelser, historia, hur beskrivs de i melodiuppteckningarna?

Karl Tiréns insamlingsarbete sträckte sig över stora delar av Sápmi - från Lyngenfjord i norr till Härjedalsgränsen i söder. Med denna studie har jag velat skapa förståelse för det arbete som järnvägstjänstemannen Tirén genomförde under semestrar och tjänstledigheter under 1910-talet. Jag har fokuserat på insamlingsarbetet, inte hans analys eller redovisning av själva jojkningsuttrycken såsom de beskrivs i föredrag, radioprogram, artiklar och i bokform. Däremot har jag använt dessa som komplement i försöken att finna uppgifter om själva insamlingsarbetet. I det försöket har jag ställt olika källor mot varandra, i första hand har jag använt hans brev till Nils Andersson i FMK samt hans fältanteckningsböcker.

Karl Tirén skiljer sig en del från andra folkmusik- och folkminnesforskare i Sverige under samma tid, kanske inte så mycket vad gäller uppteckningsmetoder som ämnesval och insamlingsmetod; han var den förste i Sverige att i större skala spegla den samiska jojkningen i notskrift. Han insåg också tidigt fonografens fördelar när det gällde att fånga jojkningens komplicerade struktur.

Tiréns insamlingsarbete var ett pionjärarbete i ordets rätta bemärkelse. Han sökte sig till en, för honom och många andra, främmande kultur inom Sverige. Han ville samla jojkningsuttryck, som inte bara skilde sig från de svenska och tornedalsfinska folkliga låtarna och visorna, utan också skilde sig åt inom olika samiska kultur- och traditionsområden.

Sommartid färdades han med den småländska lärarinnan och assistenten Maja Wickbom samt olika bärare. Vid andra tider på året besökte han själv samiska samlingsplatser, t.ex. olika marknader, för att göra förberedelser inför sommarfärderna.

Tirén utförde insamlingen vid sidan av sitt civila arbete vid järnvägen. Han finansierade det med att bl.a. sälja tavlor och fioler samt ta banklån. Visst ekonomiskt stöd fick han från FMK och senare från Vetenskapsakademien. För att få tjänstledigt under förmånliga villkor och för att alls komma igång med arbetet var kontakterna med FMK och häradshövding Nils Andersson betydelsefulla. Vad gäller de ekonomiska spörsmålen synes de ha varit pressande.

Att hans arbete kan betraktas som ett sorts pionjärarbete är inte bara därför att arbetet innebar såväl fysiska som mentala påfrestningar, eller för att det gällde upptecknandet av en uttrycksform som tidigare inte hade dokumenterats i större skala, åtminstone inte i sydsamiska områden. Det var vid denna tid också ett pionjärarbete att göra ljudupptagningar med hjälp av fonografen. Tirén lyckades balansera mellan FMK och

Naturhistoriska riksmuseets Etnografiska avdelning och fullföljde sina olika uppdrag; att göra upptecknings med papper och penna för FMK åren 1911-1913 samt göra kompletterande inspelningar på fonografrullar för etnograferna 1913, 1914 och 1915.

Jag valde att kombinera några olika perspektiv i studiet av hans arbete för att bli varse pionjärarbetet, men också jojkningsuttrycken. Genom det individhistoriska perspektivet ville jag synliggöra insamlaren och hans samiska informanter, i linje med arbeten som Gunnar Ternhags om Hjort Anders. Det kronologiska perspektivet anlades för att lättare få grepp om hans interaktion med människorna på "*fältet*". Reflexivitetsperspektivet valde jag för att se hur Tiréns bakgrund och hans olika roller i mötet med sina meddelare fick betydelse för det slutresultat som vi möter idag.

Vi kan se hur hans uppväxt präglade honom i Oviken, Jämtland. Som barn blev han genom faderns intresse för folkliga musiktraditioner naturligt inskolad i ett insamlingstänkande med inslag av det sena 1800-talets naturromantiska ideal.

Musik, konst, kyrksamhet, broder Johans kontakter bland samerna, fjällvandringar och faderns avsättning från kyrkoherdetjänsten kom säkerligen att påverka honom starkt. Vi ser det i brev där han uttrycker vikten av att gardera sig mot eventuella angrepp och orättvisor. Han är mycket noga med att göra rätt för sig i olika sammanhang. Särskilt visar han Nils Andersson hur viktigt det är för honom att fullfölja uppdraget med att göra upptecknings för FMK och att medvetet skilja detta från sina ljudupptagningar samt kontakter med etnograferna.

Hela hans uppväxt präglades av en kamp för att tillgodogöra sig bildning, om än inte den vanliga akademiska vägen. Det stora kontaktnät, som han besatt genom syskon och kusiner, men också genom sin egen direkta och orädda personlighet, gav honom fördelar i möten med såväl s.k. överhet som arbetsledning, men också med samer i olika traditionsområden.

I hans förberedelseår ligger mötet med Maria Persson, slöjderskan och jojkerskan från Luokta-Mavas sameby. Genom henne blev han introducerad i jojkningens värld - hur jojkning användes och uttrycktes i hennes omgivning. Med allt vad han lärde sig av henne, hennes släktingar och vänner var det lättare att gå vidare och att få andra samer i andra områden att öppna sig. Tirén och Maria Persson möttes av en slump vid uppbyggandet av Norrbottensdelen vid Industri- och hantverksutställningen i Stockholm 1909. Händelserna i samband med detta kom möjligen att ge Tirén en hel del fördelar. Utställningen blev uppförd tack vare Tiréns spontana initiativ att ta över när utställningsarbetet aldrig blev av. Landshövdingen i Norrbotten torde därefter inte ha haft svårt för att med rekommendationsbrev stötta Tirén i hans kommande arbeten. Rekommendationsbrev fick Tirén med sig inte bara från landshövdingen i Norrbotten utan också från biskopen. Såväl bland samerna som bland svenska myndighetspersoner blev dessa brev användbara.

Hur förhöll sig då Tirén till andra rådgivare när det gäller hur man får kontakt med jojkare i olika delar av Sápmi? Han hade tipsats av renbeteskommissionens ordförande Dr Tanner att ta med tobak och alkohol, som gåvor, för att få samerna att jojka. Detta upprörde honom starkt. Att använda alkohol var ett "*laddat*" ämne för Tirén. Han hade med sig orättvisorna mot fadern i bagaget och rädslan för att själv bli anklagad för något. Däremot förde han och Maja Wickbom med sig medikamenter av skilda slag. Särskilt ögonmedicinen var användbar. Detta var ett sätt att öppna kontakterna med människor i området och skapa förtroenden.

Andra värdefulla egenskaper var Tiréns receptivitet och förmåga att snabbt ta till sig information och använda den i en nödvändig situation, som exempelvis när han med jojkning drog in den äldre kvinnan Inga Steggo i gemenskapen vid inspelningstillfället i Arjeplog 1913. Han gjorde det genom att jojka samman hennes vuelie och temat från hennes yngre man (s. 61).

Att Maja Wickbom och Tirén själv kompletterade varandra skrev han om till Nils Andersson 1911, efter mötet med en äldre kvinna i Rautas. Kvinnan ville först inte jojka för dem, istället sjöng hon "*laulot*" (s. 47). Vid detta tillfälle hade de nytta av att vara två personer av olika kön. Kanske hade detta en viss betydelse för att Tiréns material fick en så stor bredd när det gäller jojkarnas ålder och kön, åtminstone i jämförelse med andra insamlares informanter.

Andra situationer, som underlättade kontakterna för honom var sådana där han kunde vara samerna till hjälp, t.ex. i förlikningssituationer med norrmän eller svenskar som krävde avgifter för renbetena i gränsområdet till Norge (s. 55). Ryktet gick säkerligen före honom i Sápmi och underlättade hans fortsatta kontakter med andra personer. Att rikstidningarna skrev om insamlingsarbetet bidrog säkert också till att han fick bra kontakter i de sydsamiska områdena, särskilt i kombination med hans egna släktingar och vänner.

När det gäller tillvägagångssätt i upptecknings- och inspelningssituationerna, så arbetade han på liknande sätt. Uppteckandet skedde som regel i samband med första mötet med jojkaren. Inspelningarna gjordes ofta med många personer närvarande och vid ett senare tillfälle än det första uppteckningstillfället. Vid uppteckandet arbetade Tirén med en och en jojkare, även om flera personer kunde vara närvarande. Det krävdes mer tid för den här sortens insamling. Han var tvungen att hålla sin koncentration på en jojkare åt gången. Tiréns huvudsyfte synes ha varit att teckna ned så många olika jojkningsuttryck som möjligt, inte en persons hela repertoar, även om han senare ordnade sitt material efter sagesmännens repertoarer. Vid något tillfälle skrev han att han utesluter jojkningar, som han hört på annat håll tidigare (s. 54).

Tirén tecknade ned grundstrukturen i jojkningen, alltså endast några takter. Vid inspelningstillfällena registrerades en längre del av jojkningsförloppet, alltså en så lång del av förloppet som fick plats på en ca två-tre minuters fonografrulle.

Vid inspelningssituationerna umgicks många personer. Man hade trevligt och fonografen ingick i trevligheten. Den stod för något nytt och nymodigt. Genom den kunde man höra sina röster återupprepas. Tirén behövde inte koncentrera sitt intresse till en enda person som vid upptecknandet. Han kunde slappna av och delta i sällskapslivet. Till vissa delar kan man dock säga att han styrde situationen, dels genom att han själv skapade träffpunkt vid fonografen, dels för att han själv hade bjudit in människor dit. Han dominerade och styrde situationen, men kunde förstås inte tvinga någon att jojka. Viljan, lusten och initiativet måste komma från informanterna själva. Däremot såg han till att inspelningarna gjordes så som han hade har lärt sig. Fonografens spelverk drogs upp, Tirén påannonserade den som skulle jojka och blåste sedan stämtonen A. Därefter jojkade man inför tratten. Jojkaren blev naturligtvis bunden till fonograftratten, vilket kunde vara hämmande när jojkningen krävde kraftfulla gester och andra uttryck (jfr s. 61; s. 63)

Ofta gjorde Tirén sina inspelningar i områden, där han redan var känd sedan tidigare färder. Detta är kanske en av anledningarna till att han fick så många människor att jojka inför fonografen. Män, kvinnor, gamla, unga och barn finns representerade. De jojkar inte bara personer och renar, utan ger prov på ett brett spektrum av jojkningsuttryck.

Insamlingsarbete och analytiskt arbete kan skilja sig ofantligt mycket åt, även om de som idag, allt oftare tillhör samma forskningsmodell. Det vore intressant att följa Tirén i nästa steg - till skrivbordet. Vilka resultat hade det blivit om vi jämförde de jojkningsuttryck, som finns såväl inspelade som upptecknade? I sådana fall uppkommer förstås också frågan om uppteckning och inspelning gjordes vid samma tillfälle, vid olika tillfällen eller om Tirén gjorde uppteckningen efter en inspelning på fonografrulle? Fonografrullarna innehåller som tidigare nämnts i regel en längre del av jojkningsförloppet än de takter som tecknades upp.

Det vore intressant att tränga djupare in i hur han översatte jojkningen till det västerländska notskrivningssystemet samt jämföra det med andra insamlare och forskare i hans samtid. För mig har dock Karl Tiréns efterlämnade källmaterial varit det centrala och lockar till fortsatta studier. De inspelade fonografrullarna, alla brev och anteckningar om färderna och mötena med människor samt de bevarade jojkningsuttrycken på fonografrullar och på papper gör det möjligt att med individ- och lokalhistoriska perspektiv komma närmare jojkningsuttryckens ”inre kontext”. Eftersom jojkning, i en samisk traditionell betydelse, var så intimt förknippad med de enskilda individerna och deras sammanhang samt alltid hade en känslomässig anknytning till det som jojkades, så skulle det kunna vara möjligt att nå djupare kunskap om jojkningsuttryckens betydelse genom att ställa de enskilda informanterna och deras miljö i centrum. Jag tänker mig att

det mest fruktbara med musikteoretiska analyser av jojkningsuttryck vore att koppla dem till individerna, släkterna och deras sammanhang. Detta för att komma åt vad de olika betydelsebärande elementen kan innebära i jojkningsuttrycket och därmed öka förståelsen för vad jojkning är, har varit och betytt för människor.

Tiréns samlade källmaterial erbjuder många möjligheter att möta en stor motivrikedom, en tidig traditionellt samisk föreställningsvärld och jojkning av situationer i såväl nuet, som i erinringar.

Tiréns ljudupptagningar och uppteckningar kan efter källkritiska analyser ställas i relation till samtida insamlares material i nordsamiska områden. Därmed kan de vidga kunskapen om jojkning, som en del av livet och levernet, inom Sápmis alla traditionsområden. De utgör förnämligt belysande dokument från sydsamiska, pitesamiska, lulesamiska och nordsamiska traditionsområden.

Tiréns inspelningar kan även ställas i relation till inspelningar gjorda av representanter för ULMA på 1940-talet och Sveriges Radio på 1950-talet och Svenska Samernas Riksförbund respektive Sameradion på 1990-talet. I dessa klingande källor möter oss röster av människor, som var unga i Tiréns inspelningar och äldre, åtskilliga decennier senare, i SR:s inspelningar och kanske någon ättling finns med i 1990-talsinspelningarna? Det vore intressant att se vad sådana jämförelser skulle kunna säga oss om individerna, jojkningsuttrycken och eventuella förändringar i traditionen.

Att analysera jojkningsuttryck i övergripande termer kan vara intressant i sig, men idag är en del av tidigare funktioner och betydelser på väg att slätas ut. Det kan vi även se av vårt sätt att använda ordet ”*jojk*”. Innebörden idag är ofta att sjunga en jojk. Detta till skillnad från de äldre som var noga med att skilja på vad man gjorde om man sjöng en jojk eller jojkade en vuelie, vuolle eller luohti. Det är i relation till sådana förändringar som jag tror att de individ- och lokalhistoriska perspektiven fortfarande har mycket att ge vid ett möte med Karl Tiréns efterlämnade samlingar.

Genom att ta sig an en dokumentationsuppgift, som var mycket krävande på såväl det fysiska som mentala planet genomförde Karl Tirén ett pionjärarbete. Han genomvandrade de svenska samernas bosättningsområde inom Sápmi. Han dokumenterde hundratals jojkningsuttryck med fonograf, men också med papper och penna. I brev och fältanteckningar berättade han om möten med människorna i Sápmi. Med allt detta har han skapat ett ovärderligt källmaterial. I det källmaterialet finns det goda möjligheter att göra vidare analyser för att förstå vad jojkning är, vad jojkning kan vara och framför allt vad jojkning kan ha varit - särskilt i de sydsamiska traditionsområdena, där jojkningen alltmer försvunnit.

FÖRKORTNINGAR

BA - Bergviks Allting. Bergvik
DAUM - Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå.
DN - Dagens Nyheter, Stockholm.
FMK - Folkmusikkommissionen, Stockholm.
MM - Musikmuseet, Stockholm.
MSFOu - Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, Helsingfors.
NDA - Nya Dagbladet, Stockholm.
NK - Nordiska Kompaniet AB, Stockholm.
NU - Norrländsk uppslagsbok, Umeå.
P-B - Wilhelm Peterson-Berger.
SJ - Statens Järnvägar, Stockholm.
SR - Sveriges Radio, Stockholm.
SMB - Statens musikbibliotek, Stockholm. [Tidigare: Kungl. Musikaliska Akademiens bibliotek]
STM - Svensk tidskrift för musikforskning, Stockholm.
SvT/Luleå - Sveriges Television, Luleå.
ULMA - Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. [Tidigare Uppsala landsmålsarkiv]
YLM - Länsmuseet Västernorrland, Härnösand.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Källor

Otryckta källor

Statens musikbibliotek [Tidigare Kungl. Musikaliska Akademiens bibliotek], Stockholm.

Karl Tiréns redogörelse till Musikaliska akademien och Nordiska museet.

Wilhelm Peterson-Berger Sällskapets arkiv.

Korrespondens från Karl Tirén

Musikmuseet, Stockholm

Musikmuseets samlingar av svensk folkmusik. Handlingar och klipp.

A. Folkmusikkommissionens arkiv

FMK III: 1
FMK EI
FMK FI
FMK Norrbotten

C. Folkmusik. Brev.

E. Instrumental folkmusik

IIIa. Klippsamlingen

Nordiska museet, Stockholm

Ernst Mankers arkiv.

Korrespondens

La 412. Manuskript till Acta Lapponica III.

La. 699. La. musik. Karl Tiréns redogörelse till Musikaliska akademien och Nordiska museet efter 1931. bev. anslag.

Industri- och hantverksutställningen i Stockholm 1909.

Bilder.

Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM)

Kapsel 3670-3674

Tirénsamlingarna

Svenska ungdomsringen för bygdekultur, Stockholm

Registerkort "Tirén" och meddelande vid översändandet av guldmärket med tillhörande diplom.

Hälsinglands spelmansförbunds arkiv, Ljusdal.

Pressklipp och artiklar samlade av Hugo Ljungström.

Bergviks Allting, Bergvik

Fältanteckningsböcker år 1911-1915 [underlag till Tirén. Dagböcker 1911-1913 samt 1914-1915; renskrifter].

Inspelningar

Musikmuseet, Stockholm.

Karl Tiréns fonografrullesamling.

Lyssningskopior gjorda av ovan nämnda samling vid Arkivet för ljud och bild 1981-82. Band nr 1-7.

Bandkopior av ovan nämnda samling gjorda vid Sveriges Riksradio (sedermera Sveriges Radio), Stockholm, mellan åren 1989 och 1991. Band nr 1-9.

Sveriges Radio, Stockholm. (SR)

2579-86/5003. Intervju 16/5 1986 i Stockholm med sjukhuspräst Torne Tirén, Hoverberg (råmaterial). Inspelning: Inger Stenman.

Sveriges Radio, Luleå. (SR/Luleå)

3961-87/8501-8502. Med fonograf i Sameland. 1-3. Sändning 7/9, 14/9, 21/9 1988. Producent: Harald Tirén. Presentatör: Inger Stenman.

Sveriges Radio, Umeå. (SR/Umeå)

6252-97/1501. Trance Jojk Ensemble med Frode Fjellheim. Konsert från Umeå Folkmusikfestival 1997. Sändningsdag 19/2 1998.

Sveriges Televison. Luleå. (SvT/Luleå)

Film och intervju i Hoverberg 15/2 1986 med sjukhuspräst Torne Tirén, Hoverberg (råmaterial). Pelle Niia, Harald Tirén, Inger Stenman.

Länsmuseet Västernorrland. Härnösand.(YLM).

M BB 362. Inspelning 15/2 1986 i Hoverberg [i samband med filminspelning] med sjukhuspräst Torne Tirén, Hoverberg.

M BB 363-368. Inspelning 13/5 1986 i Stockholm med sjukhuspräst Torne Tirén, Hoverberg. Insp.: Inger Stenman.

M BB 375. Intervju 15/1 1993 i Örebro med damfrisörmästare Margit Bolinder, Örebro. Insp.: Inger Stenman.

Utgivna fonogram

Fjellheim, Frode 1991. Sangen vi glemte. Mijjen vuelieh. IÐUT 1991. ICD 911.

Jojk/Yoik 1969. 7 Lp-skivor utgivna tillsammans med boken Jojk/Yoik av Matts Arnberg, Isarel Ruong och Håkan Unsgaard på Sveriges radios förlag. SR records. RELP 1029.

Jojk. En presentation av samisk folkmusik. Yoik. A presentation of Saami Folk Music 1997. Caprice. CAP 21544. [Bok samt tre CD. Nyutgåva av RELP 1029]

Jojk-vuolle-luohti 1989. Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum. ÁJLP-1.

Jojk - samisk folkmusik. SR records SRLP 1274. [Skiva innehåller utdrag ur serien RELP 1029].

Samisk musik i förvandling 1988. Caprice. CAP 1351.

Litteratur

Alver, Bente Gullveig 1990. *Creating the source through folkloristic fieldwork. A personal narrative*. Helsingfors: Suomalainen tiedeakatemia/ Academia Scientiarum Fennica.

Arnberg, Matts & Ruong, Israel & Unsgaard, Håkan [1969] 1997. *Jojk/Yoik.* Stockholm: Sveriges Radios Förlag.

Bengtsson, Ingmar 1959. Understreckare. *Svenska Dagbladet* 29/5 1959.

Bodor, Anikó 1971. *Analys och beskrivning av lapska jojkar med utnyttjande av "Mona". En "case study"*. [Stencil]. Musikvetenskapliga institutionen, Uppsala.

Bohlin, Folke 1993. Om jojkarna i Peterson-Bergers samiska symfoni. *Thule. Kungliga Skytteanska Samfundets Årsbok 1993*. Umeå, s. 101-113.

Bringéus, Nils-Arvid 1964. "Folktraditioner från Jämtland. Meddelade av Olof Tirén och Sven Wagenius 1842-1843. Med inledning och anmärkningar av Nils-Arvid Bringéus." *Jämten. Heimbygdas årsbok 1964*. Årgång 58. Utg. av Lennart Björkquist. Östersund: Heimbygdas förlag, s. 83-132.

Brodjaga [signatur] 1943. "Karl Tirén slår på stora trolltrumman." *Dagens Nyheter* 24/1 1943.

Connor, Herbert 1974. "Jojkens värld." I: Aulin, Arne & Herbert Connor. *Svensk musik. Från vallåt till Arnljot*. Stockholm: Bonniers, s. 451-464.

Dybeck, Richard. Samling 1. *Swenska Folk-melodier* 1853 - 56.

Edström, Karl-Olof [senare K. Olle] 1978. *Den samiska musikkulturen. En källkritisk översikt*. (Skrifter från musikvetenskapliga institutionen, Göteborg : 1.) [Dissertation]. Göteborg.

-1992. "Jojkens stilarter - ett bidrag till samernas förhistoria?" *Sumlen. Årsbok för vis- och folkmusikforskning* 1990 - 1991, s. 9-46.

-1995. "Jojk och samisk populärmusik". *Folk och musik*. Vasa: Finlands svenska folkmusikinstitut, s. 39-55.

Ehn, Billy & Klein, Barbro 1994. *Från erfarenhet till text. Om kulturvetenskaplig reflexivitet.* Stockholm: Carlssons bokförlag.

Ekerwald, Carl-Göran 1984. "Johan Tirén." *Jämten 1984*, s. 145-175.

Emsheimer, Ernst 1942. [Recension av Tirén 1942]. *Folk-liv. Acta ethnologica et folkloristica Europeae*. 6. Stockholm.

-1951. "Den lapska musiken." *Musikrevy* 6. Stockholm.

-1964. *Studia ethnomusicologica eurasiatica*. [E:s viktigaste uppsatser är samlade i denna festskrift].

Forsslund, Karl-Erik 1914. "Som gäst hos fjällfolket." *Lapparne och deras land.4*. Stockholm.

Graff, Ola 1985. *Joik som musikalsk språk. Litt om nordsamisk joik ut fra Per*

Haetta som tradisjonsformidler. [Magister gradsoppgave i musikk. Stencil.] Universitetet i Oslo.

-1991. *Joikens frie lyder når lengre enn mange ord*. Rapport fra den første internasjonale forskningskongressen om samisk joik ved Universitetet i Tromsø 1990. (Tromsø Museums rapportserie Tromura kulturhistorie nr 21.) Tromsø: Tromsø Museum.

Grundström, Harald & Smedeby, Sune 1963. *Lapska sånger 2*: Sånger från Arjeplog och Arvidsjaur. Skr ULMA C:2,2. Uppsala.

Grundström, Harald & Väisänen, Armas Otto 1958. *Lapska sånger 1*: Jonas Steggos sånger. Skr ULMA C:2,1. Uppsala.

Herzog, Georg 1948. [Recension] "Die Lappische Volksmusik-Aufzeichnungen von Juoikos-Melodien bei den Schwedischen Lappen. Karl Tirén. (236 pp., Nordiska Museet: Acta Lapponica 3, Hugo Gebers Förlag, Stockholm, 1942.)". *American Anthropologist*, vol. 50, s. 672-675.

Hæger, Ellika 1955. "Om de första jojkningsuppteckningarna i Sverige." *Svensk tidskrift för musikforskning, årgång* 37, s. 146-155.

Hood, Mantle 1971. *The Ethnomusicologist*. Institute of Ethnomusicology University of California, Los Angeles. McGraw-Hill Book Company.

Häger, P.W. 1970. "Karl Tirén - tusenkonstnär - trollkarl - personlighet". Hälsingerunor. *Hälsinglands hembygdsförenings museum* 1970, s. 56-75.

Ivarsdotter-Johnson, Anna & Märta Ramsten 1992. "Folkmusiken som nationell och provinsiell symbol". Jonsson, Leif och Martin Tegen (red.). *Musiken i Sverige. Den nationella identiteten 1810-1920*. Stockholm: Bokförlaget T. Fischer & Co, s.237-251.

Jackson, Bruce 1987. *Fieldwork*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Jannes, Elly 1942. "Han som samlar jojkar. Elly Jannes hälsar på hos Karl Tirén". *Tidningen Vi* 12/12 1942.

Jernsletten, Nils 1978. "Om joik og kommunikasjon". *Kultur på karrig jord. Festskrift till Asbjørn Nesheim*. Oslo, s.109-122. [Även tryckt i By og bygd 1977.]

Johnson, Anna [se även Ivarsdotter] 1972. *Svenska locklåtar i nutidstradition. Studier över storform och funktion*.[Stencil, Institutionen för Musikvetenskap, Uppsala Universitet.] Uppsala.

-1980. "Sången i skogen. Skogen i sången. Om fäbodarnas musik." Ling, Jan et al. (red.): *Folkmusikboken* . Stockholm: Bokförlaget Prisma, s. 66-103.

-1986. *Sången i skogen. Studier kring den svenska fäbodmusiken*. [Dissertation]. Institutionen för Musikvetenskap, Uppsala Universitet. Uppsala.

Laestadius, Petrus [1831]. 1928. *Journal för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken*. Stockholm.

Launis, Armas [1905 resp. 1906] Kertomukset kansansävelmäin keräysmatkoista Norjan ja Suomen Lapissa kesällä v. 1904 ja 1905 [Redogörelser för resorna för insamling av folkmelodier i norska och finska Lappland somrarna 1904 och 1905] i *Kansanmusiikki* 1986:2, s. 14-24.

-1908. *Lappische Juoigos-Melodien*. MSFOu 26. Helsingfors.

Lilliestam, Lars 1995. *Gehörsmusik. Blues, rock och muntlig tradering*. (Skrifter från Musikvetenskapliga institutionen nr 37, Göteborgs Universitet.) Göteborg: Akademiförlaget AB.

Lundmark, Staffan 1996. "Tirensamlingarna på DAUM." *DAUM-katta. Vårblad från Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå*. Årg. 4, nr 1, s. 11-13.

Lüderwaldt, Andreas 1976. *Joiken aus Norwegen. Studien zur charakteristik und gesellschaftlischen Bedeutung des lappischen Gesanges*. (Veröffentlichungen aus den Übersee-Museum, Bremen D:2). Bremen.

Manker, Ernst 1955. Karl Tirén död [runa]. *Stockholms Tidningen* 2/9 1955.

-1970. *Åter mot norr*. Borås.

Merriam, Alan P. 1964. *The anthropology of music*. Evanston, Ill.: Northwestern University Press.

Nettl, Bruno 1983. *Ethnomusicology. 29 issues and concepts*. Urbana: University of Illinois Press.

Norrländsk uppslagsbok 1995. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund om den norrländska regionen. Tredje bandet. Umeå: Norrlands Universitetsförlag. i Umeå AB

-1996. Fjärde bandet. Umeå: Norrlands Universitetsförlag i Umeå AB.

Palmenfelt, Ulf 1993. *Per Arvid Säves möten med människor och sägner. Folkloristiska aspekter på ett gotländskt arkivmaterial*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Roempke, Ville 1979. "Utsikt från en jämtstämma." *Fataburen* 1979. Nordiska museets och Skansens årsbok, s. 79 - 96.

Ronström, Owe 1992. *Att gestalta ett ursprung. En musiketnologisk studie av dansande och musicerande bland jugoslaver i Sverige*. Stockholm: Akademitryck.

Ronström, Owe & Ternhag, Gunnar (red.) 1994. Texter om svensk folkmusik - från Haeffner till Ling. *Kungl. Musikaliska akademiens skriftserie nr 81*.

Ruong, Israel 1981. "Samerna. Identitet och identitetskriterier." *Nord-Nytt, nordisk tidskrift for folkelivsforskning nr. 11*, s. 17 - 32. Tema: "Etnisk Identitet".

Peterson-Berger, Wilhelm 1913. "Lapsk musik." *Dagens Nyheter* 28/4 1913.

Rydving, Håkan 1988. "Jojken och språket". Kjellström, Rolf, Ternhag, Gunnar, Rydving, Håkan. *Om jojk*. Hedemora: Gidlunds bokförlag, s. 89-93.

Stenman, Inger.1987. ” ‘Att vara ute i sista stund’. Något om konsten att jojka ur Karl Tiréns synvinkel”. *Musikologen. Musikvetenskaplig bulletin 1987*, s. 82-86. Uppsala.

-1996. ”Maria Persson-Johansson från Luokta-Mavas sameby. Karl Tiréns informant och ‘nyckel’ till jojkningens värld i 1910-talets Sápmi/Sameland.” *Noterat 2. Svenskt visarkiv.* Stockholm, s. 86-106.

Stockmann, Doris. 1986. ”Arbeitsbericht über das Forschungsprojekt ‘Musik der Samen’ (im Auftrag von Kungl. Musikaliska Akademien, erster Arbeitsaufenhalt von August bis November 1985).” *Kungl. Musikaliska Akademien. Årsskrift* 1985. Stockholm, s. 50-59.

-1987.”Bericht über eine Informations- und Sammelreise zu den Samen.” *Kungl. Musikaliska Akademien. Årsskrift* 1986. Stockholm s. 39-46.

-1993. ”Epische Züge und narrative Strukturen im samischen Joik.” *Sumlen. Årsbok för vis- och folkmusikforskning.* 1990-1991. Stockholm, s. 47-70.

Sundelin, Torsten 1946. *Norrländskt musikliv*. Uppsala.

Svenska Dagbladet 1951. Två folkmusikfrämjare får Kjellströmplaketter. [Notis] 30/3 1951.

Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok VII. 1954. Stockholm.

Ternhag, Gunnar 1992. *Hjort Anders Olsson - spelman, artist*. Hedemora: Gidlunds Bokförlag.

-1993. ”Ett fonogramarkiv för folkmusik” - en idé som aldrig förverkligades.” *Svensk tidskrift för musikforskning*, 1993:1, s. 83-102.

Tirén, Karl. 1910. *Tirénare. Skrift om Karl Tiréns fioler*. Stockholm.

-1926. ”Några inledande ord om joikning och vuolleh.” *Samefolkets Egen Tidning, s. 13-14, 23-24.* (Även i *Fornvårdaren* 2. Östersund, s. 294-306.)

-1939. ”Jojka inte för Tirén, då är du död nästa år!” Fonografen slogs i stycken; ”ett satans trolltyg”. Moll och dur för folkviseuppteckнare hos lapparna. *Nya Dagbladet*. Stockholm, 20/6 1939.

-1941. *Den lapska folkmusiken.* [Manuskript.] Nordiska museet. Stockholm.

-1942. *Die lappische Volksmusik.* Aufzeichnungen von Juoikus-Melodien bei den schwedischen Lappen. Acta Lapponica III. Stockholm: Hugo Gebers förlag.

-U.å. *Från vildmark och lekstuga* I. Jämtpolskor upptecknade och satta för två fioler samt tillegnade Svenska folkdansens vänner af Karl Tirén. Stockholm: Abr. Lundquists förlag.

-U.å. *Från vildmark och lekstuga* II. Jämtpolskor upptecknade och satta för två fioler samt tillegnade Svenska folkdansens vänner af Karl Tirén. Stockholm Abr. Lundquists förlag.

[Tirén, Karl] 1995a. *Karl Tirén. Dagböcker 1911, 1912 och 1913.* Bergvik.[Fotokopierade renskrifter av Margit Backlund, Bergviks Allting.]

-1995b. *Karl Tirén. Dagböcker 1914-1915.* Bergvik. [Fotokopierade renskrifter av Margit Backlund, Bergviks Allting.]

Turi, Johan. 1910. ”Sapmelas lauloit/Lappens sange.” *Muittalus samid birra, en bog om lapparnes liv*. Köpenhamn, s.91-102, 216-299.

Valkeapää, Nils-Aslak 1987. ”En kunst at mindes mennesker på”. *Café Existens. Tidskrift för nordisk litteratur* 36. Göteborg, s. 59-64. [Även 1982 i ”Vi er samer Laplands og Finmarkens urbefolkning.” Køpenhavn: Museum Tusculanums Forlag.]

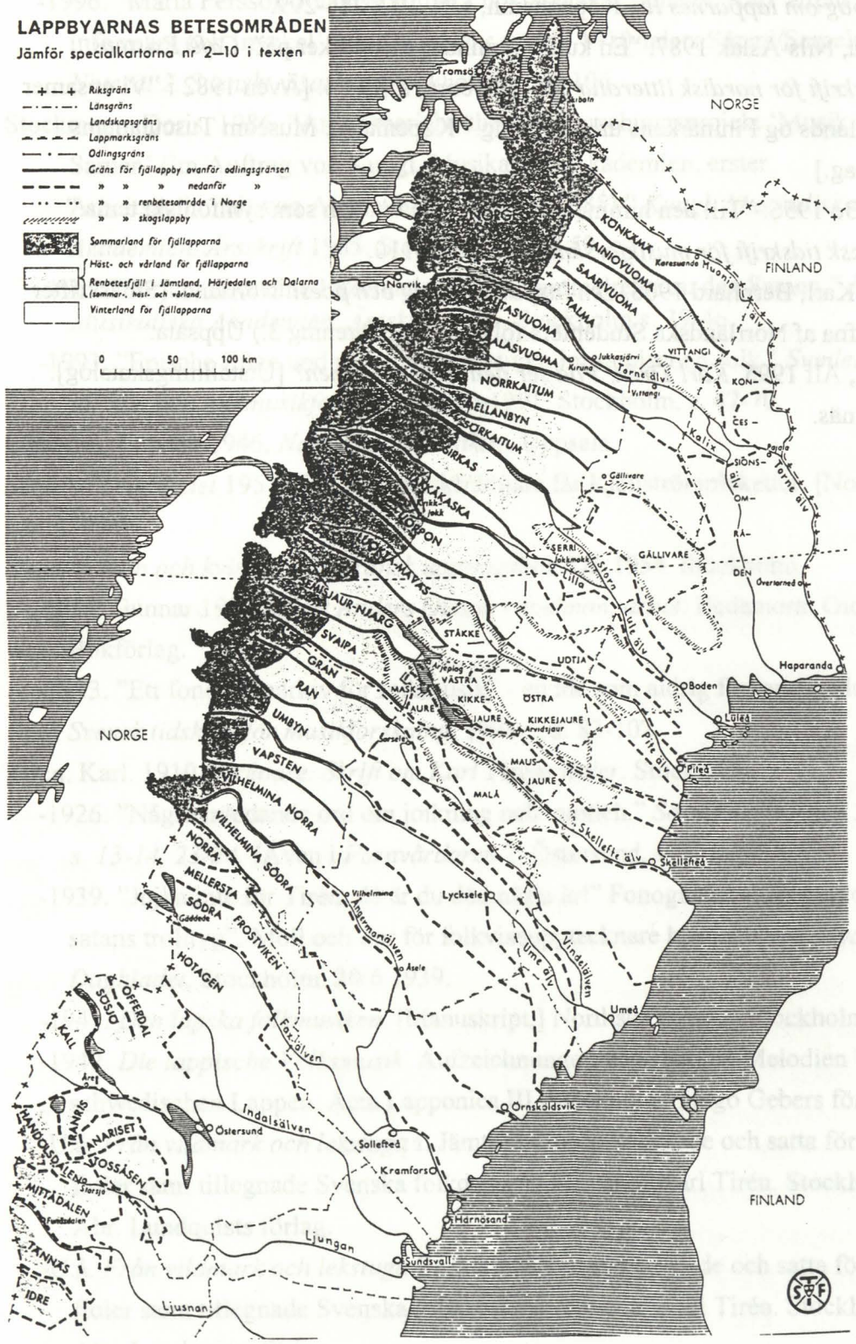
Wallner, Bo 1956. ”Till den himmelske fadern. En vuolleh som symfoniskt tema.” *Svensk tidskrift för musikforskning 38,* s. 87-110.

Wiklund, Karl, Bernhard 1906. *Om lapparnas sång och poesi*. Norrland. (Småskrifter utgifna af Norrländska Studenters folkbildningsförening 3.) Uppsala.

Zettersten, Alf 1995. *Karl Tirén. Vad ser den gamle mannen?* [Utställningskatalog]. Bollnäs.

APPENDIX

Karta över samebyarnas renbetesområden 1947

Kartan ur Ernst Mankers "De svenska fjällapparna" 1947. Stockholm: Svenska turistföreningens förlag.

Översikt av Tirénsamlingar

De största samlingarna vad gäller Tiréns jojkningsuppteckningar finns i Musikmuseets arkiv i Stockholm, i föreningen Bergviks Alltings arkiv samt vid DAUM i Umeå. Materialen härrör från 1910-talet och framåt. För inblickar i Tiréns liv före sekelskiftet hänvisas till Landsarkivet i Östersund och Wilhelm Peterson-Berger Sällskapets arkiv i Statens musikbibliotek, Stockholm. Inblickar i Tiréns liv från 1920-talet och framåt ges framför allt i det material som finns vid DAUM i Umeå och Jämtlands läns museum i Östersund. Här följer en översiktlig alfabetiskt ordnad redovisning av material i de olika arkiven och samlingarna.

Offentliga samlingar

ATA (Antikvariskt - topografiskt arkiv, Riksantikvarieämbetet), Stockholm.

Här finns "*Karl Tiréns redogörelse över lapsk musikforskning*" samt Karl Tiréns "*samlade lappjoikningar no 1 - 300, 301 - 557*". De sistnämnda är kopior av handskrivna noter på kort. Texten är på tyska och rättelser finns angivna. Det är samma uppteckningar som finns tryckta i "*Die lappische Volksmusik*".

Arkivet för ljud och bild, Stockholm.

Register över fonografrullar tillhörande Etnografiska museet. Registret finns även på Musikmuseet, där fonografrullarna förvaras. Arkivet för ljud och bild övertog samlingarna från Kungliga bibliotekets nationalfonotek när detta upphörde. Dessförinnan hade Torne Tirén, son till Karl Tirén, efter faderns död överlämnat dennes fonografrullar till Nationalfonoteket. Rullarna hamnade så småningom på Musikmuseet.

Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala [Tidigare ULMA].

Endast ett brev, som rör Tiréns engagemang som föredragshållare i Västerbotten.

Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM).

Fem volymer (Acc. 3670-3674) med handlingar efter Karl Tirén med brev om fiolmakeri, t.ex. tackbrev för renoverade fioler, men också andra brev, som vittnar om kontakter med kulturpersonligheter i Sverige under 1930-talet, bl.a. Sven Kjellström, Gustaf Näsström, Göran Olsson-Föllinger. Här finns jojkningstexter med noter och Tiréns "*samlade lappjoikningar No 1 - 300, 301 - 557*". Här finns fyra nothäften med blyertsuppteckningar av melodier som sedan publicerades i "*Die lappische Volksmusik*". Även utkast till vistexter, skrivelser, föredrag, intyg, tullhandlingar m.m. finns här.

Samlingen innehåller en del fotografier, pressklipp, särtryck, reklamblad, provtryck av "*Die lappische Volksmusik*", redogörelsen för *"Karl Tiréns undersökningar i svenska lapparnes musik*" samt föredragsunderlag på tyska, engelska och franska i samma ämne. Materialet berör Tiréns arbete med den samiska musiken, men härrör från den senare delen av hans liv. Under år 1995 inkom ytterligare mängder med Tirén-handlingar från släkten Tirén. Här finns fotoalbum, fotografier, musikalier, manuskript av skilda slag samt brev efter Karl Tirén och hans familj. Staffan Lundmark har beskrivit samlingarna i "*DAUM-katta nr 1996:1*". Beteckningen på materialet är "*Tirénsamlingen*".

Folkens museum/Etnografiska, Stockholm.

Karl Tirén hade kontakt med C.W. Hartman, föreståndaren för etnografiska avdelningen inom Naturhistoriska Riksmuseet (sedermera Folkens museum/Etnografiska), mellan åren 1912 och 1915. Huvudman för avdelningen var i början av seklet Kungl. Vitterhetsakademien. Om det material, som Tirén lämnade till Etnografiska avdelningen skrev han följande till professor Sven Kjellström den 24 april 1931:

> Nu ligger alla mina samlingar som kostat mig i utlägg, förlorad lön m.m. 12 000 kr, orörda. Har aldrig haft tid att renskriva och ordna materialet, ej häller har jag haft tid att avläsa fonografrullarne - det kräver som du förstår mycken tidsspillan. Själv innehar jag inemot 200 dylika fonogram oavlästa. Av dessa till etnografiska museet lämnade 500 funnes i Stockholm för några år sedan, då Prof. Lindblom övertagit, endast 170 kvar, de övriga som det sades, avsända till Berlin, för att avgjutas i koppar.

Det blev aldrig klarlagt vart fonografrullarna tog vägen. Tirén gjorde en del efterforskningar vid ett besök i Berlin, men utan resultat. År 1933 gjorde Ernst Manker vid Nordiska museet en inventering av fonografrullarna i samband med att han försökte få Tirén till att ta upp tråden och fortsätta sitt arbete. Den 14/4 1944 deponerade Etnografiska museet sina fonografrullar hos Nordiska museet. Tiréns fonografrullesamling uppgick då till 118 stycken, varav 113 var originalrullar. Idag finns, förutom den uppgiften, också en avskrift av W. Peterson - Bergers artikel "*Lapsk musik*" i Dagens nyheter år 1913.

Jämtlands läns museum, Östersund.

Från 1920-talet och framåt finns här en brevsamling, en hel del pressklipp och fotografier. Tirén stod i nära relation till landsantikvarie Eric Festin. Han var också en ständig deltagare i folkmusiksammanhang i länet. Han satt som prisdomare i spelmanstävlingar, var anförare vid spelmansstämmor, skrev artiklar och lämnade ifrån sig uppteckningar till museet.

Landsarkivet, Östersund.

Den tirénska brevsamlingen omfattar här fem volymer. Den är en gåva av frk Lilli Tirén, Bromma, dotter till Lars Tirén och hans maka Anna f. Englund. Lars Tirén var bror till Karl Tirén. I denna samling finns brev från Karl Tirén under sent 1800-tal, bl.a. från hans studietid. Förutom i denna samling finns även brev från Karl Tirén i Eric Festins arkiv från 1920-talet och framåt.

Musikmuseet, Stockholm

I Musikmuseet finns den största samlingen av material rörande Karl Tirén och hans uppteckningsverksamhet under 1910-talet och framåt. Handlingar av och om Karl Tirén finns framför allt i FMK:s arkiv. Ett stort material finns även under rubriken "Folkmusik. Brev", "Brevsamlingen", "Olof Anderssons arkiv" och "Klippsamlingen".

Fonografrullesamlingen består av allt som allt 257 fonografrullar. När Ernst Manker gjorde en inventering av Tiréns fonografrullesamling år 1932, fann han 95 rullar katalogiserade. De omfattade 163 jojkningar. Av dessa rullar var 88 st originalinspelningar. Han fann också 25 st originalrullar, som inte var katalogiserade. Allt som allt handlade det om 113 originalinspelningar. Summan stämmer med den som anges i en handling från Etnografiska museet. Möjligen kommer en del av fonografrullesamlingen i Musikmuseet från Etnografiska museet och möjligen är de resterande 144 rullarna de fonografrullar som Torne Tirén överlämnade till Nationalfonoteket på 1950-talet. Således skulle Musikmuseets fonografrullesamling bestå av sådana rullar som kommit till Nationalfonoteket från olika håll. Därefter överfördes de till Arkivet för ljud och bild när Nationalfonoteket lades ned. Musikmuseet har fått sin samling från Arkivet för ljud och bild. Dessa rullar finns idag kopierade till rullband och är därmed lättillgängliga för den intresserade besökaren.

Nordiska museet, Stockholm

I Nordiska museets arkiv finns svenskt manus till "*Die lappische Volksmusik*". Där finns även "*Lappsk musik. Karl Tirén. Redogörelse till Musikaliska akademien och Nordiska museet efter 1931 beviljade anslag*". Fotografier lär finnas, enligt tidigare publicerade angivelser, men jag har inte själv eller via museets expedition lyckats hitta dem. En bild finns med Maria Persson i samband med Industri- och hantverksutställningen 1909. Korrespondensen mellan Karl Tirén och Ernst Manker är också svår att komma åt, men genom att gå in i Ernst Mankers korrespondens och år för år slå på Tiréns namn, så finner man en mängd brev från 1930- och 1940-talen. Detta gäller förmodligen även andra personers brevsamlingar i arkivet.

Statens musikbibliotek [Tidigare Kungl. Musikaliska Akademiens bibliotek , Stockholm.

Här finns Karl Tiréns "Redogörelse till kungl. Musikaliska akademien och nordiska museet". I *Wilhelm Peterson-Berger Sällskapets* arkiv finns även en omfattande korrespondens mellan de båda vännerna W. Peterson-Berger och K. Tirén. Tidsperioden är sent 1800-tal till 1900-talets första decennier.

Svenskt visarkiv, Stockholm

Svenskt visarkiv har förteckningar över Karl Tiréns publicerade uppteckningar av främst svensk folkmusik samt kopior av ett urval pressklipp ur Musikmuseets samling. I olika inspelningar berättar spelmän från Jämtland om Karl Tirén.

Sveriges Radios arkiv, Stockholm.

Fem radioprogram respektive radioinslag finns bevarade i radioarkivet med Tirén medverkande under 1930-talet. Han berättar samt demonstrerar jojkningsmelodier och låtar på fiol. Ett av programmen gjordes på tyska och sändes aldrig i svensk radio. Inspelningarna är gjorda mellan åren 1935 och 1939.

Förbunds- och föreningarkiv

Bergviks Allting, Bergvik.

I samband med utställningen om Karl Tirén 1995 fick samhällsföreningen Bergviks Allting, från släkten Tirén, ta emot fotografier, pressklipp, musikalier, fältanteckningsböcker m.m. - ett mycket intressant material som framför allt berörde hans jojkningsdokumentationer, men också hans verksamhet i Bergvik. Kontaktperson: Alf Zettersten.

Hälsinglands spelmansförbunds arkiv, Ljusdals museum, Ljusdal

Här finns mängder med pressklipp, publicerade artiklar, annonser m.m. som rör Karl Tirén och hans verksamhet. Även fotografier finns här. Allt har samlats och sammanställts av Hugo Ljungström, Bollnäs.

MUSIKVETENSKAPLIGA SERIEN, UPPSALA (MSU)

1. Sten Dahlstedt	Musikestetik. 1990
2. Lena Weman	Två kompositörer från den svenska stormaktstiden. Anders Düben och Andreas von Düben. CD-uppsats 1990.
3. Lena Bergquist	Skol- och kyrkomusik i Västerås 1620-1750. Musikutövning vid Rudbeckianska skolan. CD-uppsats 1991.
4. Birgit Heinz	Christian Ritter - ein Komponist und Musiker in Deutschland und Schweden des 17. und 18. Jahrhunderts. CD-uppsats 1991.
5. Regina Lamm	Hovmusik i Sverige 1672. Festkompositioner av Christian Geist. Edition och kommentar. CD-uppsats 1991.
6. Kia Hagdahl	En engelsman i Dübensamlingen. Om John Ward och hans fantasior i Uppsala universitetsbibliotek. CD-uppsats 1992.
7. Per Wahlsten	"Hotande fara, ångest, katastrof". En studie över Arnold Schönbergs opus 34, Begleitungsmusik zu einer Lichtspielscene. CD-uppsats 1992.
8. Koral i Norden.	Rapport från ett symposium 17 maj 1992 i anslutning till Harald Göranssons avhandling om 1697 års koralpsalmbok. Uppsala 1993.
9. Jörgen Grundström	"Fagra små blommor". Hugo Alfvéns folkvisearrangemang, en bortglömd bukett. CD-uppsats 1993.
10. Jan-Peter Dahl	En schlager i Sverige - Ska den låta så här? Svensk schlagermusik under 1940-talet. CD-uppsats 1993.
11. Anders Dillmar	Hæffner och folkvisan - Teori och hantverk. Om musikbilagorna till Geijer-Afzelius' *Svenska folkvisor från forntiden*, 1814-18. CD-uppsats 1993.
12. Erik Kjellberg (Red.)	S:t Jacobs kyrka i musikhistorien 1993-1643. 350 år i backspegeln. Uppsala 1993.
13. Nils Mannerfeldt	Filmer med musikalisk anknytning - Om Disneys kortfilmsmusik. Samband mellan musikalisk och narrativ form i tre tidiga tecknade kortfilmer från Walt Disney Studios. CD-uppsats 1994.
14. Ulf Larnestam	Kombinerandets konst. Härledning av generativa byggstenar i W.A. Mozarts tonspråk. Uppsala 1994.
15. Niclas Malmberg	Aspekter på Beatles tidiga sound. CD-uppsats 1994.
16. Magdalena Hedman	Radioaktiviteten ökar i Sverige! Public service-radio i den nya fria radiokonkurrensen. CD-uppsats 1994.

17. Dag Tidemalm — Toner för medkänsla och vishet. Den tibetanska buddhismens musik som rituell offergåva. CD-uppsats 1994.

18. Lars Berglund — Kaspar Förster och 1600-talets sonata a 3.
Biografi - analys - edition.
CD-uppsats 1994.

19. Max Granström — Jazz som yrke – En studie i dagens svenska jazzliv.
CD-uppsats 1995.

20. Håkan Persson — Analys av tonförrådet i 187 Beatles-låtar. Metod och resultat.
CD-uppsats 1995.

21. Tomas Block — Bland isbjörnar och pingviner. Perspektiv på Gösta Nystroems symfoniska dikt *Ishavet.*
CD-uppsats 1995.

22. Gunilla Åhlander — Sångskolor kring sekelskiftet. En studie av Bel canto-, Garcia- och Lampertiskolornas sångteknik.
CD-uppsats 1995.

23. Morgan Palmqvist — Olle Adolphson. En allvarsam visdiktare med ett och annat skämt.
CD-uppsats 1995.

24. Mona Karlström — Reformjudendomens genombrott i mitten av 1800-talet och dess betydelse för synagogalmusikens utveckling i Stockholm.
CD-uppsats 1995.

25. Girilal Baars — Jan Johansson and "Jazz på svenska". Historical Context and Structural Analysis.
CD-uppsats 1995

26. Linus Johansson — Distat och nerstämt. Idéer och strukturer bland aggressiva rockband.
CD-uppsats 1996

27. Cecilia Sjögren — Att marknadsföra konserter med klassisk musik.En undersökning av Nordic Artists Mästarkonserter.
CD-uppsats 1996

28. Cynthia Zetterqvist — Strävan efter perfektion. Inspelningsteknikens utveckling och dess inverkan på musicerandet.
D-uppsats 1996

29. Mathias Boström — Sökare med säckpipa. Om tre säckpipare av idag.
D-uppsats 1997

30. Erik Kjellberg (red.) — Herrgårdskultur och salongsmiljö. Rapport från en nordisk konferens på Leufsta bruk 12-14 maj 1995
Uppsala 1997

31. Mehrdad Fallahzadeh — Persiens konstmusik 1800-1925. Europas roll i förändringen av en musikkultur.
D-uppsats 1997

32. Hedberg & von Euler — SOUL- Amerikas sargade själ.
D-uppsats 1997

33. Johan Bengtsson — Richard Strauss operor på Kungliga Teatern. Uppförda och icke uppförda operor 1908-1933.
D-uppsats 1997

34. Martin Sundbom — Jazzklubbsverksamheten i Sverige.
CD-uppsats 1997

35. Gunnar Ternhag — PM och uppsatser i musikvetenskap: råd och anvisningar.

36. Inger Stenman — Karl Tirén och jojkning - en pionjärinsats i 1910-talets Sverige.
CD-uppsats 1998

SVENSKT VISARKIVS
BIBLIOTEK

Statens Musikbibliotek
2 6201 813 929